

SIVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

ÜMMÎLİK KAVRAMI VE HZ. MUHAMMED'İN ÜMMÎLİĞİ
MESELESİ

Yüksek Lisans Tezi

Enver ÇELİKSU

Sivas
Eylül 2019

SİVAS CUMHURİYET ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı

ÜMMİLİK KAVRAMI VE HZ. MUHAMMED'İN ÜMMİLİĞİ
MESELESİ

Yüksek Lisans Tezi

Enver ÇELİKSU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Sivas
Eylül 2019

KABUL VE ONAY

Üniversite : Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
Tezin Başlığı : Ümmilik Kavramı ve Hz. Muhammed'in Ümmiliği Meselesi
Savunma Tarihi : 09.09.2019
Danışmanı : Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

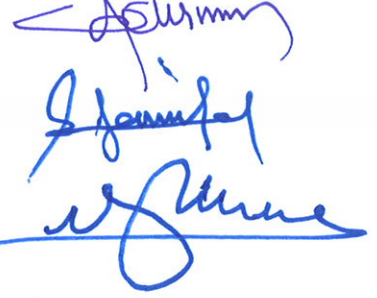
Unvanı - Adı Soyadı

Jüri Başkanı : Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN

Üye : Prof. Dr. Sami ŞAHİN

Üye : Doç. Dr. Muammer BAYRAKTUTAR

İmza

Oy Birliği

Oy Çokluğu

Enver ÇELİKSU tarafından hazırlanan "Ümmilik Kavramı ve Hz. Muhammed'in Ümmiliği Meselesi", başlıklı tez kabul edilmiştir./....../2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Ahmet ŞENGÖNÜL

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü bünyesinde hazırladığım bu Yüksek Lisans tezinin bizzat tarafımdan ve kendi sözcüklerimle yazılmış orijinal bir çalışma olduğunu ve bu tezde;

- 1- Çeşitli yazarların çalışmalarından faydalandığımda bu çalışmaların ilgili bölümlerini doğru ve net biçimde göstererek yazarlara açık biçimde atıfta bulunduğumu;
- 2- Yazdığım metinlerin tamamı ya da sadece bir kısmı, daha önce herhangi bir yerde yayımlanmışsa bunu da açıkça ifade ederek gösterdiğimi;
- 3- Başkalarına ait alıntılanan tüm verileri (tablo, grafik, şekil vb. de dahil olmak üzere) atıflarla belirttiğimi;
- 4- Başka yazarların kendi kelimeleriyle alıntuladığım metinlerini, tırnak içerisinde veya farklı dizerek verdiğim yine başka yazarlara ait olup fakat kendi sözcüklerimle ifade ettiğim hususları da istisnasız olarak kaynak göstererek belirttiğimi,

Beyan ve bu etik ilkeleri ihlal etmiş olmam halinde bütün sonuçlarına katlanacağımı kabul ederim.

30.10.2019

Enver ÇELİKSU

ÖNSÖZ

Erbabınca malum olduğu üzere son zamanlarda iletişim imkânlarının da çoğalması ve çeşitlenmesiyle birlikte ümmî kavramı ve içeriği çokça tartışılmaktadır. Bu tartışmalar elbette yeni değildir. Çok eski zamanlardan beri bu tür tartışmalar vardır. Fakat iletişim imkânlarının yaygınlığı yapılan her tartışmayı belki tartışılan konuya en uzak mesafedeki ilkokul çocuklarına bile ulaştırmakta ve bu insanlara bazen faydadan çok zarar vermektedir.

Hız. Muhammed'in ümmîliği meselesi de fazlaca gündeme geldiği için bu konuda mümkün olduğunca ilmî delillere bağlı kalarak, duygusal yorumlardan uzak bir çalışma yaparak ilgilenenlerin bilgi dünyasına tarafımızdan küçük de olsa bir katkıda bulunmaya çalışılacaktır.

Tezimize ümmî kavramına çeşitli ilim adamlarının verdikleri sözlük anlamlarını alarak başlayacak, bilahare ilgili ayetleri ve hadisleri inceleyerek devam edilecektir. Daha sonra bu ayetler ve hadislerle ilgili eskiden günümüze doğru değişik branşlardan ilim adamlarımızın yaptığı yorumları aktarıp tahlil ve tenkitlerini yaptıktan sonra yaptığımız araştırmalar neticesinde bu konuda bizde oluşan kanaat belirtilerek tezimiz sonlandırılacaktır.

Bu noktada tez konumuzu belirleyen ve belki gereğinden çok uzun süren çalışmamız boyunca destek, ilgi ve anlayışını hiçbir zaman esirgemeyen Prof. Dr. Cemal AĞIRMAN hocama, tez savunma jürisinde görev alan Prof. Dr. Sami ŞAHİN ve Muammer BAYRAKTUTAR'a canı gönülden hürmet ve teşekkürlerimi sunarım.

Cenabı Hak'tan en doğruya ulaşmakta ve hakikatin, hakkını vererek ifade edebilmekte bize yardımcı olmasını temenni ederiz.

Gayret bizden tevfiğ yüce Allah'tandır.

Enver ÇELİKSU

Sivas–2019

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	iii
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
GİRİŞ	1
1. Çalışmanın Konusu ve Önemi	2
2. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırları	2
3. Kaynak Değerlendirilmesi	3
1. ÜMMİLİK KAVRAMININ KÖKENİ	5
1.1. Ümmî/Ümmîlik Kelimesinin Sözlük Anlamı	5
1.2. Terim Anlamı.....	6
1.2.1. “Ümm” kelimesinin Kur’an’daki anlamları	6
1.2.2. “Ümmet” kelimesinin Kur’an’daki anlamları	7
1.2.3. “Ümmî” kavramının Kur’an’da geçen anlamları	8
1.3. Ümmî Kavramının Diğer Bazı Dillerdeki Karşılığı	10
1.4. Ümmî Nisbe’sinin Sebepleri.....	14
1.4.1. Arap milletine mensup olmak anlamında ümmî	14
1.4.2. Anneye nispetle doğduğu gibi kalan anlamında ümmî	15
1.4.3. Yaratıldığı hâl üzere olan anlamında ümmî	15
1.4.4. Mekke’ye nispetle Mekke’li anlamında ümmî.....	16
1.5. Ümmîlik Kavramıyla Doğrudan ya da Dolaylı Olarak İlgili Ayetler	17
1.5.1. İçerisinde “Ümmî” kelimesi geçen ayetler.....	17
1.5.2. Ümmî kavramıyla dolaylı olarak ilgili ayetler	19
1.6. Ümmîlikle İlgili Hadisler.....	20
1.7. Bölüm Değerlendirmesi.....	23
2. PEYGAMBER EFENDİMİZİN ÜMMİLİK DURUMU	25
2.1. Hz. Muhammed (sav)’ in Peygamberlikten Önce Ümmîlik Durumu.....	25

2.2. Hz. Muhammed'in (sav) Peygamberlikten Sonra Ümmîlik Durumu	33
2.2.1. Peygamber bi'setten sonra da okuma yazma bilmemektedir görüşü	33
2.2.2. Peygamberin (Sav) okuması mucize yoluyla olmuştur düşüncesinde olanlar	63
2.2.3. Peygamber (sav) çalışma ve öğrenme yoluyla okumuş ve yazmıştır görüşünde olanlar	65
2.3. Günümüz İlim Adamlarından Bazılarının Peygamberin Ümmîliği Konusundaki Görüşleri	66
2.3.1. Peygamber okuma yazma bilirdi diyenler ve yorumları	66
2.3.2. Peygamber okuma yazma bilmezdi diyenler ve yorumları	69
2.4. Bölüm Değerlendirmesi	72
3. ŞİA ÂLİMLERİ VE MÜSTEŞRİKLERİN GÖRÜŞLERİ	73
3.1. Şia Âlimlerinin Peygamberin Ümmîliği Hususundaki Görüşleri	73
3.2. Bazı Müsteşriklerin Hz. Muhammed'in Ümmîliği Hakkındaki Görüşleri	75
3.3. Bölüm Değerlendirmesi	78
DEĞERLENDİRME ve SONUÇ	79
KAYNAKÇA	81
ÖZ GEÇMİŞ	89

KISALTMALAR

as.	: Aleyhisselam
AÜİFD	: Atatürk Ün. İlahiyat Fakültesi Dergisi
b.	: bin, İbni
BÜİFD	: Bingöl Ün. İlahiyat Fak. Dergisi
c.	: Cilt
(cc.)	: Celle Celâluhu
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	: Diyanet İşleri Başkanlığı
DİBD	: Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi
DİBY	: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları
EKEV	: Erzurum Kültür Eğitim Vakfı
erişim	: Erişim Tarihi
GÜİFD	: Gümüşhane Ün. İlahiyat Fak. Dergisi
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
Kuramer	: İstanbul 29 Mayıs Üniversitesi Kur'an Araştırmaları Merkezi
ö.	: Ölüm
prg.	: Paragraf
(ra)	: Radiyallahu anh
(sav)	: Sallahu Aleyhi Vesellem
SÜİFD	: Selçuk Ün. İlahiyat Fak. Dergisi
sy.	: Sayı
TDVY	: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
TYEKB	: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı
ts.	: Tarihsiz
UÜİFD	: Uludağ Ün. İlahiyat Fak. Dergisi
vb.	: Ve benzeri
vs.	: Vesaire
v.dğr.	: Ve diğerleri
y.y.	: Yayın Yeri yok

ÖZET

Ümmîlik kavramının kaynağı ve anlamı hakkında geçmişten günümüze ilim adamları arasında farklı anlayış ve kanaatler var olagelmıştır. Bu farklı anlayış ve kanaatler dikkatle incelendiği zaman ilim adamlarının kendi görüşlerini ispata çalışırken karşıt görüşte olanların delillerinin bir kısmını görmezden geldiği müşahede edilmektedir.

Tarih boyunca yapılan bu tartışmalar okuyucuyu bu konuda gerçeklere götürmekten daha çok ilim adamları arasında kıvrak zekâ ve hitabet gücü gösterisi şeklinde tezahür etmiştir.

Hiz. Muhammed (as.)'ın ümmî olduğu ilim adamları arasında neredeyse tartışmasız kabul edilen bir durumdur. Bu konudaki tartışma daha çok "Ümmî" kavramının içeriği hakkındadır. Kimi ilim adamlarına göre ümmîlik okuma yazma bilmemek anlamına gelirken kimine göre Mekke'li olmak, kimine göre ise Arap milletine ait olmak anlamındadır. Hatta ümmîliğe bu anlamlar dışında çok daha farklı anlamlar yükleyen yazarlar da mevcuttur.

Hem Ehli Sünnet hem Şia hem de günümüz dünyası ilim ve fikir adamları da kendi aralarında bu konuda tek bir anlayış etrafında birleşememişlerdir. Her grup içinde birbirinden farklı düşünen ilim ve fikir adamları bulunmaktadır.

İlim adamları duygusal yorumlar yapmaktan çok eldeki delillere bağlı kalarak görüş ileri sürmelidirler. Bu kriterle bakıldığında Hiz. Muhammed'in ümmîliğinin okuma yazma bilmemek anlamına geldiğini düşünen ilim adamlarının delillerinin, okuma yazma bildiğini ileri sürenlerin delillerine göre daha sağlam ve daha çok olduğu bir hakikat olarak orta yerde durmaktadır.

Anahtar kelimeler: Ümmî, Ümmîlik, Hiz. Muhammed'in ümmîliği, Mekke'li, Arap milleti

ABSTRACT

There have been different understandings and opinions among scholars about the source and meaning of the “Ummi concept” from the past to the present. When these different perspectives and opinions are examined carefully, it is observed that the scholars ignored some of the evidence of the opposing viewers while trying to prove their views.

These debates throughout history have been shown as a demonstration of wise intelligence and rhetoric among scholars, rather than bringing the reader to reality.

Being ummi of The Prophet Muhammad aleyhisselam is a situation that is almost undisputed among scientists. The discussion on this issue is mostly about the content of the concept of “ummi”. According to some scholars, “ummi” means illiteracy, while others refer being from Mekke, and to others it belongs to the Arab nation. Even, there are some writers who have given much more different meanings to “ummi” than to these meanings.

Both Ehli Sunnah and Shia, scholars of the modern world, could not unite around a single understanding among themselves. In each group there are people who think differently.

Scholars , rather than making emotional interpretations, should adhere to the evidence at hand. looking at this criterion, the scientific evidence of the Prophet Muhammad’s ummi on illiteracy stands out in the middle as a fact that the proofs of the scholars are more robust than the scholars who claim he could read and write.

Key words: Ummî, illiterate, Prophet Muhammad’s ummî, from Mekke, Arab nation

GİRİŞ

Peygamberimiz Hz. Muhammed, insanlık tarihinde hayatı en çok araştırılan kişidir. Öyle ki O'nun hayatında karanlık kalmış denebilecek en küçük bir an bile yoktur. Hz. Peygamber (sav)'in kendisini canlarından daha çok seven, evlerinden ve ailelerinden daha çok Peygamberlerinin yanında olmak isteyen arkadaşları, özellikle de hayat arkadaşı Hz. Âişe annemiz, özel aile hayatı da dâhil O'nun gözlemlemedikleri ve soranlara aktarmadıkları bir anını bırakmamışlardır. Tarih ve Siyer kitapları bu bilgilerle doludur.

Kutsal kitabımız Kur'ân-ı Kerîm de son peygamber hakkında yeri geldikçe geniş sayılabilecek bilgiler vermiştir. Hz. Peygamberi (sav) düşmanları pek çok şeyle suçlamışlar, Allah (cc) ise Peygamberini bu suçlamalara karşı savunmuştur. Bu düşmanlardan bir kısmı O'nun getirdiğini söylediği İslam Dini'ni eski dinlerden alıntılar yaparak, Ehli kitap olan bazı kişilerden öğrenerek oluşturduğunu iddia etmişlerdir.

Hız. Peygamberle birlikte, getirdiği dinin savunuculuğunu da yapan İslam bilginleri ümmîlik konusuna ayrı bir önem vermişler ve bu kavramı eldeki ayet ve hadisler ışığında değerlendirmeye çalışmışlardır.¹

Peygamber (sav)'e gelen vahiy arttıkça sahabenin bu gelen vahiyleri ezberlenmesi de doğal olarak zorlaşıyordu. Vahyin sıhhatli bir şekilde korunması için yazıya geçirilmesi gerekiyordu. Hz. Peygamber gelen vahyi yazma işini bizzat kendisi yapmamış yazma işini iyi bilen ve güvenilir olan vahiy kâtipleri aracılığıyla Kur'an'ı yazıya geçirtmiştir.²

Ümmî kelimesi Kur'an'da altı ayette geçmektedir.³ Bu ayetlere göz atıldığında, Arap milleti, ehli kitabın cahil olanları ve Hz. Peygamber gibi, farklı ayetlerde farklı anlamlara geldiği görülmektedir. Hz. Peygamberin özellikle peygamberlikten sonra ümmîliği tartışılmış olsa da O'nun (sav) en önemli görevi,

¹ İsmail Yörük ve İsmail Şık, "Kelam Açısından Hz. Peygamberin Ümmîliği", *Dini Araştırmalar*, 7/XIX, 173–189

² Bekir Tatlı, "İlgili Rivâyetler Yönünden Hz. Peygamber Döneminde Vahyin Yazımı Meselesi", *AÜİFD* 49/1 (2008): 123–150

³ el-Bakara, 2:78, Âl-i İmrân, 3:20 ve 75, el-A'râf, 7:157 ve 158, el-Cuma, 62:2

olan Kur'an-ı Kerim'den herhangi bir ayet ya da sûreyi bizzat eliyle yazdığı görülmemiştir.⁴

1. Çalışmanın Konusu ve Önemi

Bu çalışma ümmî kelimesinin anlam çeşitleri, buna bağlı olarak ümmîlik kavramının içeriği, Hz. Muhammed (sav)'in ümmîliği ve O'nun ümmîliğinin ne anlama geldiği konuları üzerine bina edilmiştir.

Ümmîlik ve Hz. Muhammed (sav)'in ümmîliği konusu sahabe ve ilk dönem ilim adamları arasında fazla tartışma konusu olmamış, daha sonraki dönemlerde tartışılmaya başlamış ve günümüze kadar bu tartışma süregelmiştir. Bazen bu konuda ilmî yeterliliği olanlar konuşurken bazen de ilmî yeterliliğe sahip olmayan kişilerce konu gündeme getirilmektedir.

Hz. Muhammed (sav)'in ümmîliği tartışmaları, peygamberin şahsına ve konumuna bir hanel getirmek düşüncesiyle başlamamış, sadece bir fikri yarış şeklinde süregelmiştir. Fakat zamanla bu konu bazen de yapılan sıra dışı tevillerle, hem ilim araştırmacılarının hem de Müslüman milletlerin akıllarını karıştırma, kalplere şüphe sokma fırsatına çevrilmeye çalışılmıştır.

Böylesine kıymetli bir konuda çalışma yapmaktan amacımız; itidal üzere, önyargılardan uzak bir şekilde araştırmalar yapmak ve ilgilenenlere hakikatten bir şeyler sunmaktır.

2. Çalışmanın Kapsamı ve Sınırları

Yapılan bu çalışma bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu olan ümmîlik kavramı, Peygamber (sav)'in ümmîliği meselesi ve bu konunun neden seçildiği izah edilmiştir. Ayrıca bu bölümde daha çok araştırmacıların farklı delillerinden bahsedilirken, birinci bölümde ümmîlik kavramının çeşitli kaynaklardaki sözlük ve terim anlamları üzerinde durulmuştur. Ayrıca ümmîlik kavramının günümüz dünyasının çoğunluğunun etkisi altında kaldığı İngilizce, Fransızca ve Almanca gibi batı dillerinde nasıl tercüme edildiği üzerinde durulmuştur.

⁴ Mehmet Soysaldı ve Songül Şimşek, "Kur'an'da Ümmî Kavramının Semantik Analizi Ve Bu Bağlamda Hz. Peygamber'in Ümmîliği Meselesi", *EKEV Akademi Dergisi* 7/16 (Yaz 2003).

Bundan sonra ümmî nisbesinin sebepleri ve içeriği, bölümün nihayetinde ise ilim adamlarınca konuyla doğrudan ya da dolaylı olarak ilişkilendirilen ayetler ve hadisler işlenmiştir.

İkinci bölümde ise Peygamberin ümmîliği meselesi ele alınmış, peygamberlik öncesi ve sonrasına göre O'nun ümmîliği hakkında ileri sürülen görüşler verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise ümmîlik kavramı ve özellikle Hz. Peygamber (sav)'in ümmîliği meselesine Şia âlimleri ve müsteşriklerin nasıl baktıkları konusundaki bazı görüşler ele alınarak değerlendirilmiştir.

3. Kaynak Değerlendirilmesi

Konumuzun yazımına hazırlanırken bu konuda Türkiye de akademik anlamda geniş bir tez yazılmadığını, genelde kısa denebilecek makaleler şeklinde çalışmalar olduğunu, bu çalışmalarda da ilgili verilerin tamamının dikkate alınmamış olduğunu gördük. Bu sebeple çalışmamızı bu eksikleri içermeyecek bir şekilde hazırlamaya gayret ettik.

Bu çalışmamızın ilk kısmı ümmî kavramının anlamı olduğu için öncelikle çeşitli sözlüklere başvurduk. Sözlük ve terim anlamlar incelendikten sonra içerisinde ümmî kelimesinin geçtiği ayetler ve bu ayetlerin anlamları ile içerisinde ümmî kavramı geçmese de ilim adamlarınca Peygamberimizin ümmîliği ile ilişkilendirilen ayetler ve bunların izahları için Kur'ân mealleri ve bu ayetleri açıklayan çeşitli tefsir kitaplarına yöneldik. Türkiye'de yazılan makalelerde hiç yer verilmemiş olan Şii kaynaklarından el-Mîzân tefsirine de ulaştık ve bazı alıntılar yaptık.

Kur'ân mealleri ve çeşitli tefsir kitaplarından sonraki başvuru kaynağımız ise doğal olarak ümmî kavramın kullanıldığı hadisleri bulunduran hadis kitapları ve onların açıklaması olan şerh kitaplarıdır.

Ayrıca günümüz ilim adamlarının konuya bakışlarını görmek için, konunun işlendiği, akademisyen makaleleri, kitap, dergi, gazetelerdeki köşe yazıları da dâhil, konunun ilmî seviyesini düşürmeyecek her tür ilgili yazı kaynaklarımız arasına almaya çalıştık. Mesela Mısırdan bir ilim adamının konumuzla ilgili olarak yazmış

olduğu “Ummyyetu’r_Ras l Muhammed” isimli bir kitabı getirtip tercüme ederek, oradaki bilgilerden de yararlanmaya çalıştık.

Tespitlerimize göre daha önce yapılan çalışmalarda kim hangi görüşte ise kendi görüşünü teyit edecek delilleri almış kendisinin görüşüne aykırı olan delilleri görmezden gelmiştir. Biz tüm görüşlerin bütün delillerini alıp sıhhat değerleri üzerinde incelemeler yaparak bir sonuca gitmeye çalışacağız.

1. ÜMMÎLİK KAVRAMININ KÖKENİ

Ümmîlik kavramı ele alınırken ilk yapılacak iş elbette kelimenin nispet edildiği kökenler ve buna bağlı olarak ümmîliğe yüklenen anlamlar olmalıdır. Biz de tezimize ümmî kavramına lügatlerde yüklenen anlamları alıp gereken açıklama ve yorumları yaparak başlayacağız.

1.1. Ümmî/Ümmîlik Kelimesinin Sözlük Anlamı

İbn Manzûr'a (ö.711/1311) göre kelime sözlük itibariyle “anneye mensup olan, annesinden doğduğu haliyle saf ve temiz olan, okuma ve yazma bilmeyen, câhil,⁵ anlamlarına gelmektedir. Ebü'l-Bekâ el-Kefevî de (ö.1095/1684) kelimeye pınar, memba, başlangıç, temel, esas, bir şeyin ruhu ve cevheri, görmeyen”⁶ gibi anlamlar yüklemektedir.

Fîrûzâbâdî'ye (ö.817/1415) göre ise “Ümmî” kelimesi sözlükte “Annesinden doğduğu hâl üzere kalan; yeni malumat edinmemiş kişi; okuma yazma bilmeyen” demektir. “Ümm” kelimesinin ism-i mensubu “ümm”e mensup olan” anlamlarındadır. Arap dilinde “ümm; anne, bir şeyin aslı” gibi anlamlara gelir.⁷

Ayrıca *DİB. İslam Ansiklopedisi* “ümmî” maddesinde kelimenin anlamı şöyle verilmektedir. Kastetmek anlamındaki “emm” kökünden veya anne anlamına gelen “ümm” ya da topluluk, millet gibi manaları ifade eden “ümme” kelimesine nispetle elde edilen ümmî kelimesi “okuma yazma bilmeyen, eğitim öğretim görmemiş; az konuşan, konuşurken hata yapan kimse” demektir. “Ümm” kelimesine nispeti durumunda “anasından doğduğu gibi kalmış, tabiatı bozulmamış olan, bir konuda eğitim öğretim görmemiş olan ve okuma yazma bilmeyen kimse demektir.”⁸

⁵ İbn Manzûr, “Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî, *Lisânü'l-Arab*, 3. Baskı (Beirut: Dâr'u Sâdir, 1414/1993), 12:34.

⁶ Ebü'l-Bekâ, el-Kefevî, *Külliyât Mu'cemun fi'l-Mustalahât ve'l-Furûku'l-Luğaviyyeti*, (Beirut: Müessesetu'r-Risale, ts), 1:176.

⁷ Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'küb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevî't-Temyîz fi Letâifi Kitâbi'l-Azîz*, (Kahire: el-Meclisu'l-A'lâ li'ş Şuûni'l-İslâmiyye, 1996), 2:159.

⁸ M. Suat Mertoğlu, “Ümmî” md. *DİA*, (Ankara: TDV Yayınları, 2012), 42:309–310.

1.2. Terim Anlamı

Terim olarak ise ümmî kavramı çeşitli kaynaklarda şöyle verilmektedir. Kelime “Anasından doğduğu gibi saf, temiz kalmış, manevi kirlenmeye uğramamış kimse. Arap milletine mensup olan kendilerine vahyedilmiş belli bir kitabı olmayan topluluk ve okuma yazma bilmeyen.” anlamında kullanılmaktadır.⁹ “Allah (cc) tarafından gönderilmiş herhangi bir kitabı ve kitapta Allah’ın kendisinden ne istediğini bilmeyen kişi”¹⁰ anlamına gelmektedir. Ayrıca “Câhil halk takımı, ilimden, kitaptan nasibi olmayan, sadece kuruntularının peşinden giden kişi”¹¹ anlamlarında kullanılabilmektedir.

Söz konusu anlamlara ilaveten ümm kelimesinden türeyen ve çok farklı anlamlar ihtiva eden pek çok sözcükte bulunabilmektedir. Mesela kötü bir fiilin sonucunda ahirette ceza olarak anne anlamında ateşin diğer bir adı olarak da kullanılmıştır. “İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye’dir.” (el-Kâria, 101/9).

Ayrıca Fîrûzâbâdî’nin (ö.817/1415) ام Maddesi’nde yer verdiğine göre “Ümmet” kelimesi din anlamına da gelmektedir. “Falanca kişinin ümmeti yoktur” ifadesinden anlaşılın o kişinin dininin olmadığıdır.¹²

İbnü’l-Cevzî (ö.597/1201) *Nüzhet’ül Â’yün* kitabında “ümm ve ümmet” kelimelerinin hem sözlük hem de ıstılâhî anlamlarına ışık tutan ve çok daha ilgi çekici anlamları bulunmaktadır;

1.2.1. “Ümm” kelimesinin Kur’an’daki anlamları

İbnü’l-Cevzî ‘ye (ö. 597/1201) göre Kur’ân-ı Kerîm’de ümm kelimesi beş değişik anlamda kullanılmıştır.¹³

1- ez-Zuhrûf Sûresi 4. “وَإِنَّهُ فِي أُمِّ الْكِتَابِ لَدِينَا لَعَلِي حَكِيمٌ” “Şüphesiz o, yanımızdaki ana kitaptadır.” ve el-En‘âm Sûresi 92. “لَتَنْزِيلُ أُمِّ الْقُرْآنِ وَمَنْ حَوْلَهَا”

⁹ Sürmeli, Mehmet v.dğr., *Dini Terimler Sözlüğü*, 2. Baskı, (Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009), 373.

¹⁰ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, *Câmiu’l-Beyân fi Te’vîli’l-Kur’ân*, (Müessesetu’r-Risale, 1420/1999), 2:259.

¹¹ Muhammed Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’an Dili*, (İstanbul: Azim Yayıncılık, İstanbul), 1992, 1:328.

¹² Fîrûzâbâdî, *Besâiru Zevi’t-Temyîz*, 2:79.

¹³ İbnü’l-Cevzî Ebü’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî, *Nüzhet’ül A’yün’in-Nevâzir Fî ilmi’l Vucûh Ve’n Nezâir*, (Beyrut: Müesset’ur Risale, 1984), 1:140–142.

“şehirlerin anasını (Mekke’yi) ve bütün çevresini (tüm insanlığı) uyarasın diye” âyetlerinde **“herhangi bir şeyin aslı”** anlamındadır.

2- en-Nîsâ’ Sûresi 11. “فَأَمَّهُ الثُّلُثُ” “anasına üçte bir düşer.” ve Tâhâ Sûresi 40. “فَرَجَعْنَاكَ إِلَىٰ أُمِّكَ” “üzülmesin diye seni annene döndürdük.” âyetlerinde **“anne”** anlamında kullanılmıştır.

3- Kelime en-Nîsâ’ Sûresi 23. âyetinde “وَأُمَّهَاتِكُمُ اللَّاتِي أَرْضَعْتِكُم” “sizi emziren sütannelerinizi” şeklinde **“sütanne anlamına”** kullanılmıştır.

4- el-Ahzâb Sûresi 6. âyette “وَأَزْوَاجَهُ أُمَّهَاتِهِمْ” “Onun eşleri de mü’minlerin analarıdır.” şeklinde **“Saygı ve sevgide anne makamında olanlar”** anlamındadır.

5- El-Kâria Sûresi 9. “فَأَمَّهُ هَاوِيَةٌ” “İşte onun anası (varacağı yer) Hâviye’dir,” âyetinde ise **“dönüş ve karar yeri”** anlamında kullanılmıştır.

1.2.2. “Ümmet” kelimesinin Kur’an’daki anlamları

Yine İbnü’l-Cevzî’ye (ö.597/1201) göre “ümme” kelimesi de Kur’ân’ı Kerîm’de beş anlamda kullanılmıştır.¹⁴

- 1- Kelime el-Bakara Sûresi 128. “وَمَنْ ذُرِّيَّتْنَا أُمَّةً مُّسْلِمَةً لَّكَ” “Soyumuzdan bir topluluğu da, sana boyun eğen bir ümmet yap” ve el-Mâide Sûresi 66. “مِنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ” “Onlardan mutedil olan bir topluluk vardır.” âyetlerinde **“topluluk”** anlamında kullanılmıştır.
- 2- Yine el-Bakara Sûresi 213. “كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً” “İnsanlar tek bir ümmetti.”, ve en-Nahl Sûresi 93. “وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَجَعَلَكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً” “Allah dileyseydi, sizi tek bir ümmet yapardı” âyetlerinde **“Millet, Ulus”** anlamındadır.
- 3- Hûd Sûresi 8. “وَلَوْنٍ آخَرْنَا عَنْهُمْ الْعَذَابَ إِلَىٰ أُمَّةٍ مَّغْدُودَةٍ” “Andolsun, biz onlardan azabı belirli bir süreye kadar geciktirsek” ve Yûsuf Sûresi 45 “وَاذْكُرْ بَعْدَ” “nice zamandan sonra (Yûsuf’u) hatırladı.” âyetlerinde ise **“Zaman, Süre”** ifade etmektedir.
- 4- en-Nahl Sûresi 120. “إِنَّ إِبْرَاهِيمَ كَانَ أُمَّةً قَانِتًا” “İbrahim, Allah’a itaat eden, bir önder idi.” âyetinde de **“Lider”** anlamında kullanılmıştır.

¹⁴ İbnü’l-Cevzî, *Nüzhet’ül A’yun*, 1:142–144.

- 1- el-En‘âm Sûresi 38. “لَا طَائِرٌ يَطِيرُ بِجَنَاحَيْهِ إِلَّا أُمَمٌ أَمْثَالُكُمْ” “iki kanadiyle uçan hiç bir kuş yoktur ki sizin gibi birer ümmet olmasınlar” âyetinde “**Sınıf, tür**” anlamı ifade etmektedir.

1.2.3. “Ümmî” kavramının Kur’an’da geçen anlamları

Yaptığımız incelemeler sonucu ism-i mensup halindeki “ümmî” kavramının, Kur’an’ı Kerim’de geçtiği ayetlerde, tefsir âlimleri tarafından beş farklı anlama gelecek şekilde işlendiğini tespit ettik.

A- Yahudi olup kendi kutsal kitaplarını bilmeyenler.

“İçlerinde bir takım ümmîler vardır ki, Kitab’ı (Tevrat’ı) bilmezler. Bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar.” (el-Bakara, 2/78).

Bu ayeti tefsirciler şöyle izah etmektedirler.

Taberî (ö. 310/923), “*Bu Yahudilerden öyle bir halk tabakası vardır ki okuyup yazmaz, hiç bir şey bilmezler. Tevrat’ı ve onun içindekileri bilmezler.*”¹⁵

Muhammed Ali es-Sâbûnî (ö. 1930–2015) ise şöyle demektedir; “*Bu ayette anlatılan (Ümmîler) Yahudilerin içinden cahil halk arasından okuma ve yazma bilmeyen kendi kendilerine Tevrat’ı anlayamayan ve araştıramayan, rahiplerinin verdikleri bilgi kısıntılarına tabi bir guruptur.*”¹⁶

Ebû Abdillâh Fahrüddîn er-Râzî (ö. 606/1210) de aynı ayette ki ümmî kavramını “*Bil ki, Cenab-ı Hak onların (Yahudilerin) fırka ve gruplarını açıklamıştır. Dördüncü fırka, bu ayette zikredilenlerdir ki, bunlar okuması ve yazması olmayan, taklide tâbi olan ve kendilerine söylenenleri kabul eden ümmî tabakasıdır*”¹⁷

Görüldüğü gibi tefsirciler, bu ayette geçen “ümmî” kavramının, kendileri Yahudi olduğu halde okuma yazma bilmeyen ve kutsal kitaplarını anlamayan bir guruba, kendi âlimlerince verilen bir sıfat olarak kullanıldığını ifade etmektedirler.

¹⁵ Taberî, *Tefsir*, 2:257.

¹⁶ Muhammed Ali es-Sabûnî, *Safvetu’t Tefâsir*, 10. Baskı, (Kahire: Daru’s-Sâbûnî, 1399/1978), 1:70.

¹⁷ Ebû Abdillâh (Ebü’l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî et-Taberistânî, *Mefâtihu’l-Gayb*, 3. Baskı, (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420/1999), 3:564.

B- Arapların Müşrikleri.

“Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: “Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah’a teslim ettim.” Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: “Siz de İslâm’ı kabul ettiniz mi?” Eğer İslâm’a girerlerse hidayete ermiş olurlar. Yok, eğer yüz çevirirlerse sana düşen şey ancak tebliğ etmektir. Allah, kullarını hakkıyla görendir.” (Âli İmrân 3/20).

Bu ayeti tefsircilerin açıklama şekillerine iki örnek verelim. et-Taberî (ö. 310/923) “*okuryazarlığı olmayan Arap müşriklerine de ki*”¹⁸ şeklinde,

Ömer Nasuhi Bilmen (ö. 1971) ise “*(Ve kendilerine kitap verilmiş olanlar ile ehli kitap denilen Yahudiler ve Nasârâ ile (ümmîlere) Arap müşriklerine (de ki: İslâmiyet’i kabul ettiniz mi?))*”¹⁹ şeklinde açıklar.

Bu örneklerde de görüldüğü gibi bazı tefsirciler bu ayetteki “ümmî” kavramını Arapların müşrik olanları şeklinde izah etmişlerdir.

C- Arapların Geneli.

"Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, “Ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur” demelerinden dolayıdır. Onlar, bile bile Allah’a karşı yalan söylerler.” (Âli İmrân 3/75).

“O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.” (el-Cuma‘ 62/2).

Mukâtil b. Süleymân (ö.150/767) Âli İmrân 75. “*Ümmîler (yani, Arablar) hakkında aleyhimize bir yol yoktur*”²⁰ Ayetinde geçen ümmî kelimesini Araplar olarak izah etmektedir.

¹⁸ Taberî, *Tefsir*, 6:281.

¹⁹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur’ân-ı Kerîm’in Türkçe Meâl-i Âlîsi ve Tefsiri*, (Nesa Basım Yayın, tz), I:339.

²⁰ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir-i Kebir*, Thk: Abdullah Mahmut Şehhate Tercüme: M. Beşir Eryarsoy, İşaret Yayınları, 1. Baskı, 2006, İstanbul, 1:277.

Ömer Nasuhi Bilmen de (ö. 1971) Cuma Sûresi 2. Ayetinin tefsirinde “*ümmîler arasında) vaktî ile ümmî ümmet olan, yazıp okuma bilmeyen Arap kavmi arasında.*”²¹ diyerek kelimeyi Arap kavmi olarak açıklamaktadır.

Sâbûnî (ö. 2015) ise aynı ayetin tefsirinde Yahudilerin “*Ümmîlere karşı bize bir sorumluluk yoktur*” dediklerini, bu şekilde onları emanete hıyanet etmeye sevk eden şeyin ise, Allah(cc)’ın, “*Arapların mallarını onlara mubah kıldığını*” iddia etmeleriydi.”²² diyerek yine Araplar şeklinde açıklar.

Görüldüğü gibi tefsirciler bu ayetlerdeki “ümmî” kavramını Arap milletinin geneli anlamında işlemişlerdir.

D- Yahudiler dışındaki tüm topluluklar.

Al-i İmran 75. Ayetin tefsirinde Said Havva (ö. 1989): “*Bu ayetteki Ümmîler kavramının içine öncelikle Araplar ve bilahare de İlahi bir kitabı olmayanlar ve Yahudilere göre Hristiyanlarda dâhil kendileri dışındaki her inanç gurubu girer.*”²³ şeklinde bir açıklamada bulunur.

E- Hz. Muhammed’in bir sıfatı

“Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resûle, o ümmî peygambere uyan kimselerdir.” (el-A‘râf 7/157).

“O hâlde, Allah’a ve O’nun sözlerine inanan Resûlüne, o ümmî peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.” (el-A‘râf 7/158).

Bu iki ayette geçen “Ümmî Nebî” ifadesiyle Hz. Muhammed (sav)’in kastedildiğinde bütün ilim adamları ittifak halindedir. Buradan zaten başka bir anlam çıkarmakta mümkün değildir.

1.3. Ümmî Kavramının Diğer Bazı Dillerdeki Karşılığı

Ümmî kavramını dünyadaki köklü diller hangi anlamlarla kendi dillerine tercüme etmişlerdir diye baktığımızda; hemen hepsinin de kendi dillerine ortak bir

²¹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Tefsir*, (Bilmen Yayınevi, 1985), 8:3719.

²² Sabûnî, *Tefsir*, 1:395.

²³ Said Havva, *el-Esas fi’t-Tefsir*, 6. Baskı (Kahire: Daru’s-Selam, 1424/2003), 2:805.

şekilde okuma yazma bilmeyen ve eğitim almamış kişi şeklinde tercüme ettiklerini görmekteyiz.

Mesela “Ümmî” kelimesinin İngilizce sözlüklerde karşılığı *أمية* illiteracy (noun) Inability to read and write, okuması ve yazması olmamak,²⁴ şeklindedir.

Arapça-Almanca sözlüklerde Analphabetentum, Analphabetismus, alfabetizm,²⁵ Arapça-Fransızca sözlüklerde ise tercümesi *analphabète*, *analphabétisme*, *abece'siz*, *Illettré* okuma yazma bilmeyen, okumamış şeklindedir.²⁶

Bu üç önemli dilin üçünde de ümmî kelimesi okuma yazma bilmeyen, eğitim almamış kişi şeklinde tercüme edilmektedir. Bu durum bize Arapça olan ümmî kelimesinin kendi dillerinde okuma yazma bilmemek anlamına geldiğinde hemen bütün lisanların ortak kanaatte olduğunu göstermektedir.

Peygamber (sav) okuma yazma bilirdi diye düşünenlerden Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tüçîbî el-Bâcî (ö. 474/1081) ve Muhammed Abid el-Câbirî, (ö. 2010) gibi bir kısım ilim adamı ümmî kelimesinin kökeninde temel olarak Arap milletinden olmak anlamının yattığını ifade ederler. Onlara göre kavramın temelinde okuma yazma bilmemek anlamı bulunmaz. Bu kelimenin okuma yazma bilmemek anlamına gelecek şekilde anlam kaymasına uğradığını, bunu da ümmî kelimesini okuma yazma bilmeyen kişi anlamına gelecek şekilde dil bilimci Ebû İshâk İbrâhîm b. es-Serî b. Sehl ez-Zeccâc el-Bağdâdî (ö.311/923)'nin yaptığını iddia etmektedirler.²⁷

Zeccâc Hicri 311 yıllarında vefat etmiştir. Taberî'nin (ö. 310/923) bildirdiğine göre, ondan çok çok önceleri yaşamış ve hatta Zeccâc daha doğmadan önce vefat etmiş Ebû İmrân İbrâhîm b. Yezîd b. Esved en-Nehâî el-Kûfî (ö. 96/714) gibi pek çok büyük ilim adamı ümmî kelimesini okuma yazma bilmeyen kişi diye anlamış ve anlatmışlardır.²⁸

²⁴ Glosbe, “Çok dilli online sözlük”, erişim: 3 Aralık 2018 <https://tr.glosbe.com/ar/en/امية>

²⁵ Glosbe, “Çok dilli online sözlük”, erişim: 3 Aralık 2018 <https://glosbe.com/ar/de/امية>

²⁶ Glosbe, “Çok dilli online sözlük”, erişim: 3 Aralık 2018 <https://glosbe.com/ar/fr/امية>

²⁷ Muhammed Abid el-Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Dârü'l-Beyzâ, 2006); Muhammed Coşkun, *Kur'an'a Giriş*, (İstanbul 2010) 82–83 ve 94–95.

²⁸ Taberî, *Tefsir*, 2:259.

Zeccâc'ın (ö.311/923) ümmî kavramını okuma yazma bilmemek anlamına gelecek şekilde yorumlanmasında masum olduğu, ondan çok önceleri yaşamış meşhur fıkıhçıların kelimeyi aynı şekilde kavrama ve yorumlamalarından bellidir. Bazı fıkıhçıların “ümmî” kavramını işleyişleri şu şekildedir.

1- Ebû Hanîfe (ö. 150/767), ümmî kişinin namazıyla ilgili olarak “*Ümmî kişi namaz esnasında bir sûre öğrense o onu okur ve üzerine bina eder, öylece namazı devam ettirir*”²⁹ derken görüleceği üzere ümmî kavramı ile okuma yazma bilmeyeni kastetmiştir.

2- Ebû Hanife'nin öğrencisi Ebû Yûsuf'da (ö. 182/798) aynı konuyu işlerken, “*Ümmî kişi, ümmî ve ümmî olmayan kişilere namazı tam kıldırmak için bir teşehhüt miktarı durup sonra bir sûre öğrense onun ve onun arkasında namaz kılan ümmîlerin namazı geçerlidir, okurların namazı ise fâsittir.*”³⁰ diyerek okur olmanın zıttı olarak ümmî kelimesini okuma yazma bilmeyen kişi anlamında kullanmıştır.

3- Yine Ebû Hanife'nin öğrencilerinden eş-Şeybânî'nin (ö. 189/805) ümmînin imameti konusunda hocası Ebû Hanife'ye “*İçlerinde okur olan da olmayan da bulunan bir cemaate namaz kıldıran ve yine ümmî olarak namaza başlayıp bir teşehhüd miktarı geçince selamdan önce bir sûre öğrenerek onlarla namazı bitiren*” ümmînin namazının durumunu sorduğuna dair haberler vardır.”³¹

Bu metinden de anlaşıldığı üzere ümmî kelimesi okuryazar olanın zıttına olacak şekilde, okuma yazma bilmeyen anlamındadır.

4- eş-Şâfiî de (ö. 204/820) ümmînin imameti konusunu işlerken “*Şayet ümmî okur olana imamlık yaparsa okur olan namazını iade eder. Eğer kendisi gibilere imamlık yaparsa caizdir*”.³² diyerek ümmî kavramını okuma ve yazması olmayan kişi şeklinde işlemiştir. Ayrıca ümmî kavramının zıttı olarak okuryazar olan kavramını kullanması da onun bu anlayışını şüpheye mahal bırakmayacak bir şekilde ortaya koymaktadır.

²⁹ Ebû Abdullah, Muhammed b. Hasan eş-Şeybani, *el-Aslu'l-M'arûfi bi'l-Mebsut*, İdâretu'l-Kurân, Karaçi, (ts.) 1:185.

³⁰ Şeybani, *el-Mebsut*, 1:186.

³¹ Şeybani, *el-Mebsut*, 1:185–187.

³² İsmâîl b. Yahya b. İsmâîl el-Müzeni, *el-Muhtasar'u'l-Müzenî*, (Beyrut: Dâru'l-M'arife, 1990), 8:116.

5- Hanbelî fıkıhçıları da “Ümmî kişi kendisi gibi ümmîlere imam olursa namazları caiz olur. Okuyan kişiye imam olursa okuma bilen namazı geçersiz olur.” diyerek ümmî kelimesini okuması iyi olmayan şekilde anlamış ve anlatmışlardır.³³

Fıkıhçıların görüşünü buraya almaktan maksadımız, özellikle ilk devir fıkıhçılarının ümmî kavramını nasıl algıladıklarını görmektir. Onlar ilk devirlerden itibaren ümmî kavramını ne Mekkeli olan kimse, ne Arap milletine mensup kişi ne de kutsal kitap bilmeyen kişi anlamında kullanmışlardır. Fıkıhçıların dilinde de ümmî okuryazar olmayan şeklindedir. Oysaki fıkıhçılar, delilleri, kelime ve kavramları inceleyen sık dokuyan, dikkatli kimselerdir. Hepsi de ümmî kavramını okuyamayan kişi olarak kullanmıştır

Öyleyse bunlardan neredeyse iki yüzyıl sonra yaşayan Zeccâc’ın (ö. 311/923) kelimenin anlamına, aslında olmayan manalar yüklediğini söylemek hiç de ilmî bir yaklaşım olarak durmamaktadır.

Sözlük ve terim anlamlarını incelerken ümmîliği câhillikmiş gibi algılamakta ayrı bir yanıştır. Ümmîlik âlimliğin değil okuryazar olmanın zıttıdır. Geçmişten günümüze ümmî olduğu bilinen fakat sözleri ve şiirlerindeki derinlikle tarihte iz bırakmış Âşık Veysel³⁴ (ö. 1973), Mülayim Tirfil gibi pek çok sanatçı ve fikir adamının var olduğunu göz ardı etmemek gerekir.

Balkanlar Şiir yarışmasında 70 şair arasında birinci olan ve 500 kadar şiiri olduğunu ifade eden Tirfil “*Bana kalemi verseniz adımı yazamam.*” demektedir.³⁵

Lügatçilerde dahil pek çok ilim adamına göre kavramın kökenlerini dikkate alarak ümmî kelimesinin nispet sebeplerini ve bu sebeplerle oluşan çeşitli anlamları şu şekilde sıralamak mümkündür.

³³ Hâlid b. Ali b.Muhammed el-Meş’ikah., *Şerhu’l-Umdetu li’ş-Şeyhi’l-İslâm İbni Teymiye*, (Riyat: Dâru’l-Âsime, 1997) Bâbu eş-Şartu’s-Sâlis, 1:349.

³⁴ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, “Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü”, “Âşık Veysel Şatiroğlu”, erişim: 11 Aralık 2018, <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/tr,12798/asik-veysel-satiroglu-18941973.html>

³⁵ Görünüm, “Okuma yazma bilmeyen Şairin Öyküsü”, erişim: 11 Aralık 2018 <http://www.gorunumgazetesi.com.tr/haber/14342/okuma-yazma-bilmeyen-sairin-oykusu.html>

1.4. Ümmî Nisbe'sinin Sebepleri

Ümmî nisbe'sinin sebepleri ve içeriği dört başlıkta incelenebilir.³⁶

1.4.1. Arap milletine mensup olmak anlamında ümmî

Peygamber aleyhisselam Arap milletinden olması sebebiyle ümmî olarak vasıflandırılmıştır.³⁷ Zeccâc'a (ö. 311/923) göre; Peygamber (sav)'in ümmîliğinin anlamı, O'nun Arap milletinin özellikleri üzere olmasıdır. Zaten Peygamber de “ *biz ümmî bir milletiz, yazma ve hesap bilmeyiz.*”³⁸ demiştir. Arapların geneli yazma ve okuma bilmezlerdi. Peygamber (sav) de aynı durumda idi. Bu sebeple ümmî olarak vasfedilmiştir.³⁹

Firûzâbâdî de (ö. 817/1415) aynı şekilde; “*ümmî genel olarak yazma bilmeyen bir topluma mensup kişi demektir. Peygamber de bu sebeple yazma bilmediği ve herhangi bir kitapta okumadığı için bu şekilde isimlendirilmiştir.*” der.⁴⁰

Abd'ur-Rahmân ed-Dûrî'ye göre apaçık bir Arapça olarak indirilen Kur'an'da da Hz. Allah bazı ayetlerde ümmî kelimesini Arap milleti(nden bedevîler) anlamına kullanmıştır.

O Âli İmrân Sûresi 20. “*Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: “Siz de İslâm'ı kabul ettiniz mi?”*” ve 75. “*Bu da onların, “Ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur” demelerinden dolayıdır.*” ayetleriyle, Cuma Sûresi 2. “*O, ümmîlere, içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir.*” ayetinde geçen ümmî kelimelerinin Arap milleti anlamına geldiğini söylemektedir.⁴¹

³⁶ Kahtân Abdurrahman ed-Dûrî, *Ummiyyetu'r-Rasûl Muhammed*, (Ürdün: Dâr el-Beşir, 1996), 18.

³⁷ İbn Manzûr *Lisan'ul Arab*, 12:34; Muhammed b. Ali b. Abdu'llah eş-Şevkânî *Feth'ul Kadîr*, (Dimeşk: Dâru İbn-i Kesîr, 1414/1993), 5:267.

³⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Sahîh*, Dâru Tavku'n-Necât, h. 1422, “Savm”, 13, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, Muessesetu'r-Risâle, h. 1421, 9:59.

³⁹ Râzî, 15:380; Şehâbeddin Mahmûd b. Abdu'llah el-Huseynî el-Âlûsî, *Ruh'ul Meânî fî Tefsîri'l-Kurân'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*, (Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1415/1994), 5:75.

⁴⁰ Firûzâbâdî, *Besâiru Zevi't-Temyîz*, 2:159.

⁴¹ Dûrî, *Ummiyyetu'r-Rasûl Muhammed*, 20–21.

1.4.2. Anneye nispetle doğduğu gibi kalan anlamında ümmî

Anneye nispetle ümmînin anlamı okuma ve yazma görmemiş annesinden doğduğu gibi kalmış kişi anlamındadır.⁴²

İbn Manzûr'a (ö.711/1311) göre "ümmî" annesinin kendisini doğurduğu hâl üzere olan kişidir. Yani yazı yazamayan kişidir. Araplara ümmî denmesinin sebebi onlar arasında okuma yazma bilen yok denecek seviyede olmasıdır.⁴³

Ümmî kavramının içeriği ister yaratıldığı hal üzere kalmak olsun ister okuma yazma bilmemek olsun, bir şekilde "ümm" anne kelimesi ile bağlantısı vardır. Bilmemek anlamlı olan bu nisbeler neden anne anlamındaki "ümm" kelimesine bağlanmaktadır diye sorulduğunda cevap olarak karşımıza Kur'an-ı Kerim'den bir ayet çıkmaktadır.

"Allah, sizi analarınızın karnından, siz hiçbir şey bilmez durumda iken çıkardı." (en-Nahl 16/78).

Allah (cc) bu ayette, bir insanın annesinden yeni doğmuş halini "hiçbir şey bilmeyen" olarak tavsif etmiştir. Ümmî kavramının "ümm" kelimesi ile ilişkilendirilmesi Cenab-ı Hakk'ın da belirttiği gibi "bir şey bilmemek" anlamıyla alakalıdır ki insan yeni doğduğunda hiçbir şey bilmez, imkânlar elverdikçe, zaman geçtikçe bir şeyler öğrenir.

1.4.3. Yaratıldığı hâl üzere olan anlamında ümmî

Dûrî, "ümmî kelimesinin aslı ve anlamı hakkında bir başka görüş bu kelimenin yaratılış anlamında *أمة* kelimesine nispet anlamında olduğudur. Bu sebeple yaratıldığı hal üzere kalmış kişi anlamında "ümmî" denir." demektedir. Bu görüşünü bir şiir dizesiyle delillendirmektedir. "ان معاوية الأكرمين حسان الوجوه و طوال الأمام" "*Kinde Kabilesinin bir kolu olan Muaviyet'ul Ekramîn soyunun mensuplarının yüzleri güzel boyları uzundur.*" Ona göre bu dizedeki *طوال الأمام* tabiri içindeki *الأمام* kelimesi yaratılıştan gelen boy pos anlamındadır.⁴⁴

⁴² Şevkânî, *Feth'ul Kadîr*, 1:122.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisanu'l Arab*, 12:34.

⁴⁴ Dûrî, *Ummiyyetu'r-Rasûl Muhammed*, 25.

1.4.4. Mekke'ye nispetle Mekke'li anlamında ümmî

Ümmî kelimesi Ümmü'l Kurâ kelimesine de nispet edilebilir. Bu takdirde “ümmî” kelimesi Mekke'li olan kişi anlamı gelir. Çünkü Allah (cc.) kendi kitabında Mekke'ye bütün beldelerin anası, merkezi anlamına *Ümmü'l Kurâ*' demiştir. “İşte bu (Kur'an) da, bereket kaynağı, kendinden öncekileri (ilâhî kitapları) tasdik eden ve şehirler anasını (Mekke'yi) ve bütün çevresini (tüm insanlığı) uyarasın diye indirdiğimiz bir kitaptır.” (el-En'âm 6/92).

Mekkeli birisine de doğum yerine nispet edilerek çok rahat bir şekilde ümmî demek mümkündür.

Hz. Muhammed de Mekkeli olduğu için kendisine Mekke doğumlu ya da Mekke'li anlamında ümmî denilebilir.

Fakat Âli İmran 75. ayet gibi deliller göz önüne alındığında, “ümmî” kelimesi sadece Mekke'li anlamında kullanılmaz. Çünkü söz konusu ayete göre Yahudiler sadece Mekke'lileri değil Medine ve Taif'te dâhil bütün Arapları ümmî olarak vasıflandırıyorlardı.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942) ise bu konuda şöyle demektedir. “Ümmî” kelimesi ism-i mensûb bir kelimedir ve üç kelimeye nispet yapılabilir.

- 1- Anne manasındaki “Ümm” kelimesine nispettir. Bu da doğduğu gibi saf ve temiz kalmış, fıtrata bozulmadan ilk halini muhafaza etmiş, bilahare değişmemiş ve bozulmamış demektir.
- 2- Topluluk, kavim anlamındaki “Ümmet” kelimesine nispettir. O topluluğa, kavme ait olmak anlamına gelir. “*Biz hesap ve yazı bilmeyen bir ümmetiz.*”⁴⁵ hadisinde olduğu gibi Arap kavminden olmak anlamı taşır. Çünkü Araplar hesap ve yazı bilmez bir topluluk olarak tanınmaktaydılar.
- 3- Mekke anlamındaki “Ümmü'l-Kurâ” kelimesine nisbettir. Mekke'li anlamına gelir.

⁴⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Cami'u's-Sahîh*, (Dâru Tavku'n-Necât, 1422/2001), “Savm”, 13, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, (Muessesetu'r-Risâle, 1421/2000), 9:59, Muhammed b. İdris eş-Şâfi'î, *Musnedu's-Şâfi'î*, Dâru'l-Kutubu'l İlmiyye, Beyrut, 1951, 1:272, Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *Musannefu İbn Ebi Şeybe*, Mektebetu'r-Rüşd, Riyat, h. 1409, 2:332.

Yazır (ö. 1942)'a göre bu üç nisbeden hangisi ele alınır alınsın, hepsinde de “ümmî” kelimesi temel olarak okuma ve yazma bilmeyen anlamına gelir.⁴⁶

Ümmî nisbelerinin bir kişide ancak biri bulunur diğerleri bulunmaz diye bir anlayış söz konusu olamaz. Bu nisbelerden biri, ikisi ya da hepsi bir tek kişide bulunabilir. Yani bir kişi sadece Arap milletinden olmak anlamında ümmî olabileceği gibi, hem Arap milletinden, hem Mekke’li, hem anasından doğduğu hal üzere kalmış, hem de okuma yazma bilmeyen anlamında ümmî olabilir. Ki Hz. Muhammed (sav) bu nisbe anlamlarının hepsini de şahsında bulunduran bir insandır.

Ümmîliğin sözlük ve terim anlamlarını verdikten sonra ilk iş olarak Kur’ân’da içerisinde doğrudan ümmî kavramı geçen veya ilim adamlarının bir şekilde Peygamberimizin ümmîliği ile alakalı gördükleri ayetlere ve hemen akabinde ise ilgili hadislerle, bir göz atmakta fayda vardır kanısındayım.

1.5. Ümmîlik Kavramıyla Doğrudan ya da Dolaylı Olarak İlgili Ayetler

Bazı ayetler içerisinde “ümmî” kelimesi doğrudan yer aldığı için konumuzla doğrudan alakalıdır. Bazı ayetler ise içinde “ümmî” kavramı yer almadığı halde “ümmîlik” konusuyla anlam itibariyle ilgili olan ve dikkate alınması gereken ayetlerdir. Bu ayetleri ve hemen akabinde ilgili hadisleri yorumsuz olarak bir arada görmenin faydalı olacağı kanaatindeyim. Ümmîlik kavramının içeriği ve Peygamber’in (as.) ümmîliği tartışmalarında hemen bütün fikirler bu ayet ve hadisler etrafında cereyan etmektedir.

1.5.1. İçerisinde “Ümmî” kelimesi geçen ayetler

” وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَعْلَمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ “-1

“İçlerinde bir takım ümmîler vardır ki, Kitabı (Tevrat’ı) bilmezler. Bütün bildikleri kulaktan dolma şeylerdir. Onlar sadece zan ve tahminde bulunuyorlar. (el-Bakara 2/78).

⁴⁶ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur’ân Dili*, (Zehreveyn Yayın, ts.), 8:32.

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِّلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأَمِّيِّينَ ءَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ 2-
” أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ

“Seninle tartışmaya girişirlerse, de ki: “Ben, bana uyanlarla birlikte kendi özümü Allah’a teslim ettim.” Kendilerine kitap verilenlere ve ümmîlere de ki: “Siz de İslâm’ı kabul ettiniz mi?” Eğer İslâm’a girerlerse hidayete ermiş olurlar. Yok, eğer yüz çevirirlerse sana düşen şey ancak tebliğ etmektir. Allah, kullarını hakkıyla görendir. (Âli İmrân 3/20).

وَمِنَ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدُّ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدُّ إِلَيْكَ إِلَّا مَا 3-
” دُمْتَ عَلَيْهِ فَإِنَّمَا ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأَمِّيِّينَ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

“Kitap ehlinde öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emanet etsen, onu sana (eksiksiz) iade eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dinar emanet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iade etmez. Bu da onların, “Ümmîlere karşı (yaptıklarımızdan) bize vebal yoktur” demelerinden dolayıdır. Onlar, bile bile Allah’a karşı yalan söylerler. (Âli İmrân 3/75).

الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْتُوبًا عِنْدَهُمْ فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُمْ 4-
” بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُحِلُّ لَهُمُ الطَّيِّبَاتِ وَيُحَرِّمُ عَلَيْهِمُ الْخَبَائِثَ وَيَضَعُ عَنْهُمْ إِصْرَهُمْ وَالْأَغْلَالَ الَّتِي كَانَتْ عَلَيْهِمْ فَالَّذِينَ آمَنُوا بِهِ وَعَزَّرُوهُ وَنَصَرُوهُ وَاتَّبَعُوا النُّورَ الَّذِي أُنزِلَ مَعَهُ أُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ

“Onlar, yanlarındaki Tevrat’ta ve İncil’de yazılı buldukları Resul’e, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur’an’a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (el-A‘râf 7/157).

قُلْ يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ جَمِيعًا الَّذِي لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ يُحْيِي 5-
” وَيُمِيتُ فَأَمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ النَّبِيِّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَكَلِمَاتِهِ وَاتَّبِعُوهُ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ

“Ey Muhammed!) De ki: “Ey İnsanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümranlığı kendisine ait olan Allah’ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O’ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, diriltir ve öldürür. O halde, Allah’a ve O’nun sözlerine inanan Resulüne, o ümmî olan peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.” (el-A‘râf 7/158).

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمَمِينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ “6-
”كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ

O, ümmilere, içlerinden, kendilerine ayetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderendir. Hâlbuki onlar, bundan önce apaçık bir sapıklık içinde idiler.” (el-Cum‘a 62/2).

1.5.2. Ümmî kavramıyla dolaylı olarak ilgili ayetler

وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذَا لَارْتَابَ الْمُبِطُونَ-1

“Sen şu Kur’an’dan önce hiçbir kitap okumuyor ve onu sağ elinle yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde batıl peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi.” (el-Ankebût 29/48).

وَقَالُوا آسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ اٰكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا-1

“Yine onlar dediler ki: (Bu âyetler), onun, başkasına yazdırıp da kendisine sabah akşam okunmakta olan, önceliklere ait masallardır.” (el-Furkân 25/5).

سَنُقَرِّئُكَ فَلَا تَنْسَى-3

“Sana Kur’an’ı okutacağız ve sen onu asla unutmayacaksın.” (el-A‘lâ 87/6).

قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُهُ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ-4

“De ki: “Eğer Allah dileseydi (bana bu Kur’an-ı indirmezd. Ben de) onu size okumazdım. (Allah) onu (benim lisanımla) size bildirmezdi de. Ben ondan (Kur’an’dan) önce (bu güne kadar) içinizde bir ömür durmuşum (yaşamışım) dır. Siz hala aklınızı kullanmaz mısınız?” (Yûnus 10/16).

لَا تُحْرِكْ بِهِ لِسَانَكَ لِتَعْجَلَ بِهِ إِنَّ عَلَيْنَا جَمْعَهُ وَقُرْآنَهُ-5

“İnen vahyi acele (belleyip ezber) etmek için dilini kıpırdatma. Çünkü O Kur’an’ı (kalbinde) toplamak ve dilinde okuyuşunu sağlamak bize aittir.” (el-Kıyâmet 75/16–17).

Şimdi de Ümmîlik konusuyla doğrudan doğruya ya da dolaylı bir şekilde ilgili olan hadisleri görelim.

1.6. Ümmîlikle İlgili Hadisler

فَجَاءَهُ الْمَلَكُ فَقَالَ: اقْرَأْ، قَالَ: «مَا أَنَا بِقَارِيٍّ»، قَالَ: «فَأَخَذَنِي فَعَطَّنِي حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدَ ثُمَّ» 1- أَرْسَلَنِي، فَقَالَ: اقْرَأْ، قُلْتُ: مَا أَنَا بِقَارِيٍّ، فَأَخَذَنِي فَعَطَّنِي الثَّانِيَةَ حَتَّى بَلَغَ مِنِّي الْجَهْدَ ثُمَّ أَرْسَلَنِي، فَقَالَ: اقْرَأْ، فَقُلْتُ: مَا أَنَا بِقَارِيٍّ، فَأَخَذَنِي فَعَطَّنِي الثَّالِثَةَ ثُمَّ أَرْسَلَنِي، فَقَالَ: {اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ

Hiz. Muhammed (sav) Hirâ Mağarası'nda kendisine gelen ilk vahyi ve Cebrail (as.) ile olan konuşmasını şöyle hikâye etmektedir. “O zaman Melek beni alıp tâkatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra beni bırakıp yine: ‘İkrâ(oku)’, dedi. Ben de ona: ‘Okuma bilmem’, dedim. Yine beni alıp ikinci defa tâkatim kesilinceye kadar sıktı. Sonra beni bırakıp yine: ‘İkrâ’, dedi. Ben de: ‘Okuma bilmem’, dedim. Nihayet beni alıp üçüncü defa sıktı. Sonra beni bırakıp: “Yaradan Rabb’inin ismiyle oku. O insanı aşulanmış yumurtadan yarattı. Oku, Rabb’in nihayetsiz kerem sahibidir. Ki o, kalemle (yazı yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediğini o öğretti.” dedi”.⁴⁷

كَتَبُوا هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، فَقَالُوا: لَا نُقَرُّ بِهَا، فَلَوْ نَعْلَمُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ مَا – 2 مَنَعْنَاكَ، لَكِنْ أَنْتَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: «أَنَا رَسُولُ اللَّهِ، وَأَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ»، ثُمَّ قَالَ لِعَلِيِّ: «امْحُ رَسُولُ اللَّهِ»، قَالَ: لَا وَاللَّهِ لَا أَمْحُوكَ أَبَدًا، فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكِتَابَ، فَكَتَبَ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ

Hudeybiye musalahası yazılırken henüz Müslüman olmamış olan Süheyl b. Amr, Efendimiz’in adının “Allah Resulü Muhammed” şeklinde yazılmasına itiraz eder ve bunun silinip yerine “Muhammed b. Abdillâh” yazılmasını ister. Efendimiz, Hz. Ali’ye “Allah Resulü” ifadesini silmesini emreder fakat Hz. Ali (radiyallahu anh) derin sadakatinden “Hayır! Allah’a yemin olsun ki asla adını silemem.” der. Bunun üzerine Efendimiz, “sahifeyi aldı ve (adını) yazdı.”⁴⁸

3-Abdullah b. Amr’dan alınan şöyle bir haber vardır.

⁴⁷ Buhârî, “Bed’u’l Vahy” 1., Ebû Bekir Abdu’r-Rezzâk es-San’ânî, *Musannef*, el-Meclisu’l-İlmî, el-Hind, 2. Baskı, h. 1403, 5:321.

⁴⁸ Buhârî, “Sulh” 6., Ebû Ahmed Hâmid b. Muhalled (İbn Zencevîy), *el-Emvâlu li İbn Zenceviyye*, Merkezu’l-Melik Faysal, Suûdiye, 1986, 1:395.

وَسَمِعْتُ عَبْدَ اللَّهِ بْنَ عَمْرٍو، يَقُولُ: خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا كَالْمُودَعِ، فَقَالَ: «أَنَا مُحَمَّدُ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ قَالَه ثَلَاثَ مَرَّاتٍ وَلَا نَبِيَّ بَعْدِي، أُوتِيَتْ فَوَاتِحُ الْكَلِمِ وَخَوَاتِمُهُ وَجَوَامِعُهُ

“Bir gün Peygamber (sav) yanımıza geldi ve sanki veda eder bir tarzda “Ben ümmî peygamber Muhammed'im” dedi ve bunu üç kez tekrarladı. Sonra “benden sonra peygamber yok, kelimeleri (Söz ve hükümleri) açmak, sonlandırmak ve toplamak için gönderildim” buyurdu.⁴⁹

4- Yine peygamber aleyhisselam kendisine nasıl salât ve selam getirilmesi gerektiğini öğretirken,

«إِذَا أَنْتُمْ صَلَّيْتُمْ عَلَيَّ فَقُولُوا: اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ»

“Bana Salât getirirseniz şöyle deyiniz; Allhumme salli alâ Muhammedin En-Nebiyi'l Ümmiyyi Ve alâ Âli Muhammed.”⁵⁰

5 - Hz. Ali'den şöyle söylediği rivayet edilmiştir,

«قَالَ عَلِيٌّ: وَالَّذِي فَلَقَ الْحَبَّةَ، وَبَرَأَ النَّسَمَةَ، إِنَّهُ لَعَهْدُ النَّبِيِّ الْأُمِّيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيَّ: «أَنْ لَا يُحِبِّي إِلَّا مُؤْمِنٌ، وَلَا يُبْغِضَنِي إِلَّا مُنَافِقٌ»

“Tohumu yaran ve insanları temizleyen Allah'a yemin olsun, şu ümmî Peygamber (sav)'in bana bir va'didir ki, beni mü'minden başkası sevmez ve münafıktan başkası bana buğzetmez.”⁵¹

6- Peygamber efendimiz Miraç olayını anlatırken,

«فَلَقِيَهُ مُوسَى صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَحَّبَ بِهِ، وَقَالَ: مَرَحَبًا بِالنَّبِيِّ الْأُمِّيِّ»

“Hz. Musa aleyhisselam ile karşılaştığını ve o'nun kendisine “Ümmî Peygambere merhaba” diye selam verdiğini söylemiştir.”⁵²

⁴⁹ Ahmed b. Hanbel *Müsned*, 11:179, Sahîb Abdu'l-Cebbâr, *el-Müsnedu'l-Mevdû'iyi'l-Câmi 'î Li'l-Kutubi'l-Aşera*, (Basım Yeri Yok), 2013, 1:340.

⁵⁰ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 28:304, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme en-Neysabûrî, *Sahîh-i İbn Huzeyme*, el-Mektebu'l İslâmî, Beyrut, tz., 1:351.

⁵¹ Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Musnedu's-Sahih el-Muhtasar*, (Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts). “İman”, 131, Ebû Sa'îd b. el-A'râbî, *Mu'cemu İbni'l-A'râbî*, Dâru İbni'l-Cevzî, es-Su' ûdiyye, 1997, 1:333.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 4:167, Ziyâu'd-Dîn Ebû Abdillâh, *el-Ehâdisu'l-Muhtâra*, Dâru Hudri, Beyrût, 2000, 9:551.

7- Hz. Peygamber (sav) Efendimiz, “Biz ümmi bir topluluğuz, yazı yazmayız ve hesap yapmayız” انا امة امية لا نكتب ولا نحسب buyurmaktadır.⁵³

8- Vâkıdî'nin (ö.207/823) naklettiğine göre Peygamberin Mekke'de bulunan amcası Hz. Abbas (ra), Hz. Peygamber'e, Müşriklerin Uhud Harbi için yaptıkları hazırlıkları, bir mektup yazarak, Benû Gıfar kabilesinden birisi ile gönderir. Hz. Peygamber, bu son derece gizli olan mektubu okutmak için, Ubey b. Ka'b'ı çağırır. Mektubun muhtevasını anladıktan sonra bildirilen haberleri gizli tutması için sıkı sıkı tembihte bulunur.⁵⁴

9- Peygamberimize Yemen'den bir adam geldi ve bizzat peygamberimizden kendisi için bir şeyler yazmasını istedi.

“فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَقَالَ: اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: اكْتُبُوا لِأَبِي فَلَانٍ”

Gelen adam direk Peygamberimizden rica ederek: اَكْتُبْ لِي (Benim için sen yaz) diyerek Peygamberimizi muhatap almıştır. Peygamberimiz ise bu hadisin metninde de görüldüğü gibi “tamam getirin ben yazayım” dememiş her zaman olduğu gibi orada bulunan ve yazı bilen ashabından birilerine “*Falanca için (istediğini) yazın.*” emrini vermiştir.⁵⁵

” إِنَّ بَيْنَ عَيْنَيْهِ مَكْتُوبٌ ك ف ر - أَي كَافِرٍ - يَفْرُوهَا الْمُؤْمِنُ أَمِّي وَكَاتِبٌ”-10

Peygamberimiz “*Deccal'in iki gözü arasında kâfir yazmaktadır, demiş, kaf, fa, ra şeklinde harfleri de hecelemiş ve her mü'min (okuma yazma bilmeyen bir) ümmî olsun ya da okuma yazma bilen olsun fark etmez onu okuyabilir*” buyurmuştur.⁵⁶

11- Zeyd b. Sabit'ten şöyle bir rivayet vardır: “*Peygamber (sav)'a Yahudilerin yazılarını okur ve yazardım.*”⁵⁷

⁵³ Buhari, “Savm”, 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 9:59.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, *el-Megâzî*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l A'lâmî, 1989), Uhud Bâbı, 1:204.

⁵⁵ Buhari, “İlim”, 39., Ebû Avâne Ya'kûb b. İshâk, *Mustahrecu Ebî 'Avâne*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, 1998, 2:434.

⁵⁶ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20:396.

⁵⁷ Buhari, “Ahkâm”, 40.

12- Abdullah b. Abbas'dan nakledilen şöyle bir rivayet vardır.

“Ben çocuklarla birlikte oynuyordum. Peygamberimiz nazil olan bir vahyi yazması için “Muâviye'ye git! Onu bana çağır!” dedi. (Ben derhal gittim ve) geldim:” O yemek yiyor!” dedim. Resûlullah (aleyhissalâtu vesselâm), tekrar: “Git Muâviye'yi bana çağır!” diye emrettiler. Ben (yine gidip) döndüm ve: “O yemek yiyor!” dedim. Resûlullah tekrar:”Git! Muâviye'yi bana çağır!” diye emrettiler. Ben yine gidip geldim ve: “O yemek yiyor!” dedim. Bunun üzerine: “Allah onun karnını doyurmasın!” buyurdular.”⁵⁸ Kaynaklarda, bu rivayetteki Peygamber Efendimizin Hz. Muâviye'yi çağırma sebebinin ona bir şeyler yazdırmak olduğuna dair bilgiler vardır.⁵⁹

Buraya alınabilecek daha başka hadisler de vardır fakat onlar da hemen hemen içerik olarak şimdiye kadar vermiş olduğumuz hadislerin aynısıdır. Konumuzla alakalı genel bir fikir edinmek için bu kadar hadisin yeterli olacağı ve bu sebeple daha fazla hadis almaya gerek olmadığı kanısındayız.

1.7. Bölüm Değerlendirmesi

Buraya kadar yaptığımız incelemelerde ümmî kelimesi kelimesinin tek bir anlama gelmediği birkaç anlamı ihtiva ettiği görülmektedir. Ümmî kavramı nispet edildiği kelime köküne göre, Arap milletinden olan, Mekkeli olan ya da okuma yazma bilmeyen anlamlarına gelebilmektedir.

Ümmî kavramı çeşitli anlamlar içermesine rağmen ilim adamlarınca temel olarak okuma yazma bilmeyen anlamında kullanılmıştır. Dünyada etkin ve yaygın olan dillerde de ümmî kavramının alfabetik, okuma bilmeyen anlamında tercüme edildiği görülmüştür.

Kur'ân'da ümmî kelimesi farklı anlamlara gelecek şekilde altı ayette geçmektedir. İçerisinde ümmî kavramı geçmemekle birlikte Ankebût Sûresi 48. Ayet gibi Hz. Peygamberin ümmîliği ile doğrudan ilgili olan başka ayetlerde ve konuyla ilişkilendirilebilecek pek çok hadisler mevcuttur.

⁵⁸ Müslim, “Birr, Sıla ve'l-Âdâb” 96.

⁵⁹ Yûsuf b. 'Abdu'r-Rahmân b. Yûsuf, *Tezhîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1980, 1:338.

2. PEYGAMBER EFENDİMİZİN ÜMMİLİK DURUMU

Yaptığımız araştırmalar neticesinde neredeyse aynı ayet ve hadislere dayanarak Hz. Muhammed (sav)’in ümmîliğinin hiçbir zaman okuma yazma bilmemek anlamına geldiğini düşünenler olduğu gibi Peygamberin bi’setten sonra okuma yazma öğrendiğini düşünenler ya da ümmî kavramını okuma yazma bilmemek dışında anlamlar vererek izah edenler olduğu görülmektedir. Bu sebeple Hz. Muhammed (sav)’in ümmîliği hakkındaki görüşleri öncelikle peygamberin risâlet öncesi ve sonrası ümmîlik durumu şeklinde incelemenin uygun olacağı sonucu çıkmaktadır.

2.1. Hz. Muhammed (sav)’ in Peygamberlikten Önce Ümmîlik Durumu

Hemen her ilim dalından Müslüman ilim adamları, ekseriyetle Hz. Peygamberin, peygamberlik öncesinde okuma yazma bilmemek anlamında ümmî olduğu fikrindedirler. Bu görüşte olanların delilleri ve yorumları aşağıdaki gibi sıralanabilir.

أوحى الله تعالى إلى شعيب إني باعث نبياً أمياً أفتح به أديناً صمّاً وقُلوْباً غلْفاً وأعيُنًا عمياً مولده – “ 1- بِمَكَّةَ”

Süyûtî’nin (ö.911/1505) aktardığına göre Allah, (cc) Hz. Şuayb’e (as.) “*Ben ümmî bir peygamber göndereceğim O’nunla sağrıların kulağını, kapalı kalpleri ve kör olmuş gözleri açacağım ki O’nun doğum yeri Mekke’dir*” buyurmuştur.⁶⁰

Hz. Şuayb’e (as.) verilen bu haberden de anlaşılacağı üzere Allah (cc) çok öncelerden Peygamberini ümmî olarak tanıtmış ve O’nu öylece seçmiştir. Hz. Muhammed’in (sav.) kendisinden önceki peygamberlere Hz. Muhammed’in peygamberliğinden ve kişisel özelliklerinden bilgiler verildiğini anlatan pek çok rivayet vardır. Fakat bu rivayetler genel olarak hadis kitaplarının dışındaki kaynaklardadır. Güvenilirlik açısından bu durum göz önünde bulundurulmalıdır.

⁶⁰ Abdurrahmân b. Ebû Bekir Celâlu’d-Dîn es-Süyûtî *ed-Dürri’l-Mensur*, (Beyrut: Dâru’l-Fikr, ts.) Bab.156, 3:580.

2- Yine aynı kaynaktan bulunan bir başka habere göre;

Allah, Hz. Muhammed'in durumunu ve özelliklerini, Tevrat ve İncil'e ilim sahiplerince bilinecek şekilde yazarak göndermiş ve onlara bundan bir işaret vermiştir. O işaret ise Allah'ın "*O'nun peygamberliğinin belirtisi kendisinin hiçbir şey yazmamış, çizmemiş birisi olmasıdır.*" buyurmuş olmasıdır.⁶¹

Bu habere göre Hz. Muhammed (sav) kendisinden önceki peygamber ve ümmetlere, daha peygamberlik görevi kendisine verilmeden hatta dünyaya gelmeden asırlar önce okuma yazma bilmeyen anlamında ümmî sıfatı ile tanıtılmıştır.

Suyûtî'nin (ö. 911/1505) kaydettiği ve yukarıda geçen haberler yaptığımız aramalar sonucunda hiçbir hadis kitabında, dolayısıyla da hiçbir şerh itabında bulunamamıştır. Dolayısıyla bu haberlere istinaden kesin yorumlar yapmak çok doğru olmayacaktır. Bu rivayetlerin anlamı şimdi aşağıya alacağımız sahih rivayetlerle desteklenince daha güvenilir bir hal alacaktır.

3- Ata b. Yesar'dan naklen şöyle bir rivayet vardır.

"Abdullah b. Amr ile karşılaştım. Ona "Hz. Muhammed'in Tevrat'taki özelliklerini haber ver." dedim. O da "Vallahi Peygamberin Tevrat'taki özellikleri aynen Kur'an'da ki özellikleridir." dedi ve "Ey Peygamber! Şüphe yok ki, Biz seni bir şahit ve bir müjdecî ve bir korkutucu olarak gönderdik." (el-Ahzâb 33/45). Ayetini okudu. Âyeti okuduktan sonra *وَجَزًّا لِلْأَمِينِ* "*ümmîlerin sığınağı*" sıfatını ekledi. Daha sonra Ka'b ile karşılaştım, aynı soruyu ona da sordum. Bir harf bile değişiklik olmamak kaydıyla aynı şeyleri söyledi.⁶²

Yukarıya almış olduğumuz üç rivayet, Hz. Muhammed (sav)'in daha kendisi dünyayı teşrif etmeden asırlar önce okuma yazma bilmemek anlamında ümmî bir peygamber olarak Cenâb-ı Allah tarafından görevlendirileceğini ifade etmektedir.

Ehli Kitap mensubu iken sonradan Müslüman olan sahabîlerin vermiş oldukları bilgilere istinaden şunları söylemek mümkündür. Hz. Peygamber (sav.), önceki ümmetlerde, özellikle de Tevrat ve İncil'de okuma yazma bilmeyen ümmî

⁶¹ Süyûtî, ed-*Dürri'l-Mensûr*, Bab. 48, 6:471.

⁶² Buhârî, *Sahih*, "Kerâheti's-Sehabi fi's-Sûk", 50., Taberî, *Tefsir*, 13:164.

peygamber olarak tanıtılmıştır. Öyleyse O (sav) en azından Medine'ye hicret edip orada ki Yahudilerle temas kurana kadar ümmî olmalıdır ve ümmî kalmalıdır. Çünkü Peygamber Efendimiz Mekke'de iken Ehli kitaptan hiç bir gurupla temas kurmamıştır. Ümmî sıfatı kendisine daha çok Medine'de Yahudilere kendisinin peygamberliğini ispat için lazım olacaktır. Çünkü onların kutsal kitaplarında bu sıfatla tanıtılmıştı.

4- Buhârî 'nin (ö. 256/870) naklettiği bir hadise göre Peygamber Efendimiz kendisine ilk vahiy geldiğinde öncelikli olarak “oku” emrini almıştır. Vahiy Meleğinin birkaç kez ve ısrarla “oku” demesine rağmen kendisi de ısrarla “Ben okuma bilmem” diyerek okuma yazma bilmediğini ifade etmiştir.⁶³ Eğer okuma bilseydi “Ben okuma bilmem” demez “Ne okuyayım?” derdi.

Görüldüğü gibi Peygamber Efendimiz açık bir şekilde okuma bilmediğini ifade etmiştir. Hz. Muhammed (sav.)'e vahiy bilindiği üzere hep sözlü olarak inmiştir. Kendisine Hz. Musa'da (as.) olduğu gibi yazılı olarak inen bir vahiy söz konusu değildir. Peygamber Efendimiz de ortada yüzüne bakarak okunabilecek bir şeyde olmadığı için sadece kendisine söylenen ilk kutsal sözleri tekrar etmiştir.

Okumak işlev olarak iki türlü mümkündür. Önceden yazılmış bir kâğıda bakarak yüzünden okumak ya da kâğıt üzerindeki herhangi bir metne bakmadan ezberden okumak. Burada Peygamberin okumasına ezberden okumak, söyleneni tekrar etmek şeklinde bakmak daha isabetli olacaktır.

5- Hz. Muhammed'in (sav.) risaletinden önce okuma yazma bilmediği düşüncesinde olanların, iddialarını ispat için en fazla başvurdukları delillerden biri de Ankebût Sûresi'nin 48. ayetidir. Ayetin metni şu şekildedir.

وَمَا كُنْتَ تَتْلُوا مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ وَلَا تَخُطُّهُ بِيَمِينِكَ إِذًا لَأَرْتَابَ الْمُنْبِطُونَ

“Sen şu Kur'an'dan önce hiçbir kitap okumuyordun ve onu sağ elinle de yazmıyordun. (Okuyup yazsaydın) o takdirde bâtil peşinde koşanlar, şüpheye düşerlerdi.”

⁶³ Buhârî *Sahih*, , “Bed'u'l-Vahy”, 1.

Bu ayete dayanarak Müslüman âlimlerin çoğunluğu Hz. Muhammed'in peygamberlikten önce ümmî olduğunda ittifak halindedirler. Bu ayetteki **مِنْ قَبْلِهِ** kelimesindeki hû zamiri Kur'an'ı Kerim'i ifade etmektedir. Ayetin metnindeki **كِتَابٍ** kelimesinin nekra olarak kullanılması da üzerinde çok düşünülmesi gereken bir durumdur. Arap Dil Bilgisi Kurallarına göre düşünüldüğü zaman kelimenin nekra olarak kullanılması Hz. Muhammed (sav)'den sadece kutsal kitap okumayı değil her tür kitap okumuş olmayı uzak tutmaktadır. Allah (cc) "*Bundan (yani Kur'an'dan) daha önce herhangi bir kitap okumamıştın.*" diyerek Peygamberden okuma eylemini, **وَلَا تَخْطُءُ بِبَيْمَانِكَ** "*Elinle de bir şey yazmamıştın*" cümlesiyle de Hz. Peygamberden yazma eylemini kaldırmaktadır. Dolayısıyla Peygamber (sav) bi'setten önce okuma ve yazma bilmeyen bir ümmî durumundadır.

İlim adamlarına göre Ankebut Sûresi'ndeki bu ayet hiç tartışmaya mahal bırakmayacak şekilde Hz. Muhammed (sav)'in Peygamberliğinin başlarında okuma yazma bilmediğini ifade etmektedir. Şimdi bazı tefsircilerin bu ayeti tefsir ederlerken ümmî kavramını nasıl açıkladıklarına bakalım.

Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Ankebut Sûresi 48. ayeti tefsiri sırasında, ayetin anlamını verdikten sonra eğer Hz. Muhammed (sav) daha önce kitap okumuş ya da yazı yazmış olsaydı ondan özellikle Yahudilerin şüpheleneceğini ve Peygamberi, getirdiklerini kendisi yazmıştır diye itham edeceklerini anlatır. Ve Yahudilerin "*Bizim Tevrat'ta niteliklerini bulduğumuz kimse ümmidir. Ne kitap okumasını bilir, ne de eliyle yazar*" itirazında bulunacaklarını söyler.⁶⁴

Görüldüğü üzere Mukâtil b. Süleymân (ö. 150/767) Hz. Muhammed'in ümiliğinin okuma yazma bilmemek anlamına geldiğini, Yahudilerin de Peygamberi böyle biliyor olduklarını ifade eder. Ki bu izah başka deliller hiç göz önüne alınmasa bile Peygamberimizin en azından Medine'ye gidip Yahudilerle tanışana kadar ümmî olması gerektiği anlamına gelir. Çünkü Hz. Muhammed (sav) onlara okuma yazma bilmeyen ümmî olarak tanıtılmıştı. Peygamber Mekke'de okuma yazma öğrenerek Medine'ye gitmiş olsaydı onlar belki de kendilerince haklı olarak bu duruma itiraz edecekler ve "*Bize tanıtılmış olan peygamber okuma yazma bilmeyen ümmî idi. Sen okuma biliyorsun öyleyse bizim beklediğimiz sen değilsin.*" diye itiraz edeceklerdi.

⁶⁴ Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir*, 3:386.

Taberî (ö. 310/923) ise “Ne bir kitap okuyor ne de elinle yazıyordun.” (el-Ankebût 29/48). diye ayetin anlamını verdikten sonra, Hz. Muhammed’in ömrünün nihayetine kadar okuma ve yazma bilmediği görüşünün âlimler arasında tercih edilen görüş olduğunu söyler. Bazı âlimlerin Peygamber Efendimizin Hudeybiye Anlaşması esnasında yazı yazmıştır şeklindeki görüşlerine katılmadığını ifade ederek “*Resulullahın emriyle yapıldığı için o yazmış gibi ifade edildiği beyan edilmiştir*”⁶⁵ der. Böylece Hudeybiye Anlaşması sırasında Peygamberimizin yazı yazmış olduğu fikrini kabul edilmeyen bir görüş olarak belirtmiş olur.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır’da (ö.1942) ayeti neredeyse diğer müfessirlerle aynı şekilde tefsir etmiştir. O şöyle demektedir. “*Ümmî olmayıp da okuyup yazsa idin batıla uyanlar, yani batıl peşinde giden yahut iptal etmeye sebep arayan o haksız kâfirler şüphe edebilirlerdi.*”⁶⁶ görüldüğü üzere Hz. Muhammed’in ümmiliğini okuyup yazmama şeklinde ifade etmiştir. Ona göre Peygamberin ümmîliği, hem şahsı için hem de insanlara sunmuş olduğu kitabı için şüpheleri engelleyici bir durumdur.

Seyyid b. Kutub (ö.1966) ise, aynı ayeti tefsiri sırasında; “Kur’an-ı Kerim bu ayetle onların çocukça şüphelerini tek tek iptal eder. Çünkü Hz. Muhammed (sav), ömrünün yarısından fazlasını onlarla iç içe geçirmiştir.” bilgilerini verdikten sonra “*Ve bu süre içinde ne bir kitap okumuş, ne de yazmıştı. Sonra da okuryazar olanları dehşete düşüren bu olağanüstü kitabı onlara getirmişti.*” der. Ona göre eğer Peygamber (sav) okuryazar olsaydı birileri kuşkuya düşebilirlerdi. İşte O’nun hayatı ortada, kuşku olanlar kuşkuclarını açıkça söylesinler çağrısı yapar.⁶⁷

Ömer Nasûhî Bilmen (ö.1971) ise, Peygamberin okuma ve yazma bilmediğini, kırk yaşında muhatap olduğu, her şeyiyle muhteşem olan Kur’ân’ın muarızlarını susturmaya yetecek bir büyük delil olduğunu ileri sürer. Ayeti şöyle açıklar. “Sen ondan evvel, o Kur’an-ı Kerim’i sana indirmeden önce (hiçbir kitap okur olmadın) hiçbir ilim ve fen ile meşgul bulunmadın (ve sağ elin ile onu

⁶⁵ Taberî, *Tefsir*, 20:51.

⁶⁶ Elmalılı, *Tefsir*, 6:226.

⁶⁷ Seyyid Kutub, *fi Zılâli'l-Kur’ân*, (Hikmet Yayınları, ts.) 11:374.

yazmadın.” Bilmen, Peygamberin daha önceden yazı yazmamasının ve okumamasının şüphecilerin şüphelerine engel teşkil ettiğini ifade eder.⁶⁸

Ebü'l-A'lâ el-Mevdûdî (ö. 1979) Ankebut Sûresi 48. Ayeti tefsir ederken, “Bu ayette temel ifade Hz. Muhammed’in (sav) okuma yazmasının olmamasıdır.” der ve açıklamalarına şöyle devam eder. “Peygamber Efendimiz doğumundan ölümüne kadar bütün ömrünü muhataplarının yanında geçirdi. Onlar Peygamberin hiç kitap okumadığını, eline bir kalem alıp yazı yazmadığını iyi bilirlerdi. Eğer Peygamber okuyan yazan birisi olsaydı ve insanlar O’nu ilmî çalışmalar vs. içinde görselerdi muârizlar şüpheyeye düşerlerdi. Ve onlar iddialarına “*O (sav) bu bilgileri vahiyden değil okuma ve inceleme sonucu elde etmiştir.*” şeklinde bir delil bulmuş olurlardı. Lakin Peygamberin kelimenin tam manasıyla ümmî (okuma yazma bilmeyen birisi) olması, tüm şüpheleri ortadan kaldırmıştır.”⁶⁹ Görüldüğü gibi müellif gayet açık bir dille Hz. Peygamberin okuma yazma bilmeyen birisi olduğunu ifade eder.

Muhammed Ali es-Sâbûnî’de (ö. 2015) aynı ayeti “Ey Muhammed! Sana bu kitap inmezden evvel sen, okuryazar değildin. Çünkü sen bir ümmîsin.” şeklinde tefsir eder. Sâbûnî Hz. Abdullah b. Abbas’tan Peygamberin ümmî olduğuna ve herhangi bir şey okuyup yazmadığına dair bir sözünü nakleder. Ve “*Sen okur veya yazar olsaydın, o takdirde bu kâfirler Kur’an hakkında mutlaka şüpheyeye düşerlerdi.*” diyerek kâfirlerin Peygamberi Kur’an’ı başkalarından almakla suçlayabileceğini ifade eder. Müellif Peygamberin ümmiliğinin okuma yazma bilmemek anlamında olduğunu söyledikten sonra İbn Kesîr’in (ö. 774/1373) “*O, yazmayı bilmezdi. Eliyle ne bir satır, ne de bir harf yazmıştır. Onun, vahiy kâtipleri vardı.*” sözünü nakleder.⁷⁰ Görüldüğü gibi İbni Kesîr’in sözünü de kaynak göstererek Peygamber Efendimizin ümmiliğinin okuma yazma bilmemek anlamına geldiğini söyler.

Günümüz ilim adamlarından Hayrettin Karaman-İbrahim Kâfî Dönmez-Sadrettin Gümüş-Mustafa Çağrııcı’dan oluşan heyet ise öğrenmenin esas olan iki yolunun okumak ve yazmak olduğunu söyledikten sonra bu ayete göre Peygamberin (sav) herhangi bir şahıstan eğitim almadığını ifade eder. “*Zira onun okuması yazması*

⁶⁸ Bilmen, *Tefsir*, 5: 2671.

⁶⁹ Mevdûdî, *Tefhîmu’l Kur’ân*, 2. Baskı (İnsan Yayınları, 1996), 4:263.

⁷⁰ Sâbûnî, *Safvet’ut Tefasir*, Dâru’s-Sâbûnî, 10. Baskı (Kâhire, 1399/1978), 2:446.

olsaydı o zaman Kur'an'ı inkâr etmek için bahane arayanlar, onu başka birinden, meselâ bir Ehl-i kitap mensubundan okuyup yazdığını ileri sürebilirlerdi.” dedikten sonra bu tür ithamların denediğini fakat Peygamberin okuma yazma bilmemesi sebebiyle etkili olmadığını Peygamberin Mekke döneminde okuma yazma bilmediğini söyler.⁷¹ Böylece Komisyon, Peygamberin, toplam vahiy süresinin yarısından fazlasının geçmiş olduğu bir zaman diliminde, yaklaşık elli iki yaşlarına vardığı ve on iki yıldır gelen vahiylerin yazımı işinin tam ortasında olduğu halde hâlâ okuma yazma öğrenmemiş olduğunu ifade etmiş olmaktadır.

Bu sûrenin nüzûl tarihi de konumuz açısından çok önemlidir. Bu ayet ve içinde bulunduğu sûre bi'setin ilk beş yılından sonra; hatta bazı ilim adamlarına göre onuncu yılda inmiştir.⁷² Ayet daha önce yazı yazmamıştın diyerek bu ayetin indiği tarihten önce Hz. Peygamberin yazı yazmadığını çok açık bir şekilde ifade etmektedir. Peygamberlik süresinin neredeyse yarısı geçmiş gitmiş, Peygamber elli beş, altmış yaşlarına gelmiştir ve Hz. Muhammed (sav) hâlâ yazı yazmamaktadır.

Hz. Peygamberin yaptığı ticaretler sebebiyle okuyup yazmış olması gerektiğini söyleyenler bu noktayı atlamaktadırlar. Eğer ticaret sebebiyle Peygamber okuma yazma bilmeli idiyse bu, yirmili yaşlarında mesela Hz. Hatice'nin kervanlarına yönetici olduğu zamanlarda olmalıydı. Oysa O'nu kitap okumamış ve yazı yazmamış olarak tanıtan bu ayet Peygambere elli beş, altmışlı yaşlarında inmiştir.

6- Bâkılânî (ö.403/1013) İ'câzu'l-Kur'an adlı eserinde, “Peygamber Efendimizin ümmî olduğu, okuma yazmadığı Kur'an'da defalarca ifade edilmiştir. Hz. Peygamberin bu bilgisi hakkında oluşan şüphelere asla yer yoktur çünkü O (sav) gizli, saklı bilinmeyen birisi değildi. Araplar O'nu biliyordu. Üstelik getirdiği şeyler, Hz. Âdem'den kendi peygamberliğine kadar olan kıymeti bilgilerdir ki bu olağan üstü bir mucizevî durumdur.”⁷³ şeklinde açıklamalarda bulunur.

7- İbn Kesîr (ö.774/1373), Hazret-i Peygamberin okuryazar olduğunu iddia edenlerin kanıtlarının bir kaçını sıralar ve bu delillerden kimisinin aslının bile

⁷¹ Karaman, Hayrettin v.dğr. , *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*, 2. Baskı (DİBY, 2006), 4:277.

⁷² Mehdi Bazergan, *Kur'an'ın Nüzul Süreci*, (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 104–113: 129–135.

⁷³ Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî el-Bâkılânî, *İ'câzu'l-Kur'an*, 5. Baskı (Mısır: Dâru'l-Meârif, 1971), 1:34–35.

olmadığını söyler. O özellikle Ankebut Sûresi 48. ayette Peygamberin okuma yazma bilmediğinin kesin bir şekilde anlatıldığını ifade ederek bu konudaki kanaatini belirtir.⁷⁴

8- Muhammed b. Ali eş-Şevkânî (ö. 1250/1834) ise *Fethu'l-Kadîr* isimli eserinde “Hz. Peygamber (sav) hakkında risaletinden önceki dönemlerde okuryazar olduğunu söylemek açık bir zulümdür. Bunu iddia edenler Hz. Peygamberin bir nebî olarak meydana çıkmasındaki mucizevîliğe ve Peygamber ve sıfatlarındaki temizliğe karşı gelmişler demektir.”⁷⁵ şeklinde kanaatini belirtir.

9- Muhammed Abdu'l Azîm ez-Zürkânî de, (ö.1367/1948) Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmemek anlamında ümmî olduğunu anlatan delillerin daha açık olduğunu, Peygamberin (sav) okuyup yazdığını ifade eden delillerin ise zannî olduğunu, dolayısıyla da kesinlik içermediğini söyler.⁷⁶

10- Abdussabûr Şahin (ö. 2010) ise Hz. Muhammed (sav.)'in ümmîliği hakkında şunları söylemektedir. Ona göre Peygamber (sav) bir ömür boyu muhatabı olan insanlarla hemen hiç ayrılmadan birlikte yaşamıştır. Bunlardan gerek müşrikler, gerek kendisini öz çocukları gibi iyi tanıyan dostları ve akrabaları ve gerekse kendi kutsal kitaplarında Hz. Muhammed hakkında pek çok bilgiler bulan Ehl-i Kitap âlimleri, Hz. Peygamberin (sav.), peygamberlikten önceki hayatında, herhangi bir eğitim aldığını, yazı yazdığını veya okuduğunu kanıtlayacak bir delil ileri sürmemişlerdir.⁷⁷

Görüldüğü üzere özellikle ilk vahyi anlatan hadis ve Ankebut Sûresi 48. ayet gibi deliller sebebiyle ilim adamlarının büyük bir çoğunluğu Peygamber Efendimizin bi'setten önce okuma yazma bilmediği konusunda hemfikirdirler.

⁷⁴ Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr el-Kuraşî, *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*, 2. Baskı (Dârun Tayyibetun Li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999), 6:286.

⁷⁵ Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, Dâru İbn Kesîr, Dimeşk, h. 1414, 4:239.

⁷⁶ Zürkani, Muhammed Abdulazim, *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'ân*, 3. Baskı (Matbaatu İ'sâ el-Bânî, ts). 1:367.

⁷⁷ Şahin Abdussabûr, “Hz. Muhammed Okuma ve Yazmayı Biliyor mu idi?” Trc. Tayyar Altıkulaç, *Diyanet Dergisi*, 4/12 (1973): 195–200.

2.2. Hz. Muhammed'in (sav) Peygamberlikten Sonra Ümmîlik Durumu

İlim adamları Hz. Muhammed'in peygamberlikten sonra okuma ve yazma bilip bilmediği konusunda ihtilaf ederek, bilmediği görüşünde olanlar ve bildiği görüşünde olanlar şeklinde ikiye ayrılmışlardır.

2.2.1. Peygamber bi'setten sonra da okuma yazma bilmemektedir görüşü

İslam âlimlerinin ekseriyeti Hz. Peygamberin peygamberlikten sonra da okuma yazma bilmediği kanaatini taşımaktadırlar. Bu görüşte olanların yorumları ve delilleri şöyledir.

1- Peygamberi ümmî diye vasıflandıran ayetlerde peygamberlik öncesi ve sonrası diye bir ayırım göze çarpmamaktadır.

Cenab-ı Hak, kitabında ki “Onlar, yanlarındaki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları Resul'e, o ümmî peygambere uyan kimselerdir. O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar. Onlara iyi ve temiz şeyleri helal, kötü ve pis şeyleri haram kılar. Üzerlerindeki ağır yükleri ve zincirleri kaldırır. Ona iman edenler, ona saygı gösterenler, ona yardım edenler ve ona indirilen nura (Kur'an'a) uyanlar var ya, işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (el-Arâf 7/157). âyetinde daha Peygamberinin çok önemli olan görevlerini sıralamadan O'nun ümmîliğine öncelikle dikkat çekmekte ve Peygamberini bizzat “Ümmî Nebi” olarak vasıflandırmaktadır.

Ayrıca “(Ey Muhammed!) De ki: “Ey İnsanlar! Şüphesiz ben, yer ve göklerin hükümrânlığı kendisine ait olan Allah'ın hepinize gönderdiği peygamberiyim. O'ndan başka hiçbir ilah yoktur. O, diriltir ve öldürür. O halde, Allah'a ve O'nun sözlerine inanan Resulüne, o ümmî olan peygambere iman edin ve ona uyun ki doğru yolu bulasınız.” (el-Arâf 7/158). âyetinde de Peygamberini “Ümmî Nebi” olarak vasıflandırmıştır. Her iki ayette de Hz. Muhammed'in ümmîliği için peygamberlik öncesi ya da sonrası ayırımı yapılmamıştır.

Ümmî Kavramı ve Hz. Muhammed'in ümmîliği açısından bizi A'raf Sûresi 157 ve 158. ayetler daha yakından ilgilendirmektedir. Çünkü Bakara Sûresi 78. ayette geçen ümmî kavramı Yahudilerin kendi içinden okuma yazma bilmeyen bir kısmını, Âl-i İmran Sûresi 20. ve 75. ayetler ile Cuma Sûresi 2. ayette geçen ümmî kavramı

Arap milleti anlamında kullanılırken bu iki ayette Allah (cc) Peygamberi Hz. Muhammed'e doğrudan ümmî demektir.

Bu iki ayeti tefsircilerin nasıl yorumlamış olduklarına bakmakta konumuz açısından oldukça elzem bir durumdur.

Taberî (ö. 310/923) A'raf 157. Ayetin tefsirinde "ümmî" kelimesini "yani, kitab okumamış, eliyle yazı yazmamış" şeklinde açıklayarak Hz. Muhammed'in ümmiliğinin okuma yazma bilmemek anlamında bir ümmilik olduğunu ifade eder.⁷⁸

Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) ise bu ayetin tefsirinde şu tespitleri yapmaktadır

Râzî'ye göre bu ayette Hz. Muhammed'in dokuz özelliği sayılmaktadır. Sayılan bu özelliklerden üçüncüsü ümmîliktir. Râzî, Zeccâc'ın (ö.311/923) ümmî kelimesini Arap topluluğunun sıfatları üzerinde olan kişidir şeklinde açıkladığını aktarır. Ve Hz. Peygamber (sav)'in '*Biz yazı ve hesap bilmeyen ümmî bir toplumuz*'⁷⁹ hadisini delil olarak getirerek Arap milletinin ekseriyetinin okuma yazma bilmediğini söyler. Hz. Peygamber de kendi toplumunun özelliklerini taşıdığı için Allah O'na "ümmî" demiştir

Râzî (ö. 606/1210) ayrıca okuyup yazmadığı halde Peygamberin Kur'an'ı Kerimi tebliği sırasında hiçbir fazlalık ya da noksanlık yapmadığını anlatarak, bunun mûcizevî bir hal olduğunu ifade eder. Ona göre eğer, Peygamber (sav) okuyup yazsaydı, önceki dinlerin kitaplarını okuyup bilgilerini bunun üzerine bina ettiği ithamıyla karşılaşabilirdi. Fakat okuması ve yazması olmadığı halde, geniş bilgiler içeren Kur'an'ı Kerim'i getirmesi bir mucize olmuştur.⁸⁰

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (ö. 1942), daha geniş açıklamalara girer. Ümmî nisbesinin sebepleri ve içerikleri üzerinde durduktan sonra: "ümmilik kavramı hangi nispet üzerinden anlamlandırılırsa anlamlandırılırsın fark etmez, hepsinde de okuma yazma bilmemek anlamı mevcuttur." der. Ona göre, "*İlmî yüceliği ve kemâli, okuyup yazanları aciz bırakan bir Peygamber hakkında "ümmî"lik, her türlü şüpheyi ortadan kaldıran ve O'nun doğrudan doğruya Allah'tan gönderildiğini her türlü*

⁷⁸ Taberî, *Tefsir*, 2:257–259.

⁷⁹ Müslim, "Sıyâm", 15.

⁸⁰ Râzî *Tefsir*, 15:380.

şüpheden arınmış olarak ispat eden harikulâde bir üstün özelliktir, yani başlı başına bir mucizedir.”⁸¹

Ömer Nasûhî Bilmen (ö. 1971) ise “Onlar “Ümmî Nebî” olan, yani herhangi birisinden herhangi bir şey okumamış ve yazmamış olmasına rağmen öncekilerin ve sonrakilerin bilgilerini kendisinde toplamış olan Hz. Muhammed’e (sav) uyarlar.”⁸² diyerek Hz. Peygamberin okuma yazma bilmediğini söyler.

Muhammed Ali Sâbûnî (ö. 2015) bu ayeti açıklarken “*Rahmetin kapsadığı bu kimseler, okuma yazma bilmeyen, ümmî, Arap ve peygamber olan Muhammed (s.a.v.)’e tâbi olanlardır.*” diyerek ümmî kavramını okuma yazma bilmeyen kimse şeklinde açıklamıştır⁸³

Kur’ân Yolu Tefsiri’nde de Elmalılı’nın açıklamalarına benzer şekilde ümmî nisbesinin sebeplerini, “Ümmü’l- Kurâ”ya nisbetle Mekke’li, “Ümmet” kelimesine nisbetle Arap milletinden olan, “Ümm” kelimesine nisbetle annesinden doğduğu hal üzere olan, okuryazar olmayan, şeklinde verildikten sonra anlamca son içeriğin daha çok kabul gördüğünü söylenir ve yazı şöyle devam eder.

Bu anlamın daha çok revaç bulma sebebi, İslâm Dini’nden evvel Arap milletinin erkekleri içinde az da olsa okuma yazma bilen bulunurdu. Fakat kadınlar arasında hemen hiç okuryazar bulunmazdı. Bu sebeple ümmî kavramı Hz. Muhammed’in en azından peygamberliğin ilk başlarında okuryazar olmadığını ifade eder. Bu durumda getirdiği dinle alakalı tüm bilgilerini kendi nefsinden değil sadece Rabb’inden getirmiştir fikrini güçlendirir.⁸⁴

Müfessirler, aynı şekilde doğrudan Peygamberimize ümmî diye hitap edilen A’raf Sûresi 158. ayeti tefsir ederken de şunları kaydetmektedirler.

Fahreddin Râzî (ö. 606/1210) A’raf 158. ayetin tefsirinde Peygamber Efendimizin (sav) mucizelerini ikiye ayırarak, birincisinin, Peygamberin yüce şahsında ortaya çıkan mucizeler olduğunu söyleyerek bu mucizelerden de en önemlisi olarak O’nun herhangi bir hocadan herhangi bir ders görmemiş, herhangi

⁸¹ Yazır, *Tefsir*, 4:145–147.

⁸² Bilmen, *Tefsir*, 2:1101–1104.

⁸³ Sâbûnî, *Safvetu’t Tefâsir*, 1:464.

⁸⁴ Karaman v.dğr. *Kuran Yolu*, 2:601.

bir kitap okumamış olan ümmî bir kişi olmasını gösterir. “*Mekke o zamanlar, âlimlerin bulunduğu bir yer değildi. Hz. Peygamber (s.a.s) pek çok ilimleri öğrenebileceği uzun bir süre de, Mekke’den uzaklaşmamıştı.*” diyerek Peygamberin ümmiliğinin okuma yazma bilmemek anlamında olduğunu ve bu durumun büyük bir mucize olduğunu ifade eder. Razi’ye göre hiçbir hocayla karşılaşmamış ve hiçbir kitap okumamış, ümmî bir kimse olmasına rağmen, bu büyük ilimlerin onda görülmesi, mucizelerin en büyüklerindendir. Ayetteki, “Ümmî Nebî” tabiri ile işte buna işaret edilmektedir.⁸⁵

Fahreddin Râzî Ayrıca (ö. 606/1210) Arapların iki sebeple ümmî olarak tanımlandıklarını söyler.

A) Araplar İslâm öncesi ilâhî bir din ya da kutsal kitapla muhatap olmamışlardır. Bu yüzden okuryazar olmayanlara benzetilerek kendilerine ümmî denmiştir.

Râzî’nin bu açıklamalarından şöyle bir sonuç çıkmaktadır. Yahudiler, içlerinde okuyup yazan ve çok yüksek kültürlü kişiler azda olsa bulunsa bile Tevrat’ı okuyup yazamadıklarından, Tevrat bilgisinden yoksun olduklarından kısaca Yahudi olmadıklarından dolayı Arapların hepsine ümmî diyorlar. Yani onlara göre Tevrat bilmeyen kişi ya da kişiler ondan başkaca ne bilirse bilsin, hiçbir şey bilmeyen birer ümmî mesabesinde dirler.

B) İkinci sebep de Arapların okuryazar bir topluluk olmamalarıdır. Bu sıfat Arapların içinde az da olsa okuryazar kişiler bulunsa bile onların genel sıfatıdır.⁸⁶

Osman Keskiöğlü’nun (ö.1989) tespitlerine göre peygamberi “ümmî” olarak tavsif eden A’raf Sûresi 157. ve 158. ayetler Mekke döneminin son üç yılında nâzil olmuştur.⁸⁷ Ebu’l-A’lâ el-Mevdûdî de (ö. 1979) nüzûl tarihleri konusunda aynı kanaattedir.⁸⁸

⁸⁵ Râzî, *Tefsir*, 15:38.

⁸⁶ Râzî, *Tefsir*, 7:213.

⁸⁷ Osman Keskiöğlü, *Nüzûlünden Günümüze Kur’ân-ı Kerîm Bilgileri*, TDV Yayınları, Ankara, 2008, 125.

⁸⁸ Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, 2:7.

Mehdi Bazergan'a (ö.1995) göre ise, A'raf Sûresi 157. ve 158. ayetler bi'setin on yedinci yılında nâzil olmuştur.⁸⁹

Bu bilgiler, Hz. Peygamberin risâlet öncesi ümmî olsa da risâlet sonrası gelen vahiyleri yazdırdıkça okumayı ve yazmayı öğrenmiş olabileceğini, daha çok zan ve tahmin yoluyla iddia eden ilim adamlarına cevap olabilecek önemli bilgilerdir. Çünkü elimizdeki nüzûl bilgilerine göre peygamberlik süresinin neredeyse yarısı geçmiş olduğu halde inen ayetler O'nu daha önce yazı yazmamış bir kişi ve ümmî olarak tanıtmaya devam etmektedir ki yeri geldikçe Peygamberin hayatından verdiğimiz örneklerde de görüldüğü üzere Peygamberimiz ömrünün ve bi'setin son demlerinde en zor ve hayati durumlarda bile kendisine gelen gizli mektupları bizzat okumamakta ve vahiyleri bizzat yazmamaktadır.

Hz. Muhammed (sav) eğer risaletinden sonra okuma yazma öğrenmiş olsaydı, Allah (cc) peygamberini "Ümmî Nebi" olarak tanıtmazdı. Çünkü Hz. Muhammed'in hayatının insanlık için en önemli olan kısmı peygamberliğinden sonraki kısmıdır. O (sav) hayatının bu en önemli kısmında okuryazar idiyse O'nu geçmişte kalmış olan ümmîliğiyle tanıtmak çok önem arz etmezdi.

İlk devir tefsircilerinin görüşleri kronolojik olarak sıralansa şöyle bir sonuç meydana gelmektedir.

A) Tefsircilerin görüşlerini öncelikle meşhur müfessir sahâbî İbn Abbâs (ö. 68/687–88) ile başlatmak yerinde olsa gerektir. O Bakara Sûresi 78. ve A'raf Sûresi 157 ayetleri tefsir ederken ümmî kelimesinin okuma yazma bilmemek anlamında olduğunu söylemiştir.⁹⁰ Hatta "Peygamberin durumunun Tevrat ve İncil'de ehli kitaba bilgi olsun O'nu tanısinlar diye yazıldığını, Peygamberin en önemli tanınma işareti ise davete başladığı zaman yazma çizme bilmeyen bir kişi durumunda olmasıdır." der.⁹¹

⁸⁹ Bâzergân, *Kur'ân'ın Nüzul Süreci*, 104–113. 129–135.

⁹⁰ Abdurrahman b. Ebû Bekr, Celaleddin es-Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.) 3:574.

⁹¹ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensûr*, 6:470.

B) Tabiîn neslinin tefsircilerinden İbrâhîm en-Nehaî (ö. 96/714) ise Ankebut Sûresi 48. ayetteki ümmî kelimesini “Allah’ın Nebisi yazmaz ve okumazdı” şeklinde tefsir etmektedir.⁹²

C) Yine Tabiîn müfessirlerinden Mücâhid (ö.103/721) ise Bakara Sûresi 23. ayetin tefsirinde “Okuma yazma bilmeyen ümmî peygamber tüm okuryazar olanlara böylece meydan okumaktadır. demektir.”⁹³

D) Katâde de (ö. 117/735) A’raf 157. ayeti tefsirinde “Sizin peygamberiniz yazmayan bir ümmî idi” şeklinde izahatta bulunmuştur.⁹⁴

E) Zeccâc’la (ö.311/923) aynı zaman diliminde yaşamış olan meşhur müfessir Taberî (ö.310/923) de ümmiyyûn kelimesini “anneye nispetle okumayan ve yazmayan kişilerdir.” şeklinde izah etmiştir.⁹⁵

Sahabe, Tabiîn ve hicri ikiyüz ellili yıllarda yaşamış olan bu âlimler ümmî kelimesinin anlamında zaman içinde kaymalar olduğu, daha önceleri ümmî kavramında okumama ve yazmama anlamının olmadığı tezini çok açık bir şekilde çürütmektedir.

Tefsir âlimlerinden Kurtubî’nin (ö.671/1273) Peygamber Efendimizin okuma yazma bildiğini iddia ettiğine dair bilgiler gelmişse de bu gerçek dışı bir durumdur. Çünkü Kurtubî Peygamberimizin okuma yazma bildiğini iddia edenlerin görüşlerini naklettikten sonra; Peygamberimiz okuma yazma bilmeyen bir ümmî idi diyenlerin görüşlerini de tek tek nakleder ve sonunda da kendi fikrinin ne olduğunu açıklar.

O şöyle demektedir. “O ümmî bir toplumun içinden gelen ümmî birisidir. Hiç bir şey okumamış olduğu halde, Musa’nın, Zülkarneyn’in, Ashabı Kehf’in bilgileri O’ndadır.”⁹⁶

Öyleyse tefsircilerin ümmîlik kavramının içeriği ve Hz. Muhammedin ümmîliği görüşleri hakkında şu çok rahat bir şekilde söylenebilir.

⁹² Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 3:574.

⁹³ İbn-i Kesir, Ebu’l-Fidâ, *Muhtasarı Tefsir-i İbn-i Kesir*, 7. Baskı (Beyrut: Dâru’l-Kurâni’l-Kerim, 1981), 1:141.

⁹⁴ Suyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr*, 3:574.

⁹⁵ Taberî, *Tefsir*, 2:259.

⁹⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh el-Kurtubî, *el-Câmi’ li Ahkâmi’l-Kur’ân*, 2. Baskı (Kâhire: Dâru’l-Kutubu’l Mısriyye, 1964), 1:74.

Hız. Muhammed'in okuma yazma bilmemesini ifade eden Ankebut 48. ayetle, O'nu ümmî olarak tanıtan A'raf 157. ve 158. ayetlerin tefsirleri incelendiğinde Hız. Muhammed'in okuma yazma bildiğini söyleyen hiçbir tefsirciye rastlanmamaktadır. Tam tersi olarak bütün tefsirciler Peygamberin ümmî olduğunda ve O'nun ümmîliğinin okuma yazma bilmemek anlamına gelen bir ümmîlik olduğunda ittifak ederler.

İlim adamlarının bu konuda ittifak halinde olduğunu Zerkeşî (ö.794/1392), Kur'an insan kuvvet ve kudretinin güç yetiremeyeceği büyüklükte karşıtlarını aciz bırakan bir kitaptır. Muarızlar Peygamberin yazı yazmadığını bildikleri halde sırf inat ve cehaletleri sebebiyle inanmamışlardır⁹⁷ demektedir.

Mevdûdî (ö.1979) ise çok isabetli ve olması gerektiği bir şekilde ümmî kelimesinin Kur'an'da farklı anlamlarda kullanıldığına dikkat çekerek şöyle der:

“Kur'an'ı Kerim'de “Ümmî” kavramı pek çok ayette geçer. Fakat her geçtiği ayette aynı manayı içermez. Yerine göre farklı manalarda kullanıldığı görülür. Bazı ayetlerde Ehl-i Kitap olmayan anlamında, “Kutsal kitabı olmayanlara” atıf yapılarak kullanılmıştır. Bazı ayetlerde de kendilerine indirilen kutsal kitaplarını bilmeyenler ve kendi kitapları hususunda cahil kalmış kişiler anlamındadır. Bazı ayetlerdeyse Yahudi kavminin dışında kalan kişiler anlamındadır ki bu kelimeyi bu anlamda Yahudiler kullanırlar.”⁹⁸

2- Peygamberin Mekke'de bulunan amcası Hız. Abbas, Hız. Peygamber'e (sav.), Müşriklerin Uhud Harbi için yaptıkları hazırlıkları, bir mektup yazarak, Benû Gıfar kabilesinden birisi ile gönderir. Hız. Peygamber, bu son derece gizli olan mektubu okutmak için, Ubey b. Ka'b'ı çağırır. Mektubun muhtevasını anladıktan sonra bildirilen haberleri gizlemesi için sıkı sıkıya tembihte bulunur.⁹⁹

Bu haber bu haliyle hadis kaynaklarında ve şerh kitaplarında yer almamakta, siyer ev meğâzi kitaplarında bulunmaktadır.

⁹⁷ Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî eş-Şâfiî *el-Burhan fî Ulumi'l Kur'an*, (Beyrut: Dar'u İhyâi'l-Kutubu'l-Arabiyye, 1957), 2:104.

⁹⁸ Mevdûdî, *Tefhîm*, 6:297.

⁹⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî el-Medenî, *el-Meğâzi*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru'l A'lâmî, Beyrut, 1989), Uhud Bâbı, 1:204., Ahmet Önkâl, “Hız. Peygamberin Ümmiliği”, *SÜİFD*, 2 (1986): 258–260.

Burada bir ölüm kalım meselesi söz konusu olduğu halde Peygamberimiz kendisine amcası Abbas'tan gelen, çok önemli bilgiler içeren ve herkesten gizlenmesi gereken bir mektubu bizzat kendisi okumamış güvendiği sahabîlerden birini çağırarak ona okutmuş ve okuduklarını gizli tutmasını söylemiştir.

Eğer okuma yazma bilseydi en azından böyle önemli ve riskli bir durumda Peygamberin bizzat kendisinin gelen mektuptaki bilgiyi okuyup saklaması daha kolay ve makul olurdu. Çünkü bir kişinin önemli bir gizli bilgiyi sadece kendisinin bilip saklaması, birden çok kişinin biliyor olmasından elbette daha iyi, kolay ve emniyetlidir. Hz. Muhammed (sav.) bu olayda böyle davranmadığına göre O'nun okuma yazma bilmesinden bahsetmek oldukça tutarsız görünmektedir.

3- Bir önceki hadisten çıkan hükmü destekler mahiyette Zeyd b. Sabit'ten nakledilen şöyle bir rivayet vardır: *“Peygamber Efendimiz, Yahudilerle olan yazışmalarında onlara güvenmediğini söyledi. Bende onların yazılarını öğrendim. Yazılması gerekince ben yazardım. Okunması gerekince ben okurdum.”*¹⁰⁰ Şayet Hz. Peygamber okuma ve yazmayı bilseydi en azından bazı acil durumlarda, bazen çok kızdığı halde gelen vahyi, ya da okunacak yahut yazılacak herhangi bir yazıyı Muâviye, Zeyd ya da bir başkasına yazdırmayıp çoğu kez kendisi yazardı.¹⁰¹

Peygamber Yahudilerin yazışma ve tercümelerde hile yapmasından çekindiği halde kendisi onların dilini öğrenmeye uğraşmamış Zeyd'i görevlendirmiştir. Zeyd 15 günde bunu öğrenmiştir. İstese elbette peygamberde öğrenebilirdi. Fakat böyle yapmamış güvendiği bir sahabîsine bu görevi havale etmiştir.¹⁰²

Hz. Peygamber'e (sav) vahiy her zaman belli zamanlarda ya da belli yerlerde gelmiyordu. Bazen sabah geliyorsa bazen de akşam ya da gece geliyordu. Bazen kalabalıkların içindeyken geliyorsa bazen yalnız başınayken geliyordu. Peygamber bazen savaşta bazen barışta, bazen evde bazen yolda ya da mescitte bulunduğu sırada vahiy gelebiliyordu. Yanında vahiy kâtipleri bulunmadığında gelen vahyi hiçbir zaman kendisi yazmadı. Tam aksine gelen vahyi yazdırmak için seçmiş olduğu vahiy

¹⁰⁰ Buhârî, “Ahkâm”, 40, Beyhakî, es-Sünenü'l-Kübrâ, 10:215.

¹⁰¹ Müslim, “Birr, Sıla ve'l-Âdâb” 96.

¹⁰² İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Fethu'l-Bârî*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, h. 1379, 13:186.

kâtiplerini bekledi. İslam Tarihi'nde O'nun (sav) bizzat kendi elleriyle yazmış olduğu söylenen herhangi bir vahiy haberi yoktur. Bu gerçek bile başlı başına Hz. Peygamberin okuma yazma bilmediğini ispat için üzerinde durulması gereken bir durumdur. Eğer okuma yazma bilseydi kendisi gelen vahyi en azından acil durumlarda, yanında kimse yokken, çok geç ya da erken saatlerde ve bir kerecik olsun yazardı. Yazdığına dair haberlerde bize gelirdi. Peygamber (sav.) Allah'ın Kur'an'ı Kerim'de bize verdiği bilgiye göre kendisine gelen vahyi yazarak değil ezberleyerek korumaya çalışıyordu.(el-Kıyâmet, 75/16 ve A'lâ, 87/6).

Yazmayı bilseydi neden ezberleme telaşına düşsün? Gelen vahyi yazar ve rahat ederdi. Peygamber (sav) yazı bildiği halde eğer kendisine inen kutsal kitabı yazmayacaksa neyi yazacaktı? O'nun için Yazmaya değer Kur'an'dan başka bir şey olamazdı.

4- Taif'ten bir heyet İslâm'a girmek için Medine'ye Hz. Peygamber'e gelmişti. Ancak bazı şart ve istekler ileri sürmüşlerdi. Hz. Peygamber bunları yazıp kendisine getirmelerini istedi. Onlar da yazdılar. Şartlar içerisinde faizin ve zinanın helal kılınması da vardı. Onlar şartlarını yazdıktan sonra Hz. Peygamber'e geldiler, Hz. Peygamber şartları okumalarını istedi. Faizin ve zinanın helal kılınması kısmına gelince Rasulullah "*elimi bu yazılanın üzerine koy*" buyurdu. Elini koyunca, Bakara Sûresi 278. "*Ey inananlar, Allah(cc)'tan korkun, eğer inanıyorsanız ribâdan geri kalan kısmı almayın*" ve İsrâ Sûresi 32. "*Zinaya yaklaşmayın, çünkü o, açık bir kötülüktür, çok kötü bir yoldur!*" âyetlerini okudu sonra (faiz ve zinayı helal sayan) bu cümleleri sildi.¹⁰³

Görüldüğü üzere Hz. Peygamber (sav) anlaşmak üzere kendisine gelen heyetin yazdıklarını alıp kendisi okumamış, onlardan okumalarını istemiş, sevmediği şeyleri duyunca da kendisi okuyamadığı için okuma yazma bilen birisine "*Elimi bu yazıların üzerine koy.*" diye emretmiştir. Kendisine yazıdaki ilgili yerler gösterilince o kısmı silmiştir. Kendisi okuyup yazsaydı başkalarından okumalarını istemeden kendisi alıp şartları okuyabilir, hele ki İslâm'ın en önemli haramlarından ikisinin kendileri için serbest olmasını isteyen ve Peygamberin asla tahammül edemeyeceği

¹⁰³ İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdülkerîm b. Abdilvahid eş-Şeybânî, *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*, (Dâr'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1994), 1:429.

şartları duyunca “*Bana yerini gösterin, elimi üzerine koyun.*” demez, bizzat eline alır, okur ve beğenmediği yerleri silerdi. Sildiklerinin yerine de kendi istediği haliyle cümleleri yeniden yazardı. Fakat O (sav) böyle bir şey yapmamış yanındakilerden yardım almıştır.

5- Peygamber Efendimiz (sav)’e Yemen’den bir adamın geldiğini ve bizzat Peygamberimizden kendisi için bir şeyler yazmasını istediğini anlatan bir rivayet vardır ve metni şöyledir.

فَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَقَالَ: اكْتُبْ لِي يَا رَسُولَ اللَّهِ، فَقَالَ: اكْتُبُوا لِأَبِي فَلَانَ

Gelen adam direkt peygamberimizden rica edip : اَكْتُبْ لِي “*Benim için sen yaz.*” diyerek Peygamberimizi muhatap almıştır. Peygamberimiz (sav) ise bu hadisin metninde de görüldüğü gibi “tamam getirin ben yazayım” dememiş her zaman olduğu gibi orada bulunan ve yazı bilen ashâbından birilerine “*Falanca için (istediğini) yazın.*” emrini vermiştir.¹⁰⁴

Şerh kitaplarında verilen bilgilere göre bu adam Peygamberin Mekke fethine yaptığı konuşmanın kendisi için yazılmasını istemiştir. Peygamberimiz, bizzat kendisinden istenen yazma işlemlerini dahi kendisi yapmamış yazı bilen ashabına bu işi havale etmiştir. Buna benzer olan ve Peygamberimizin yazmaları ya da okumaları için ashâbından istekte bulunduğunu anlatan örnekler kaynaklarımızda oldukça fazladır. Fakat Peygamberimizin bu tür isteklerden birisini bile kendisinin yazarak yerine getirdiğine dair herhangi bir rivayet bulunmamaktadır.¹⁰⁵

Bazı ilim adamları bu hadisi şerh ederken sahabeden şöyle bir alıntı yapar. Ebû Hureyre “Ashabın içinde benden çok hadis bilen İbn Ömer haricinde kimse yoktu. O yazma bilirdi ben bilmezdim.” demektedir.¹⁰⁶ Binlerce hadis nakleden Ebu Hureyre de yazı bilmeyen birisidir.

¹⁰⁴ Buhârî, “İlim”, 39.

¹⁰⁵ Ahmed b. İsmâil b. Osman, *el-Kevseru'l-Cârî ilâ Ehâdîsi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut, 2008, 1:238.

¹⁰⁶ Muhammed Enver Şâh b. Mu'zam Şâh, *Feyzu'l-Bârî alâ Sahîh-i Buhârî*, Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, Beyrut, 2005, 1:300.

2- Abdullah b. Amr, bir gün Allah Resulü'nün (sav) dünyaya veda eden bir kişi gibi yanlarına geldiğini ve üç defa “*Ben ümmî peygamber Muhammed'im. benden sonra peygamber gelmeyecek.*” dediğini rivayet etmektedir.¹⁰⁷

Bu hadis beş ayrı şerh kitabında işlenmesine rağmen, şârihlerden hiçbirisi metine geçen ümmî kavramının anlamı üzerinde durmamıştır. Bu durum onların ümmî kavramını zaten bilinen bir şey olarak algıladıklarını bu sebeple şerh etmediklerini akla getirmektedir.

3- Bir sahâbî de Efendimiz'e “*Ya Resulallah! Allah bize, size salavât getirmemizi emretti, nasıl salât edelim?*” diye sorunca; Allah Resulü hiç karşılık vermeden sustu. Öyle ki sahabe o kişinin bu soruyu hiç sormamış olmasını istedi. (Bir müddet) sonra; “*Allah'ım! Ümmî Nebî Muhammed'i ve âlini yücelt.*” deyiniz buyurdu.¹⁰⁸

Bu hadisin açıklamasını yapan hadis âlimleri ümmî kavramının Arapların genel sıfatı olduğundan, bu genel sıfatın da onlara okuma yazma bilmediklerinden dolayı verildiğinden bahsederek, ümmî kavramının okuma bilmemek anlamı yönüne dikkat çekerler.¹⁰⁹

Yukarıdaki iki hadiste de görüldüğü üzere Peygamber aleyhisselam hem kendisini “Ümmî Peygamber” sıfatıyla tanıtmakta hem de kendisine nasıl salat ve selam getirileceğini öğretirken, kendisinin “Ümmî Nebî” olarak anılmasını istemiş olmaktadır.

Peygamber (sav) sahabesine kendisine nasıl salât edileceğini öğretirken kıyamete kadar sürdürülecek bir salât ve selam dersi vermiş oluyordu. Eğer peygamberlik sonrası kendisinden ümmîlik vasfı kalkmış olsaydı Peygamber “Ümmî Nebî” tanımlamasını hiç kullanmazdı. O kendisini bu ve benzeri hadislerde öğrettiği gibi “Ümmî Nebî” olarak vasıflandırmış ve öylece vasıflandırılmasını tavsiye ve emir buyurmuştur.

4- Hz. Peygamber (sav) Efendimiz, ümmî kavramını bizzat kendisi okuma yazma bilmemek anlamında birçok kez kullanmıştır

¹⁰⁷ Ahmed b.Hanbel, *Müsned*, 11:179.

¹⁰⁸ Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, (Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, ts.), “Salât” 1777-178.

¹⁰⁹ Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ, *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyat, 1999, 4:267.

Mesela O “Biz ümmî bir topluluğuz, yazı yazmayız ve hesap yapmayız, ay bazen şöyle bazen böyledir.”¹¹⁰ انا امة امية لا نكتب ولا نحسب الشهر هكذا وهكذا buyurmuştur.

Ümmî kelimesinin anlamı nedir sorusunun cevabı da yine bizzat Peygamberimiz (sav) tarafından bu hadiste böylece verilmiş olmaktadır.

Peygamber Efendimiz, bu hadislerinde bizzat “ümmî” kelimesini adeta şerh ederek konuşmuş ve “ümmiyyetun” kelimesinin içeriğini yazı ve (matematik işaretleri ile yapılan) hesap bilmemek şeklinde ifade buyurmuştur. Açıklamasını Arap Milleti’ndeniz ya da Mekke’liyiz şeklinde yapmamıştır. Bu cümlenin ana vurgusu “Biz ümmî bir milletiz.” انا امة امية kısa cümlesindedir. Meseleyi izah etmek için başkaca bir söze aslında gerek yoktur, cümle böylece tamam olmaktadır. Peygamberin kullandığı “Yazı ve hesap bilmeyiz.” امية لا نكتب ولا نحسب cümlecisi kelimesinin açıklamasından başka bir şey değildir. Böyle konuşarak Peygamber efendimiz ümmiyyetün kelimesini bizzat kendisi açıklamış, bu kelimedenden kastının ne olduğunu ifade etmiş olmaktadır ki oda okuryazar olmamak ve (kâğıt vs. üzerinde matematik işaretleri ile yazarak) hesap bilmemek anlamıdır.

Bu hadis ramazan orucuyla alakalı olduğuna ve ramazan orucu Medine’de hicretten ortalama bir yıl sonra farz olduğuna göre Peygamber efendimiz (sav) elli üç elli dört yaşlarına gelmiştir ve hâlâ ümmî kavramını başka bir anlama değil okuma bilmemek anlamına gelecek şekilde kullanmaktadır.

Hadisçilerin ümmî kavramı ve Peygamberin ümmîliği hakkındaki görüşlerini sadece bu hadisten yola çıkarak dahi görmek mümkündür.

Hadis Şerh Kitaplarında انا امة امية hadisini taradığımız zaman genel olarak karşımıza çıkan manzara aynı olmuştur. Şimdi örnek olarak onlardan bazılarını inceleyelim.

1- *Süneni Ebû Dâvud’un şerhi olan Mealimu’s-Sünen* kitabında müellif Hattâbî (ö. 388/998) “İnnâ ümmetün ümmiyyetun” hadisinin şerhinde “ Ümmiyyetun lafzı, okumasını ve yazmasını bilmeyen için kullanılır. Ümmî, Arap milletine

¹¹⁰ Müslim, “Sıyâm”, 15.

mensup anlamındadır. Çünkü onlar okuma ve yazma bilmezler. Aynı zamanda ümmî annesinden doğduğu hal üzere kalıp okuma yazma öğrenmemiş kişiye denir.” demektedir.¹¹¹

2- Sahih-i Müslim şerhi olan, Nevevî'nin (ö. 676/1277) el-Minhâc isimli kitabında, aynı hadisin açıklamasında Ankebût Sûresi 48. ayetle birlikte “*Biz ümmî bir milletiz*” hadisini verdikten sonra Hudeybiye Anlaşması'nda ki Peygamberimize atfedilen “ketebe” (yazdı) fiilinin anlamının “emera” (emretti) olması gerektiğini yazar. Ve örnek olarak Peygambere atfen kurulan “*Zina edeni recmetti, hırsızın elini kesti, içki içene sopa vurdu.*” cümlelerini delil göstererek “Yani böyle emretti” şeklinde bir izahatta bulunur.¹¹²

3- Müellif Tîbî'nin (ö. 743/1343) Mişkâtu'l Mesâbîh'inde “Bu hadiste “Biz” إنا dan murad Arap neslidir. لا نكتب ولا نحسب “Yazı ve hesap bilmeyiz. Cümlecığı أمية kelimesinin açıklanması içindir. Ümmî kelimesi de annesinden doğduğu hal üzere kalmış okuma yazma öğrenmemiş anlamındadır.” demektedir.¹¹³

4- Sahih-i Buhari şerhi olarak Kirmânî (ö. 786/1384) tarafından yazılmış olan el-Kevâkibu'd Derârî'de şöyle geçmektedir. “ümmî” anasının kendisini doğurduğu halde okumasız yazmasız kalan kimsedir. Anneye nispetle bu sıfat kullanılır. Çünkü bu sıfat daha çok kadınların sıfatıdır.”¹¹⁴

5- Sünen'i Tirmizî'ye şerh olarak, Mübârekpûrî (ö. 1935) tarafından yazılan Tuhfetu'l-Ahfezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî'de Cuma Sûresi 2. .ayetdeki ümmî kelimesini açıklarken “Ümmî okumayan ve yazmayandır” dedikten sonra iddiasına bu hadisi delil olarak getirmiştir. O Peygamberimizin “*Biz ümmî bir topluluğuz, yazma ve hesap bilmeyiz.*” sözünde ümmî kavramından kastının annesinden doğduğu gibi kalmış okuma ve yazma öğrenmemiş kişi olduğunu söyler.¹¹⁵

Görüldüğü üzere Hadis kitaplarının şerhlerinde ümmî kavramına tali olarak ne anlam verilirse verilsin, temel ve öncelikli anlam olarak hiç eğitim almayarak

¹¹¹ Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed, *Mealimu's Sünen*, (Haleb: el-Matbaatu'l-İlmiyye, 1932), 2:93.

¹¹² Ebu Zekerriyya Muhyiddin Yahyâ b. Şerîf en-Nevevî, *el-Minhacu Şerh'i Sahîhi Müslim*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392/1971), 12:137.

¹¹³ Şerafuddin el- Huseyn b. Abdillâh et- Tîbî, *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâtu'l-Mesâbîh*, (Mekke: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1997), 5:1580.

¹¹⁴ Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Said, *el-Kevakib'ud-Derari fî Şerh-i Sahih-i Buhârî*, 2. Baskı (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1981), 9:92.

¹¹⁵ Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuhfetu'l-Ahfezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*, (Beyrut: Dar'ul-Kitâb'il İlmiyye), 8:212.

annesinden doğduğu gibi kalmış ve doğal olarak okuma yazma öğrenmemiş kimse anlamı tercih edilmiştir.

1- Peygamberin Bi'setten Sonra Okuma Yazma Öğrenmiştir Görüşü

Hazret-i Muhammed (sav)'in peygamberlik görevinden sonra okuma ve yazma öğrendiği görüşünde olanlar vardır. Onların yorumları ve delilleri şu şekildedir.

1- Allah (cc) Resülü'nün (sav) okuryazar olduğunu iddia edenlerin öne sürdüğü en önemli delillerden biri, Buharî'nin (ö. 256/870) de rivayet ettiği bir hadistir. Hadise konu olan olay şu şekildedir: Hudeybiye musalahası yazılırken henüz Müslüman olmamış olan Süheyl b. Amr, Efendimiz'in adının "Allah (cc)'ın Resülü Muhammed" şeklinde yazılmasına itiraz etti. Bunun silinip yerine "Muhammed b. Abdillâh" yazılmasını istedi. Efendimiz, Hz. Ali'ye "Allah(cc)'ın Resülü" ifadesini silmesini emretti fakat Hz. Ali (ra) Peygamberimize olan derin sadakatinden dolayı bunu hazmedemeyerek "*Hayır! Allah(cc)'a yemin olsun ki asla adımı silemem.*" dedi, Bunun üzerine Efendimiz, "*sahifeyi aldı, ve (adını) yazdı.*"¹¹⁶

Bu rivayet görüldüğü üzere, mecaza yer vermeyecek şekilde açık ve kesin bir ifadeyle Peygamberimizin yazdığını anlatmaktadır. Rivayetin metni şu şekildedir.

كَتَبُوا هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ، فَقَالُوا: لَا نُقَرُّ بِهَا، فَلَوْ نَعْلَمُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ مَا مَنَعْنَاكَ، لَكِنْ أَنْتَ مُحَمَّدٌ بِنُ عَبْدِ اللَّهِ، قَالَ: «أَنَا رَسُولُ اللَّهِ، وَأَنَا مُحَمَّدٌ بِنُ عَبْدِ اللَّهِ»، ثُمَّ قَالَ لِعَلِيِّ: «أَمْحُ رَسُولُ اللَّهِ»، قَالَ: لَا وَاللَّهِ لَا أَمْحُوكَ أَبَدًا، فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكِتَابَ، فَكَتَبَ هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ بِنُ عَبْدِ اللَّهِ

Bâcî (ö. 474/1081) bu hadisteki "feketebe" den yola çıkarak Peygamberin çok iyi olmasa da okuyup yazabildiğini iddia etmiştir. Bunun üzerine o zaman ki Endülüs âlimlerince çok ağır ifadelerle Kur'ân'a aykırı düşünmekle itham edilmiştir.¹¹⁷

Buradaki yazma işinin, Peygamberin ümmîlik sıfatını iptal etmeyeceğini, çünkü buradaki yazma fiilinin Peygamber Efendimizin elini rast gele hareket ettirmesiyle istenen yazının mucizevi bir şekilde oluştuğunu ifade edenlere de

¹¹⁶ Buharî, "Sulh", 6

¹¹⁷ Ali b. Muhammed (Sultan), *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerh-u Mişkâti'l-Mesâbih*, Dâru'l-Fikr, Beyrut, 2002, 6:2615.

rastlanmaktadır.¹¹⁸ Bu görüşte olanlar, istenen yazının kendi kendine oluştuğunu, Peygamberin şuurlu bir şekilde yazmadığını söylerken zımnen Peygamberin yazı bilmediğini de böylece ifade etmiş oluyolar.

Bir başka şerhte ise bu kelimenin eliyle yazmak anlamına gelebileceği gibi yazmayı emretmek anlamında olabileceği de ifade edilmektedir.¹¹⁹

Bir ilim adamının en önemli görevlerinden biri araştırma yaptığı herhangi bir konuda sonuca giderken, o konuyla ilgili bütün ayetleri ve hadisleri bir araya getirmek, incelemek ve hepsini göz önünde tutarak karar vermektir. Bu kural ilmî bir sorumluluktur. Delillerden herhangi birini öne çıkarıp ona göre hüküm verirken aynı konudaki diğer bir delili görmezden gelmek doğru bir davranış olamaz. İşte tam da bu sebeple meselenin daha net görülebilmesi için Buharî'nin (ö. 256/870) bu rivayeti Müslim'in (ö. 261/875) rivayeti ile birlikte düşünülmelidir. Rivayet şu şekildedir.

Peygamber Efendimiz (sav) Hz. Ali'ye yazmasını emretmiş, müşrikler ise “Muhammed Rasûlullah” ibaresine itiraz etmişler ve “Muhammed b. Abdillah” şeklinde yazılmasını istemişlerdir. Bu isteğe Hz. Ali (ra)'nin karşı çıkması üzerine Peygamberimiz “*Yerini bana göster*” buyurmuş, kendisine Hz. Ali gösterince silmiş ve “*İbnu Abdillah*” yazmıştır.¹²⁰ Hadisin metni aşağıdaki şekildedir.

قَالَ لِعَلِيٍّ: «اَكْتُبِ الشَّرْطَ بَيْنَنَا، بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، هَذَا مَا قَاضَى عَلَيْهِ مُحَمَّدٌ رَسُولُ اللَّهِ»، فَقَالَ لَهُ الْمُشْرِكُونَ: لَوْ نَعْلَمُ أَنَّكَ رَسُولُ اللَّهِ تَابَعْنَاكَ، وَلَكِنْ اَكْتُبْ مُحَمَّدٌ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، فَأَمَرَ عَلِيًّا أَنْ يَمَحَاهَا، فَقَالَ عَلِيٌّ: لَا وَاللَّهِ، لَا أَمَحَاهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: «أَرْنِي مَكَانَهَا»، فَأَرَاهُ مَكَانَهَا فَمَحَاهَا، وَكَتَبَ ابْنُ عَبْدِ اللَّهِ،

Nevevî (ö. 676) bu hadisin şerhinde okuma bilirdi diyenlerinde bilmezdi diyenlerinde delil ve yorumlarını arka arkaya sıralamış fakat kendisi burada fikrini beyan etmemiştir.¹²¹

Bu hadisteki ayrıntılara dikkat edecek olursak Hz. Ali (ra) ortada kâtip olarak dururken müşrikler Peygamberimize (**اكتب**) (yaz) şeklinde istekte bulunuyorlar. Hz.

¹¹⁸ İbn Cevzî, Ebû'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed, *Keşfu'l-Müşkil, min Hadisi's-Sahîhayn*, Dâru'l-Vatan, Riyat, tz., 2:249.

¹¹⁹ Abdu'l-Hak b. Seyfu'd-Dîn, *Leme'atu't-Tenkîh fi Şerhi Mişkâtu'l-Mesâbîh*, Dâru'n-Nevâdir, Sûriye, 2014, 7:123.

¹²⁰ Müslim, “Cihad ve Siyer”, 92.

¹²¹ Ebû Zekeriyâ Muhyî'd-Din Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâcu Şerhi Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2. Baskı, h. 1392, 2:137.

Ali'den dolayı “yazdır” demeleri gerektiği halde öyle demiyorlar. Aslında hitap kurallarına dikkat edecek olursak müşrikler “ona söyle yazsın” ya da “kâtip şöyle şöyle yaz” diye yazma fiiline fail olarak kâtipi kullanmalı, öyle hitap etmeliydiler. Fakat onlar ortada kâtip yok da sanki Hz. Muhammed (sav) kendisi yazıyormuş gibi ona اَكْتُبْ “yaz” diye emr-i hâzır sîgasıyla konuşuyorlar. Demek ki devlet geleneğinde böyledir. Nasıl ki “idareciler okul yaptı, mescit yaptı” dendiği zaman bunu eline keser çivi alıp bizzat idarecilerin yaptığını düşünmüyor; bu işlerde usta olan birilerine yaptırdığını anlıyorsak, aynen o şekilde de Hz. Muhammed'in bir devlet başkanı olarak emrettiğini, işleri ise görevlilerinin yaptığını anlamalıyız. Öyleyse Buhârî (ö. 256/870) rivayetindeki yazdı kısmı aslında yazdırdı şeklinde anlaşılmalıdır. Orada kâtip olarak bulunan bir Hz. Ali (ra) vardır ve sadece Rasulullah ismini silmek istememiştir. Peygamber kendisi bizzat silince kâtip görevine kaldığı yerden devam etmiş olmalıdır.

Ayrıca Peygamberimizin anlaşma metninin daha ilk maddelerinde belki de birkaç satırlık kısmında müşriklerden gelen itiraz üzerine silinmesi gereken küçücük bir ibarenin evrak üzerindeki yerini bile bulamayıp Hz. Ali'ye اَرِنِي مَكَانَهَا “Yerini göster.” buyurarak ibarenin yerini sorması da Peygamberimizin yazıyı okuyamadığının çok açık ve önemli bir delilidir.

Aynı olayı diğer hadis imamlarının nasıl anlattığına bakmakta konuyu daha doğru anlamamız açısından çok büyük faydalar sağlayacaktır.

Mesela, İbn Hibbân (ö. 354/965); Peygamber Efendimiz (asv) yazılan evrakı aldı, “yazması iyi değildi, emretti, bunun üzerine Rasûlillah yerine Muhammed yazdı.”¹²² şeklinde rivayet etmektedir. Hadisin metni aşağıdaki şekildedir.

فَأَخَذَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْكِتَابَ وَلَيْسَ يُحْسِنُ يَكْتُبُ، فَأَمَرَ فَكَتَبَ مَكَانَ رَسُولِ اللَّهِ مُحَمَّدًا

Bu metinde açıkça silme işinden sonra yazma işini kendisi güzel yazamadığı için Peygamberimizin Hz. Ali'ye emrettiği ve onun da Rasulullah yerine müşriklerin istediği “Muhammed” ibaresini yazdığı belirtilmektedir.

¹²² İbn Hibbân, el-Müsnedü's-Sahih, 11:229.

Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) rivayetinde; yazma işini Peygamberimizin Hz. Ali'ye “ *Ey Ali! Sil ve yaz.*” şeklinde emrettiği açıkça görülmektedir.¹²³ Düşüncemizin doğruluğunu ispat için bu rivayetinde metnini vermemizin gerektiği ortadadır. Metin şöyledir.

أَمْحُ يَا عَلِيُّ، اللَّهُمَّ إِنَّكَ تَعْلَمُ أَنِّي رَسُولُكَ، أَمْحُ يَا عَلِيُّ وَكَتَبْتُ: هَذَا مَا صَلَّحَ عَلَيْهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ

Buharî'nin(ö. 256/870) daha önce geçen rivayetindeki **وكتب** fiiline takılarak Peygamberimizin (sav) okuma yazma bildiğine hükmedenlerin, yine aynı Buharî'nin başka bir rivayetindeki ön açıklamayı neden görmedikleri ya da dikkate almadıkları izaha muhtaç bir durumdur ki o rivayet; “Peygamber “*Vallâhi ben Muhammed b. Abdillâh'im ve vallâhi ben Allah'ın Rasûlüyüm.*” dedi. “*Yazamazdı, Ali'ye sil dedi*” şeklindedir.¹²⁴ Hadisin metni ise şöyledir.

أَنَا وَاللَّهِ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ، وَأَنَا وَاللَّهِ رَسُولُ اللَّهِ» قَالَ: وَكَانَ لَا يَكْتُبُ، قَالَ: فَقَالَ لِعَلِيِّ: أَمْحُ رَسُولَ اللَّهِ

Buharî'nin konuya açıklık getirmekte olan bu rivayetine göre Peygamberimizin Hz. Ali'ye silmesini emretmesinden hemen önceki cümlede onun yazma bilmediği kısa bir açıklama şeklinde açıkça belirtilmiştir. Bu hadisin başka hadisçilerden gelen diğer vecihleri de en azından bu olayda Peygamberimizin yazısı iyi olmadığı halde yazdığını değil; yazısı iyi olmadığı için yazmadığını ortaya koymaktadır.

Şerh kitaplarının çoğu, bu rivayette Peygamberin bizzat eliyle yaptığı şeyin yazıyı silmek olduğunu izah ederken sonraki yazmak kısmı hakkında bir izahatta bulunmamışlardır.¹²⁵

Buharî'nin rivayetinde olduğu gibi hadislerin farklı vecihlerinde geçen Peygamberimizin bazı kelimeleri zar zor okuyup yazabildiğini kabul etsek bile bu neticeyi değiştirmeyecektir.

Burada konuşulması gereken şey; kendi ismi, baba ismi ile bazı kelimelerin harflerini okuyup yazabilen bir kimse sadece bu kadarlık bir bilgi ile okuyuzar

¹²³ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5:263.

¹²⁴ Buhârî, “Cizye”, 18.

¹²⁵ Ahmed b. İsmâil b. Osman b. Muhammed, *el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâzi Ehâdisi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut, 2008, 6:154.

sayılabilir mi konusudur. Bizce eline aldığı üç beş satırlık bir mektubu bir iki saatte heceleyerek zar zor okuyabilen, üç beş basit cümlenin içindeki üç beş basit kelimeyi çok zorlanarak yazabilen bir kimse okuryazar sayılamaz. Kaldı ki yaptığımız araştırmalara göre Hz. Muhammed'in hayatında, insanların gözleri önünde olmak kaydıyla, herhangi bir metni baştan sona okuma ya da yazma sahnesi bir defa için bile söz konusu değildir.

Tarih boyunca pek çok yönetici diğer idarecilere gönderdiği mektupları bizzat yazmadığı kâtiplere yazdırdığı halde bu durum “yazdırdı” değil “yazdı” şeklinde rivayet edilir. Mesela; Mama kralı Anum-Hirbi'den Kaniş kralı Warşama'ya yazılmış olan bir mektupta “*Taişama'lı benim ülkeme saldırdı, 12 kentimi yıkıp, sığır ve koyunları yağmaladı*”¹²⁶ denmektedir. Bu mektupta kentleri yıkan, koyunları yağmalayan, kralın kendisi değil de ordusu olduğu halde, sanki düşman kral bunu tek başına yapmış gibi olay hikâye edilmektedir.

Bizden bir örnek olmak üzere Kanuni'nin (ö.1566) Alman İmparatoru tarafından esir edilen Fransa kralına yardım edeceğine dair yazdığı mektupta şu ifadeler göze çarpmaktadır. “*Bilesiniz ki, atalarımın yaptığı gibi, daima kılıcımla gezen ben de, sefere çıkmaktan ve fetihler yapmaktan çekinmem. Her an savaşıma hazırım.*”¹²⁷

Bu mektuptaki ifade, padişahın kendisi sefere sadece tek başına çıkacakmış gibi yazılmış olsa da, sefere esas çıkacak ve savaşacak olanın ordu olduğu izaha gerek olmayan bir gerçektir.

کتاب fiilinden dolayı Peygamberimizin okuma ve yazma bildiği görüşünde olanların delil olarak öne sunmaları gereken bir rivayet daha vardır ki orada کتاب fiili daha açık bir şekilde geçmektedir. Fakat nedendir bilinmez hiç kimse bu rivayeti iddiasını ispat için kullanmamıştır. O da Enes b. Mâlik'ten gelen şu rivayettir.

¹²⁶ Hürriyet, “Ben Kral olduğumda, elçi ve hediye göndermedin!”, erişim: 07 Nisan 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/ben-kral-oldugumda-elci-ve-hediye-gondermedin-5208998>.

¹²⁷ Nermin Taylan, “Kanuni Sultan Süleyman'ın Kral Ferdinand'da Mektubu” erişim: 07 Nisan 2019, <http://nermintaylan.blogspot.com/2013/04/suleyman-hann-fransa-kralna-yazdg-mektup.html>.

“Peygamber Efendimiz (sav) Kisra’ya, Kayser’e, Necâşi’ye ve bütün idarecilere Allah’a davet yazısı yazdı.”¹²⁸

أَنَّ نَبِيَّ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَ إِلَى كِسْرَى، وَإِلَى قَيْصَرَ، وَإِلَى النَّجَاشِيِّ، وَإِلَى كُلِّ جَبَّارٍ
يَدْعُوهُمْ إِلَى اللَّهِ تَعَالَى

Görüldüğü gibi rivayetdeki metinde açıkça İslam’a davet mektuplarını Peygamber Efendimizin yazdığından bahsetmektedir. Fakat Peygamberimizin okuyup yazdığını iddia edenlerden hiç kimse bu rivayeti delil olarak kullanmamıştır. Çünkü herkes biliyordu ki yanında kâtipler bulunduruyordu. Rivayetlerde kullanılan kelimeler Peygamber kendisi yazmış gibi kullanılsa da bu tür yazıları bizzat Peygamber Efendimiz değil kâtipler yazıyordu. Dolayısıyla bu tür metinlerin ve o metinlerde kullanılan “yazdı” gibi kelimelerin Peygamber okuma yazma biliyormuş anlamına gelmeyeceği çok açıktır. Bu sebeple Kastallânî (ö. 923/1517) gibi hadis şârihleri de rivayetlerdeki Peygamber (sav) yazmış gibi kullanılan kelime ve kavramları mecaz olarak anlamışlar ve esas maksadın yazmayı emretti demek olduğunu aksi takdirde Allah’ın Peygamberinin okuma yazma bilmediğini ifade ettiği Ankebût Sûresi 48. ayetle tenakuz içine düşüleceğini bununda çok yanlış olacağını ifade etmişlerdir.¹²⁹

Peygamberimiz’den (sav) bize gelen şu hadiste meseleyi daha iyi kavramamızda bize yardımcı olacaktır. Abdullah bin Ömer’den (ra) nakledildiğine göre, “Peygamber (sav) üç dirhem değerinde olan bir kalkanı çalan hırsızın elini kesti.”¹³⁰ Hadisin metni ise şu şekildedir.

قَطَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَجَنِّ ثَمَنُهُ ثَلَاثَةُ دَرَاهِمٍ

Peygamberimizin (sav) had cezalarını hiçbir zaman kendisinin uygulamadığı, Hz. Ali vs. gibi uygun gördüğü sahabilerine uygulattığı tarihi bir gerçektir. Burada

¹²⁸ Muslim, “Cihâd ve Siyer”, 75 (1774).

¹²⁹ Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *İrşâdu’s-Sârî li Şerhi Sahîhi’l-Buhârî*, 7. Baskı (Mısır: Matbaatu’l-Kubrâ el-Emîriyye, 1323/1902), 6:379.

¹³⁰ Buhârî, “Hudûd”, 14.

geçen “kesti” kelimesi liderliğinden ve emri veren olmasından dolayı Peygamber Efendimize atfedilmiştir. Yani kesti sözünden maksat kesilmesini emretmesidir.¹³¹

Tıpkı bu hadiste olduğu gibi Hudeybiye Anlaşması'nı ve benzeri durumları aktaran ve Hz. Muhammed'i bir şeyler yazmış gibi anlatan rivayetlerde, fiiller liderliğinden dolayı Peygambere atfedilmiştir.

4- Hz. Muhammed'in yazma bildiğini iddia edenlerin dayandıkları, Abdullâh b. Vehb b. Müslim'nin (ö. 197/813) aktardığı şöyle bir rivayet de vardır. İnsanlar, “Kitap ehlinde inkâr edenler ile Allah'a ortak koşanlar, kendilerine apaçık delil gelinceye kadar (küfürden) ayrılacak değillerdi.”(el- Beyyine 98/1).

لم يكن الذين كفروا من اهل الكتاب والمشركين منفكين حتى تأتيهم البينة

Ayetinin okunuşu konusunda ihtilâf ettiler. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattâb (ra) bir deri parçasıyla Hafsa'ya gitti ve Allah'ın Rasûlü geldiğinde ona sor, nasıl olduğunu sana öğretsin ve O'ndan 'bu ayeti şu deriye yazmasını iste' dedi. Hafsa'da böyle yaptı, Rasûlullah onun için bu ayeti deriye yazdı ve bu umûmî kırâat oldu.¹³²

Bu rivayeti, bütün aramalarımıza rağmen bir tek kaynak haricinde hiçbir hadis, hadis şerhi, siyer ya da tarih kitabında bulamadık. Bu da rivayetin sıhhati açısından problem oluşturmaktadır.

Ayrıca bu haberde her ne kadar Hz. Peygamber (sav) bizzat yazmış gibi bir anlam çıksa da, Peygamberimizin (sav) bizzat yazdığı görülmemektedir. Hz. Ömer'in (ra), “sana öğretsin” sözü bizce Hz Hafsa'nın bile bu yazma işini yapmış olabileceğini ifade edebilir. Çünkü Hafsa yazma ve okuması olan ender kadınlardanı.¹³³ Daha başka örneklerde de olduğu gibi Peygamberimiz direkt olarak kendisine hitaben yapılan yazma isteklerini şahitlerin de olduğu ortamlarda pek çok kez yazı bilen arkadaşlarına yazdırmış fakat kendisi hiç yazmamıştır.¹³⁴

¹³¹ Kastallâni, *İrşâdu's-Sâri li Şerhi Sahihi'l-Buhârî*, 7. Baskı (Mısır: Matbaatu'l-Kubrâ el-Emîriyye, 1323/1902), 9:461.

¹³² Ebû Muhammed Abdullâh b. Vehb b. Müslim el-Fihri el-Mısri el-Kuraşî, *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l Câmi' Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî*, 2003), 3:62.

¹³³ Kandemir, M. Yaşar, “Hafsa” DİA, 15:119-120.

¹³⁴ Buhari, “İlim”, 39.

3- Peygamber okuma bilirdi diyenler Deccal Hadisi'ni de delil olarak kullanmaktadırlar.

إِنَّ بَيْنَ عَيْنَيْهِ مَكْتُوبٌ "ك ف ر" - أَي كَافِرٌ - يَقْرَأُهَا الْمُؤْمِنُ أُمِّيَّ وَكَاتِبٌ

Peygamberimiz "Deccal'in iki gözü arasında kâfir yazmaktadır. Okuma bilsin ya da bilmeyen ümmî olsun, her mü'min o yazıyı okur" demiş ve kâf, fâ, râ şeklinde harfleri de birbirinden ayırır tarzda okumuştur.¹³⁵ Onlara göre Peygamber okuma bilmiyor olsaydı iki göz arasındaki kâfir yazısını okuyamaz ve hele ki harflerini heceleyemezdi. Okuyup hecelediğine göre okuma yazma bilmektedir.

Bu rivayette kâtip yazan kelimesinin zıttı olarak ümmî kelimesi kullanılmıştır. Bu hadis metnine göre Peygamberimizin zihninde de ümmî yazmayan anlamına gelmektedir. Yaptığımız çalışmada hadis şârihlerinin bu hadisteki ümmî ve kâtip kelimelerinin şerhini yapmadıklarını tespit ettik. Bu da onlara göre bu iki kelimenin anlamının çok açık olmasından dolayı olsa gerek.¹³⁶

Bu hadisi okuma yazmaya delil olarak getirenler bunun manevi bir ortamın bilgisi olduğunu maddi dünya bilgisiyle alakası olmadığını göz ardı etmektedirler. Aslında bu hadiste öncelikle dikkat etmemiz gereken şey Peygamber Efendimiz (sav)'in "ümmî" kavramının zıttı olarak "kâtip" kelimesini kullanmasıdır. "Kâtip" kelimesi malum olduğu üzere "yazan" demektir. Peygamberimiz bu yazan kelimesinin zıttı olarak yazma bilmeyen anlamında ümmî kelimesini kullanmıştır. Efendimiz Arapların en belîği ve fasîhi olduğuna, Arap Dilini de en iyi kullanan olduğuna göre Peygamberimizin zihninde de ümmî kavramı okuma yazma bilmeyen anlamındadır ki kâtip kelimesinin zıttı olarak ümmî kelimesini kullanmıştır.

Ayrıca bu hadisin, aynı kaynaktaki diğer versiyonları meseleyi daha açık olarak ifade etmektedir. "Okuma bilsin ya da bilmeyen ümmî olsun, her mü'min o yazıyı okur."¹³⁷ مَكْتُوبٌ بَيْنَ عَيْنَيْهِ: ك ف ر، يُهَجَّاهُ يَقْرَأُهُ كُلُّ مُؤْمِنٍ أُمِّيٍّ أَوْ كَاتِبٍ

¹³⁵ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20:396.

¹³⁶ Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd, *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, Beyrut., 2. Baskı, 1981, 14:14.

¹³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20:394.

Görüldüğü gibi hadisin metninde Deccal'in gözleri arasındaki yazıyı okuma bilsin ya da bilmesin her Müslümanın okuyabileceği daha açık bir şekilde ifade edilmiştir. Ki Hz. Muhammed'in ümmeti içinde Türk, Kürt, Laz, Çerkez, Arap ve Acem'i olmak üzere her milletten milyonlarca Müslüman söz konusudur. Deccal'in gözleri arasındaki bu ibare herkesin okuyacağı kolaylıkta da olmalıdır. Kaldı ki bu tür okumalar manevi âlemle alakalıdır maddi âlemin okumalarına örnek verilmesi uygun düşmemektedir.

Bizim için önemli olan bu metinde Peygamberimizin (sav), "kâtip" kelimesinin zıttı olarak "ümmî" kelimesini kullanılmış olmasıdır Eğer kâtip yazan demekse ümmî kelimesi yazı bilmeyen demektir. Başkaca bir anlamlandırma ya da yorum mümkün değildir.

Bu görüşü destekler şekilde Ebû Nuaym el-İsfahânî'nin (ö.430/1038) naklettiği bir başka hadis daha vardır. Hadis âlimlerince zayıflıkla itham edilmiş olsa da ümmî kavramının içeriği açısından bu hadis, diğer hadisin şahidi olarak ona anlamca kuvvet ve güvenilirlik kazandırmaktadır. "*Allah(cc) kıyamet günü ümmîleri affeder fakat âlimleri affetmez.*"¹³⁸ إِنَّ اللَّهَ عَزَّ وَجَلَّ يُعَافِي الْأُمِّيِّينَ يَوْمَ الْقِيَامَةِ مَا لَا يُعَافِي الْعُلَمَاءَ

Burada da "âlimler" yani bilenler kelimesinin zıttı olarak "ümmî" kelimesi kullanılmıştır. Bu hadis zayıf dahi olsa bir önceki hadisle birlikte düşünülünce bize ilk asırlarda ümmî kelimesinin ne anlamda kullanıldığına dair önemli fikirler vermektedir.

Şerh kitaplarında bu hadis açıklanırken âlimin, bilgisinden dolayı azaba düşeceği ifade edilmiş, bu durumun zıttına ümmî kavramı, bilmeyen olarak alınmış ve bilmeyenin sorumlu olmayacağı şeklinde yoruma gidilmiştir.¹³⁹

Bir başka şerhte ise ümmî kelimesinin okuma yazma bilmeyen anlamında olduğu, âlimin ilmi sebebiyle mazur görülemeyeceği, ümmîlerin, yani bilmeyenlerin bilgisizliklerinden dolayı mazur olacakları, pek bir şey bilmeyen ümmîlerin, bilen

¹³⁸ Ebû Nuaym el-İsfahânî *Hilyetu'l-Evliyâ ve Tabakâtu'l-Asfiyâ*, 6. Baskı (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1974), 2:331.

¹³⁹ Zeynu'd-Dîn Muhammedi'l-Med'û bi Abdi'r-Raûf, *et-Teysîru bî Şerhi'l Câmi'û's-Sağîr*, Mektebetu'l-İmam eş-Şâfi'î, Riyat, 1998, 1:274.

âlimlerin peşinden sürükleneceği bu sebeple âlimlerin sorumlu olacağı ifade edilmektedir.¹⁴⁰

İsrâ Sûresi 14. ayette “Oku kitabımı! Bugün hesap sorucu olarak sana nefsin yeter” اقرأ كتابك كفي بنفسك اليوم عليك حسيبا de bu hadisleri andıran bir durum söz konusudur. Orada da ahiret hesabının neticesi için bekleyen her kula “اقرأ كتابك” “Kitabımı oku” denecek ve herkes kendi kitabını okuyacaktır. Ben okuma bilmiyorum denebilecek bir durum olmayacaktır. Ebû Saîd el-Hasen b. Yesâr el-Basrî (ö. 110/728) bu ayeti tefsirinde; “İnsan okuma yazma bilen olsun ya da okuma ve yazmayı hiç bilmeyen ümmî birisi olsun fark etmez, herkes kendi kitabını doğal bir şekilde okuyacaktır”¹⁴¹ demiştir. Nasıl okuma bilmeyenlerde dâhil herkes kendi kitabını okumuş oluyorsa, bu hadislere göre Peygamberimizin de Deccal’in iki gözü arasında ki yazıyı okumayabilmesi için okuma bilme şartı ve gereği yoktur.

Tekrar etmekte fayda vardır ki bu tür okumalar hep manevi âlemlerle ilgili olan manevi hallerdir. Bu sebeple bu tür rivayetler dünyevî meselelere ölçü olarak alınmamalıdır.

4- Beyhakî ’nin (ö. 458/1066) Ebu Kebşe es-Selûlî vasıtasıyla naklettiği Uyeyne b. Hısn hadisinde anlatılan şöyle bir haber vardır. Peygamberimizin bir yere götürmek üzere kendisine verdiği mektubun içeriğini Uyeyne merak etmiş, mektupta ne yazdığını sormuş, O (sav) da mektubu alıp baktıktan sonra “Emrettiğim şeyler yazılmış” dediği rivayet edilmiştir.¹⁴² Fakat Kurtubî (ö. 671/1273) tefsirinde İbn Atiyye’nin (ö. 541/1147) bunun gibi rivayetleri zayıf, çok zayıf bulduğuna dair bilgiler mevcuttur.¹⁴³

Bu hadisin metninde yazılan şeyleri Peygamberimizin teker teker okuduğu nakledilmemiştir. Sadece gerekenler yazılmıştır anlamına gelecek şekilde “emrettiğim yazılmış” buyurmuşlardır. Peygamberimiz kâtiplerine bilindiği üzere yüzlerce ve içerikleri neredeyse aynı olan mektuplar yazdırmıştır. Bu yazışmalar

¹⁴⁰ Muhammed b. İsmâîl b. Salâh b. Muhammed el-Hasenî, *et-Tenvîru Şerhi Câmi’ u’s-Sağîr*, Mektebetu Dâri’l-İslâm, Riyat, 2011, 3:401.

¹⁴¹ Kurtubî, *Tefsîr*, 10:230.

¹⁴² Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, *es-Sunenu’l-Kübra*, 3. Baskı (Beyrut: Dâru’l-Kutubu’l-İlmiyye, 2003), 7:39.

¹⁴³ Kurtubî, *Tefsîr*, 13:352.

esnasında elbette en çok kullanılan kelimelere gözü şeklen de olsa aşına olmuş olmalıdır. Bu gün Arapça hiç okuyup yazamadığı halde bizim milletimizden pek çok kişinin Bismillâhırahmânırahîm, Lâilâheillallah, Allah(cc), Muhammed (sav) ve hatta Ebu Bekir, Ömer yazılarını Arapçasından tanıyıp anlaması gibi Uyeyne'nin mektubunda olan ve diğer mektuplarda da bulunan standart birkaç kelimeyi görünce “tamam gerekenler yazılmış” demiş olabilir. Peygamberimizin yazdırdığı mektuplarda içerik zaten neredeyse aynıdır. Bu da O'nun (sav) tam anlamıyla bir okuryazar olduğu anlamına gelmemektedir.

5- Kurtubî'nin (ö. 671/1273) rivayetinde, Hz. Peygamberin, güzel bir şekilde harflerin nasıl yazılacağını bildiğiyle ilgili bir rivayet vardır. Misal olarak, “*Biriniz besmeleyi yazdığı zaman Rahmân kelimesinde “mim” ile “nun” arasını uzatsın. Sin harfini belli et. Allah (cc) lafzını güzel yaz.*”¹⁴⁴ Peygamber Efendimizin yazı bildiğini düşünenler, “Yazı yazmayı biliyordu ki harflerin nasıl güzel yazılabileceğini tarif ediyordu.” derler. Rivâyetin metni şu şekildedir.

أَلَقِ الدَّوَاةَ وَحَرَّفِ الْقَلَمَ وَأَقِمِ الْبَاءَ وَفَرِّقِ السَّيْنَ وَلَا تَعَوِّرِ الْمِيمَ وَحَسِّنِ اللَّهَ وَمُدِّ الرَّحْمَنَ وَجَوِّدِ الرَّحِيمَ

Bu rivayete hadis kaynaklarında yer verilmemiştir. Bu sebeple birkaç şerh kitabında diğer bazı konuların izahı sadedinde yer almıştır. Bu rivayeti değerlendiren müellifler, besmelenin tecvidinin ve güzel yazılmasının önemine dair açıklamalarda bulunmuşlardır. İlim adamları Peygamberin aslen ümmî olduğunu bu tür yazı bilişlerinin bazı diğer zamanlarda olduğu gibi ani gelişen ve yazmanın bilinçli bir şekilde olmadığı mucizevî bir durum olduğunu ifade etmektedirler.¹⁴⁵

Bizce bu bir estetik kabiliyettir ki bizim milletimiz içinden de Arapça bilmediği halde, daha önce câmi vb. yerlerde görerek kesp ettikleri birikimle Allah(cc), Muhammed, Besmele ve Kelime-i Tevhid gibi yazılara bakınca tanıyan, okuyan ve güzel yazılıp yazılmadıklarını bilebilen birçok insanımız çıkar. Fakat bu durumları onları Arap dili okuryazarı yapmaz.

¹⁴⁴ Kurtubî, *Tefsîr*, 13:353.

¹⁴⁵ Muhammedu'l-Emîn b. Abdullah el-Eramî, *el-Kevkebu'l-Vehhâc Şerhu Sahîhi Müslim*, Dâru'l-Minhâc, 2009, 19:289.

6- Enes b. Malik'ten gelen rivayette Hz. Peygamberin Miraç gecesinde sadaka vermenin karşılığının on misli, karz-ı hasen'in ise, on sekiz misli şeklinde yazılı gördüğüne dair rivayetler bulunmaktadır.¹⁴⁶

رَأَيْتُ لَيْلَةَ أُسْرِي بِي عَلَى بَابِ الْجَنَّةِ مَكْتُوبًا الصَّدَقَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، وَالْقَرْضُ بِثَمَانِيَةِ عَشْرٍ

Şârihlerin genelinin bu hadisin şerhinde, Peygamber Efendimizin okuma yazma bilip bilmemesi konusunu pek değerlendirmeye almadıkları, daha çok sadaka ve sevabı hususunu değerlendirdikleri görülmektedir.¹⁴⁷

Bazı Şerhlerde ise hadisin isnadının zayıf olduğuna dair not düşülmüştür.¹⁴⁸ Diğer bir şerh kitabında ise meşhur hadis imamlarının, pek çoğunun isimleri de sayılarak, bu hadisi zayıf bularak tenkit ettikleri bilgisi vardır.¹⁴⁹

Âlûsî (ö. 1270/1854) bu hadisi naklettikten sonra okumanın, yazmaya ait bir parça olduğunu kaydederek bu görüşüne delil olabilecek bazı rivayetleri sıralar.¹⁵⁰

Bu rivayet Hz. Peygamber'in okumasını bildiğine delil gösterilmektedir. “O okuma bilmeseydi hadiste sayılan amellerin karşılığı olan sevap miktarlarını okuyamazdı.” denir.

Bu hadiste ki okuma olayı daha önce “Kitabını oku!” (el-İsrâ’ 17/18). âyeti ve Deccal Hadisi'nde¹⁵¹ izah ettiğimiz gibi gayb âleminin meselelerindedir. Dünyevi meselelere ölçü olamaz. O âlemin her şeyi bu âlemden çok farklıdır.

7- Peygamber Efendimizin (sav), “Haydi, getirin size bir şeyler yazayım da ondan sonra sapıtmayasınız.”¹⁵² هَلُمُّوا أَكْتُبْ لَكُمْ كِتَابًا لَا تَضِلُّوا بَعْدَهُ buyurduğu rivayet edilmiştir. Vefatına yakın bir zamanda gerçekleşen bu olayda, yanındakiler can havliyle söylüyor, gerek yok ve saire gibi tartışmalara girip gürültü yapınca, Efendimiz bir şey yazmamış ve yanındakileri dışarı çıkarmıştır.

Bu hadisin şerhinde Hz Ömer ve bir kısım sahabe Peygamberin bu sözü, hastalığının ağırlığı sebebiyle ne dediğini bilmeden söylediğini düşünmüşlerdir.

¹⁴⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *es-Sünen*, (Dâru İhyâi'l Kutub'l- Arabiyye, ts.) 2:812.

¹⁴⁷ Fahru'l-Hasen b. Abdu'r-Rahmân, *Şerhu Sünen'i İbn Mâce*, Kadîmî Kütübhâne, Karaçi, tz. 1:175

¹⁴⁸ Zeynu'd-Dîn Muhammed, *et-Teyşîru bi Şerhi Câmi'ü's-Sağîr*, Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfî, 3. Baskı, 1988, 2:26.

¹⁴⁹ Muhammed b. Abdi'l-Hâdî es-Sindî, *Hâşiyetu's-Sindî Alâ Sünen-i İbn Mâce*, Dâru'l-Ceyl, Beyrut, tz., 2:81.

¹⁵⁰ Âlûsî, *Ruhu'l-Meânî*, 11:6.

¹⁵¹ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 20:394.

¹⁵² Buharî, “Megâzî”, 85.

Peygamberin yazacağı ya da yazdıracağı şeyin zaruri dinî bir mesele olamayacağını, zaruri olsaydı Peygamberin bundan vazgeçmesinin mümkün olamayacağını belirten açıklamalar yapılmıştır. Hiçbir şerh kitabında bu hadisten yola çıkarak Peygamberin yazı bildiğini iddia eden olmamıştır.¹⁵³

Burada metne bakınca Peygamberimizin yazı bildiğinden başka bir sonuç çıkmamaktadır ki yazma fiilini Peygamberimizin yapacağını ifade eden en net ve en sahih hadistir. Bu hadis, Peygamberimizin ümmîliği ile ilgili diğer bütün rivayetlerle bir arada düşünülmelidir. Yirmi üç yıl boyunca hem de bazen en önemli ve gizlilik isteyen yazılarından bir tekini bile kendisi yazmamış hep yazdırma emri vermeye alışmış olan Hz. Muhammed'in bu hadis metnindeki gibi ölüm döşeğinde “*getirin yazayım*” isteği; “*getirin yazdırayım*” emrinden başka bir anlam ifade etmese gerektir. Kaldı ki vefatına yakın çok büyük acılar çektiği nakledilen Peygamberimizin bu dayanılmaz acılar içinde yazı bilse bile eline kalem kâğıt alıp sıhhatli ve düzgün bir yazı yazması pek makul durmamaktadır. Yine en uygun olan görüş bizce Peygamberimizin (sav) aklına gelen önemli bir şeyi orada bulunan ve daha önce kendisi için pek çok kez yazılar yazmış birilerine yazmasını emretmek istemiş olmasıdır.

8- Avn b. Abdillah b. Utbe'nin babasından rivayet ettiği; “*Peygamber Efendimiz (sav) okuma yazma bilmeden ölmüdü.*”¹⁵⁴ مَا مَاتَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى 154 şeklinde bazı kitaplarda geçen benzer birkaç rivayet vardır ki bunları rivayet edenler, rivayetin garip olduğunu, râvinin babasının Peygamberi altı yaşındayken gördüğünü, bir kişi hariç kendisinden başka rivayet alan olmadığını, râvisinin teferrud ettiğini naklederek çok güçlü bir bilgi kaynağı olarak görmediklerini açıklamışlardır.¹⁵⁵

Bu yargı sadece tahmin ve zandan oluşan bir yargıdır. Ortada elle tutulur gözle görülür bir delilden bahsedilmemektedir. Râvîler bu haber hakkında gerekeni söylemiştir. Rivayetindeki zayıflık sebebiyle hüküm istidlali için kaynak

¹⁵³ İbn Battâl Ebu'l-Hasen Alî b. Half, *Şerhu Sahîh-i-Buhârî li İbn Battâl*, Mektebetu'r-Ruşd, Riyat, 2. Baskı, 2003, 10:396, İbn Mulakkan Ebu Hafs Ömer b. Alî *et-Tavdîhu li Şerhi'l-Câmi 'u's-Sahîh*, Dâru'n-Nevâdir, Sûriye, 2008, 33:165.

¹⁵⁴ Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetu'l Evliyâ*, 4:265.

¹⁵⁵ Ebû Nuaym İsfahânî, *Hilyetu'l Evliyâ*, 4:265.

olamayacağı ortadadır. Onlarca kaynak hadis kitabında yer almaması da bunun ispatı için yeterlidir.

9- Peygamberimizin okuma yazma bildiğini düşünenlerden el-Câbirî (ö. 2010), Hz. Abdullah b. Abbas'ın Bakara 78. Ayeti tefsir ederken metinde geçen ümmîler kelimesini, Cenab-ı Hak tarafından kendilerini uyarmak üzere gönderilmiş peygamberi kabul etmeyenler ve kutsal kitapları olmayanlar şeklinde açıkladığını söyler. Bunların kendi din adamları tarafından aldatılan insanlar olduğunu, burada ümmîlerin aslında okuyan yazan fakat kendilerine gönderilmiş kutsal bir kitapları olmayan kişiler olduğunu iddia eder.¹⁵⁶

Câbirî (ö. 2010), bu şekilde bir yorumda bulunurken, Abdullah b. Abbas'ın (ra), ümmî kelimesini okuma ve yazması olmayan anlamında algılamadığı, kendilerine kutsal kitap gönderilmemiş kişiler anlamında izah ettiği izlenimini vermektedir. Ama durum hiçte ifade edildiği şekilde değildir.

Abdullah b. Abbas (ra), Âl-i İmrân Sûresi 20. ve Ankebut Sûresi 48. Ayetleri tefsir ederken ümmî kavramının okuma yazma bilmeyen anlamına geldiğini açıkça söylemiştir.¹⁵⁷

Cabirî (ö. 2010) ve onun gibi düşünenlerin, Hz. Abdullah b. Abbas'ın Bakara 78. ayetteki ümmî kelimesinin anlamı hakkında yaptığını söyledikleri izah Hz. Muhammed'e, O'nun ashâbına ve o devirdeki Arap toplumuna da uygunluk arz etmemektedir. Çünkü ayetin içeriğinde anlatılan kendilerine inzal edilmiş olan kutsal kitabı kabul etmeyen, ya da gönderilen peygamberlerini yalanlayan toplum tarifi uysa uysa sadece Yahudi toplumuna uyabilir.

Bilindiği kadarıyla Arap toplumuna ne Hz. Muhammed'den önce gelen herhangi bir peygamber, ne de Kur'an-ı Kerim'den öncede gelen herhangi bir kutsal kitap söz konusudur. Bu sebeple Bakara 78. ayet bazılarının düşündüğü gibi Arap milletine uymaz. Burada söz konusu olacak olan ancak Yahudi toplumu olabilir.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Câbirî, *Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerîm*, 81.

¹⁵⁷ Suyûtî, ed-Dürri'l-Mensûr, 6:470.

¹⁵⁸ Halid Kebir Allal, *Ebatulun ve Hurufatun Havle'l-Kur'anil Kerim ve'n-Nebiy Muhammed*, (Cezayir: y.y. 2008), 40.

Ayrıca bu rivayette dikkat edilmesi gereken teknik sıkıntılar da söz konusudur. Mesela bu haberin râvîlerinden biri olan Dahhâk b. Osmân b. Dahhâk b. Osmân el-Kureşî (ö. 180/797) güvenilir olmakla birlikte, kendisi ne İbni Abbas (ra) ile ne de başka bir sahabeyle karşılaşmıştır. Yani bu bilgiyi sahabeden bizzat almış gibi rivayette bulunsa da almamıştır. İşte bundan dolayı Taberî (ö. 310/922) bu rivayeti reddetmiş ve bu yorumun ümmînin Araplar arasında yaygın olarak bilinen anlamına aykırı bir açıklama olduğunu söylemiştir.¹⁵⁹

10- Hz. Muhammed (sav)'in amcası Ebû Talip'le yaptığı ticaret yolculuğunda rahip Bahira'dan okuma yazma öğrendiğini iddia edenlerde vardır. Ya da Peygamberimiz (sav) seçkin sahabîlerinden olan Ebû Yûsuf Abdullâh b. Selâm b. el-Hâris'in (ö. 43/663–64) Yahudi, Ebû Abdillâh Selmân el-Fârisî'nin (ö. 36/656) Hristiyan bilginlerinden olmaları sebebiyle onlardan okuma yazma öğrenmiştir görüşünü ileri sürenlere de rastlanmaktadır. Ayrıca Mekke'li bir kılıç ustasının ya da bazı başka Hristiyan kölelerin Peygambere (sav) okuma yazma öğrettiğini, hatta daha da ileri giderek Peygamberin Kur'an'ı onlardan öğrendiğini iddia edenlere de rastlanmaktadır. Bunlar açık ya da kapalı bir şekilde Peygamber Efendimizi okuma yazma bildiği halde kasten bilmiyor gibi görünmekle itham etmiş olmaktadır.¹⁶⁰

Bu iddialar bir ilim adamından değil ancak sıradan insanlardan ya da art niyetli kişilerden sadır olabilecek kadar zayıf ve güvenilmez görüşlerden ibarettir. Zan ve tahminden öte bir değer taşımamaktadır. Anılan isimler böyle muhteşem şeyleri Hz. Muhammed'e öğretmek yerine kendileri insanlığa ilan ederlerdi. Kaldı ki Abdullâh b. Selâm (ö. 43)¹⁶¹ ve Selmân el-Fârisî (ö. 36)¹⁶² hicretten sonra Medine döneminde Müslüman olmuşlardır. Peygamber (sav) onlarla tanışmadan evvel de nice muhteşem Kur'an ayetini insanlara tebliğ etmişti. Ayrıca Arapçanın en güzel örneği olan Kur'ân gibi bir edebiyat şaheserinin, insanlığın din ve dünyasına ışık tutacak değerinde bir hikmet kaynağının bir yabancı tarafından Hz. Muhammed'e

¹⁵⁹ Ziya Şen, "Kur'an'da Ümmî Kavramı ve Hz. Peygamber'in Ümmîliği", *İslâmî İlimler Dergisi*, 1/2, (Güz 2006): 203–218.

¹⁶⁰ Karaman v.dğr., *Tefsir*, 3:442.

¹⁶¹ Mustafa Fayda, "Abdullah b. Selâm", TDV İslam Ansiklopedisi, erişim: 29 Haziran 2019 <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-selam>

¹⁶² İbrahim Hatipoğlu, "*Selmân-ı Fârisî*" TDV İslam Ansiklopedisi, erişim: 29 Haziran 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/selman-i-farisi>

öğretilmiş olmasının akıl dışılığı tartışmaya bile gerek olmayan bir hakikat olarak orta yerde durmaktadır.

Peygamberimizin ilki Ebû Talip'le birlikte Busra tarafına ve ikincisi Hz. Hatice için yaptığı iki ticaret yolculuğunu¹⁶³, Cabirî (ö. 2010) gibi okuma yazma ve hesap bilmeyen birisi nasıl başarılı ticaret yapar öyleyse okuma biliyordu, diye yorumlayanlar da mevcuttur.¹⁶⁴

Bu ticaret yolculuklarında amcası ile gittiği sırada sekiz dokuz yaşlarında bir çocuktur. Amcasına kolay işlerde yardımcı oluyordu. Kervanı yöneten ve ciddi hesap kitap bilmesi gereken bir sorumlu kişi değildi.

Hz. Hatice (ra) için yapılan ticarete de tek yetkili değildi, yanında Hatice'nin kölesi Meysere ve yine Hatice'nin akrabalarından Huzeyme de vardı.¹⁶⁵

Kaldı ki Hz. Hatice O'nu (sav) iyi hesap bilen birisi olduğu için değil ahlakının yüksekliği ve dürüstlüğünden tercih etmişti. Hatice'nin akrabası Huzeyme ve kölesi Meysere de herhalde hesap işleri için yeterli olsa gerektir.

Eski zamanlardan günümüze hemen her devirde okuma yazma bilmeyen, eğitim almamış nice kişinin, işi için gerekli hesapları kafadan yaptığı ve büyük ticaretlerle çok zengin olduğu görülebilir.¹⁶⁶ Tam tersi çok iyi hesap ve yazı bilen, nice kişinin ise çok zor ve başarısız bir hayat sürdüğü delile bile gerek olmayan sosyal bir gerçek olarak karşımızda durmaktadır.

Hz. Peygamber (sav) için ümmîlik asla bir noksanlık değildir. Peygamber olabilmek için de çok iyi okuma yazma bilmek, muhteşem konuşmalar yapan bir hatip olmak gibi bir şart yoktur.

Hz. Musa dilinde pelteklik olan, bu sebeple akıcı konuşamayan biri olduğu halde Allah (cc) onu peygamber olarak seçmiştir. (ez-Zuhrûf 43/52). Peygamberleri Allah(cc)'in seçmesi buldukları zaman ve mekânın en seçkin büyüğü olmaları için

¹⁶³ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, prg. 113, 58.

¹⁶⁴ Erkan Baysal, "Muhammed Âbid El-Câbirî'de Nübüvvetin İspatı, İ'câz ve Ümmîlik," *BÜİFD*, 4/8 (2016/2): 151.

¹⁶⁵ Hamidullah, *İslam Peygamberi*, prg.. 113, 58.

¹⁶⁶ "Okuma yazma bilmeden milyoner Oldu", erişim: 30.07.2018, <http://finans.mynet.com/haber/detay/dunya/okuma-yazma-bilmeden-milyoner-oldu/93847/>

yeterlidir. Başkaca bir şeye ihtiyaçları yoktur. Peygamberleri bulunduğu haller üzere Allah (cc) seçer ve onlar o halleriyle işlerini en güzel yapar, görevlerinin hakkını sonuna kadar verirler.

Bilindiği kadarıyla tarihte Hz. Peygamberin ümmîliği ile alakalı Tahkîku'l-Mezheb adlı ilk ve müstakil bir kitap yazan kişi Endülüs ulemasından Ebû'l-Velîd el-Bâcî'dir. (ö. 474/1081)

Bâcî'ye göre Hz. Muhammed'in risâletin başlangıcına kadar okuma yazma bilmediği çok açıktır. Bu hususu anlatan ayetler, Peygamberin ilk vahyin inzalından önce okuma yazma bilmediği şeklindedir. Eğer bi'setten sonra da okuma yazma bilmiyor olsaydı bu hususu da açıklayan ayetler olurdu.¹⁶⁷

Bâcî, (ö. 474/1081) "Peygamberin okuma yazma bilip bilmemesi meselesi için yazdığı kitabında Hz. Muhammed'in risâletten önce okuma yazma bilmemek anlamında ümmî olduğu ayetle sabittir. Buna karşı bir görüşte olmak küfre düşmek demektir. Fakat Peygamberin risâletinden sonra okuma ve yazmayı öğrenmiş olabileceğini iddia etmek küfrü gerektiren bir durum değildir." Şeklinde açıklamalarda bulunur. Fakat ne ilginçtir ki Peygamberin ümmîliği konusunda ilk müstakil eseri yazmış, ağır ithamlara maruz kalmış, rakiplerine de fikrî olarak üstünlük sağlamış olmasına rağmen, Peygamberimizin okuma yazma bildiği görüşünün aslında hatalı bir görüş olduğunu ifade etmiştir.¹⁶⁸

Bu ifadelerinden anlaşılan odur ki, el- Bâcî Peygamberin okuryazar olduğu tezini sadece polemik amaçlı savunmuş ve aslında bu fikrin yanlış olduğunu söylemiştir.

Hz. Muhammed'in okuma yazma öğrendiği görüşünde olanlar Ankebut Sûresi 48. ayete dayanarak, bu ayetteki ifadelerin peygamberlikten öncesi zamanlar için söz konusu olduğunu, peygamberlikten sonrasını kapsamadığını iddia ederler. Bu görüşü savunanlar da kendi aralarında ikiye ayrılmışlardır. Peygamber okuma

¹⁶⁷ Abdulvahap Özsoy, "Hz. Peygamber'in Ümmîliği Hakkında Bir Tartışma Ebû'l-Velid el-Bâcî Örneği", *AÜİFD*, 31 (2009): 151–170.

¹⁶⁸ Özsoy, "Hz. Peygamber'in Ümmîliği Hakkında Bir Tartışma Ebû'l-Velid el-Bâcî Örneği", 168.

öğrendi ise bu mûcize yoluyla mı olmuştur yoksa herkes gibi çalışarak öğrenme yoluyla mı olmuştur?¹⁶⁹

Peygamber, peygamberlikten sonra okuma ve yazmayı öğrenmiştir diyenlere göre bu durumda iki ihtimal vardır.

2.2.2. Peygamberin (Sav) okuması mucize yoluyla olmuştur düşüncesinde olanlar

Fahreddin Râzî (ö. 606/1209) bu konuda yazı yazma ve okumayı öğrenmenin aslında basit bir iş olduğunu, lakin Allah'ın dilemesiyle Peygamberin herkes gibi yazı öğrenmeye ihtiyacı olmadığını ifade eder Ve “*İşte böylece, birbirine zıt bu iki durumu birleştirmek, âdeta iki zıddı uzlaştırmak gibi olmuştur. Bu da, harikulade bir hâdise olup, bir mucize yerine geçmiştir*”¹⁷⁰ diyerek Peygamberin gerektiği zaman ve yerlerde okuma yazma bilmesinin ancak mucizevî bir durum olabileceği değerlendirmesinde bulunur.

Âlûsî (ö. 1270/1854) ise; Peygamber (sav) bi'setten önce okuma yazma bilmediği ile ilgili nakilleri aldıktan sonra. Peygamberlik kendisine geldikten sonra mucizevî bir şekilde, birden bire okuma ve yazmayı bilir oldu. Kur'an'dan önce Peygamber kesinlikle ümmî idi. Kur'an'dan sonra Müslümanların sayısı arttı. İslam Dini iyice yayıldı. Peygamber ve Peygamberlik hususundaki şüphe ve tereddütler izale oldu. İşte tüm bunlardan sonra Hz. Muhammed'in (sav) okuma ve yazma öğrenmiş olabileceğini söyler.¹⁷¹ Sonra bu fikri destekleyecek bazı rivayetleri zikreder.

Askalânî'nin (ö. 852/1449) aktardığına göre Bâcî (ö. 474/1081) gibi bazı âlimler de bu görüştedirler. Bu görüşte olanlar “*Peygamber (sav) Hudeybiye Anlaşması esnasında, okuma yazma bilmediği ve alfabeyi tanımadığı halde birden bire eline kalemi almış ve yazmıştır.*”¹⁷² demektedirler.

¹⁶⁹ Dûrî, *Ummiyyetu'r-Rasûl Muhammed*, 36.

¹⁷⁰ Râzî, *Tefsir*, 15:380.

¹⁷¹ Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî, *Rûhu'l-Me'ânî*, 11:6.

¹⁷² İbn Hacer el-Askalani, *Fethu'l Bari Şerhi Sahih-i Buharî*, (Beyrut: Dâru'l- M'arife, 1379/1958), 7:503.

Fakat Buhârî (ö. 256/870)'de geçen ve aynı olayı anlatan Misver b. Mahreme Hadisi onların bu görüşlerinin hatalı olduğunu izah eder durumdadır. Hadis şu şekildedir. “Siz beni yalanlasanız da ben Allah’ın Rasulüyüm. Yaz; Muhammed b. Abdillah.”¹⁷³ Metin ise aşağıdaki şekildedir.

إِنِّي لَرَسُولُ اللَّهِ، وَإِنْ كَذَّبْتُمُونِي، اكْتُبْ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللَّهِ

Şârihler bu hadiste açıkça belirtildiği için yazma işlemini, karşılıklı itiraz konuşmalarından sonra Peygamberimizin Hz. Ali’ye emrettiğini ifade eder tarzda açıklamalar yapmaktadırlar.¹⁷⁴

Burada Peygamberin yazmadığı, yanında bulunan kâtiplerinden birine yaz emri verdiği açıkça gözükmemektedir. Ortada mucizevî denilebilecek bir okuyuş yazış söz konusu değildir.

Diğer taraftan Âlûsî de (ö. 1270/1854), benzer şekilde, okuduğu bir kitaptan şöyle bir ifade aktarır. “Hz. Peygamber (sav) normalde okuyup yazmamaktadır fakat herhangi bir yazılı metne baktığı zaman o yazıdaki harfler dile gelip kendilerini tanıtmaktadır.” O kitapta Hz. Peygamber’in de böylece okuduğu ifadesi yer almaktadır.¹⁷⁵

Fakat ne ilginçtir ki Âlûsî (ö. 1270), bu bilgiyi okuduğu kaynağın adını belirtmez. Bu sebeple de doğal olarak sunduğu bilgi, doğruluğu yanlışlığı tartışmalı, şüphe ve tereddütlere açık bir durumdadır.¹⁷⁶

Ayrıca *Telhîsu’l Habîr* kitabında, ilim adamlarının genelinin Peygamber Efendimizin okuma yazma bilmeyen bir ümmî olduğu görüşünde oldukları anlatıldıktan sonra bazı ilim adamlarının ise bu fikirde olmadıkları ifade edilir Onlara göre Peygamber Efendimiz (sav), Hudeybiye anlaşması esnasından Hazretti Ali’den

¹⁷³ Buhari, “Şurû’l”, 15.

¹⁷⁴ Muhammed b. Ali b. Âdem b. Mûsâ, *Zahîratu’l-Ukbâ fi Şerhi’l-Müctebâ*, Dâru’l-Mi’râc, 1996, 24:281.

¹⁷⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, 21:5.

¹⁷⁶ Şen, “Kur’an’da Ümmî Kavramı ve Hz. Peygamber’in Ümmîliği”, 203–218; Âlûsî, *Rûhu’l-Me’ânî*, 11:7.

kalemi aldı, bir şeyler çizdi ve aslında yazı bilmediği, harfleri seçemediği halde maksadı hâsıl olacak şekilde yazmış oldu.¹⁷⁷

2.2.3. Peygamber (sav) çalışma ve öğrenme yoluyla okumuş ve yazmıştır görüşünde olanlar

Peygamber (sav)'in peygamberlikten sonra özel bir gayret göstererek ve çalışarak okuma yazma öğrendiğini iddia edenler de vardır ki bunlar daha çok Şia âlimleridir.

Bu iddiada olanlar “Cuma Sûresi 2. ayetle Allah, Peygamberine “*Ayetlerini okuma ve kitabını öğretme görevi vermiştir.*” Eğer Peygamberin kendisi Okuma ve yazma bilmezse bu okuma ve öğretme işini yapamaz. Bu sebeple Hz. Muhammed (sav) peygamberlikten sonra okuma ve yazma öğrenmiştir.”¹⁷⁸ demektedirler.

Bahse konu olan âyetin metni şu şekildedir. “*Kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara kitabı ve hikmeti öğreten.*” يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

Bazıları bu ve benzeri ayetlerde geçen ve “okuyor” anlamına gelen يَتْلُوا kelimesini bir şeyi yüzüne bakarak okumak anlamına alırlar. Bu sebeple de Peygamberimizin (sav) okuma bildiği hükmünü verirler. Oysa يَتْلُوا kelimesi her hangi bir yazıyı yüzüne bakarak okumak anlamında değildir. Bu kelime tıpkı ilk vahiy esnasındaki okumak gibi kalpte olanı okumak yani Kur’ân’ı yüzüne bakmadan ezberden okumak anlamandadır.¹⁷⁹ Hz. Peygamber okuduğu Kur’an’ın hiç şaşırmayan ve asla hata yapmayan bir hafızı idi. Çünkü Allah O’na ezberletiyordu. (A’lâ 87/6). Yüzüne bakarak okumaya ihtiyacı yoktu. Zaten böyle yüzüne bakarak okuması da hiçbir zaman söz konusu olmamıştı.

Üstelik Allah (cc), bazen kendisi için de aynı fiili kullanmaktadır. “İşte bunlar, Allah’ın (cc), sana hak olarak okuduğumuz âyetleridir.” (Âli İmrân 3/108).

¹⁷⁷ Ahmed b. Hacer el-Askalânî, *et-Telhîsu'l-Habîr*, (Dâru'l-Kutubu'l İlmiyye, 1989), 3:273.

¹⁷⁸ Dûrî, *Ummiyyetu'r-Rasûl Muhammed*, 58.

¹⁷⁹ Sabûnî, *Safvetu't-Tefâsir* 3:367.

Bu ayetteki تَتْلُو kelimesinden dolayı Allah(cc)ın herhangi bir şeyi yüzüne bakarak okuduğu düşünülemez bile. İşte tam böylece de bu ayetler Hz. Peygamberin (sav) bir şeyin yüzüne bakarak okuduğunu değil ezberden söyleyerek okuduğunu ifade eder.

2.3. Günümüz İlim Adamlarından Bazılarının Peygamberin Ümmîliği Konusundaki Görüşleri

2.3.1. Peygamber okuma yazma bilirdi diyenler ve yorumları

1-Süleyman Ateş, ümmîlik kavramı ve Peygamberin ümmîliği konusunda “Hz. Muhammed (sav) eğitim görmediği için kelimenin tam manasıyla okuma ve yazma biliyordu denemez. Lakin bu okuma yazmadan da hiç anlamıyor anlamına gelmez.” demektedir. O Peygamberin çok zeki bir insan olduğunu, ticaret kervanlarını yönetmiş birisi olduğunu, dolayısıyla o zamanın şartlarında en az arkadaşları Ebu Bekir ve Ömer kadar yazıdan anlıyor olması gerektiğini ifade eder.

Ateş’e göre Hz. Muhammed’in ümmî olması O’nun okuma yazma bilmesine engel teşkil etmez. Çünkü ümmî kavramı okuma yazma bilmeyen anlamında değildir. Bu kavram kendilerinin kutsal kitabı olmayanlar anlamına gelmektedir Bu sıfat sadece Hz. Peygamberin değildir. O’nun tebliğle görevlendirildiği toplumun genel bir sıfatıdır.¹⁸⁰

Bu ifadesine istinaden öncelikle Ateş’e “Hz. Ebu Bekir ve Ömer de tam anlamıyla okuyazar değiller miydi?” diye sormak gerek. Çünkü hem Hz. Peygamber (sav) için tam anlamıyla okuyazar sayılmaz diyor hem de en az arkadaşları Hz. Ebu Bekir ve Ömer (ra) kadar okuyazardır diyor. Bu izah kendi içinde pek çok çelişki barındırmaktadır. Çünkü bilindiği kadarıyla vahiy kâtipliği de yapmış olan Hz Ebu Bekir ve Ömer’e az okuyazarlardı diyen hiçbir kimse ve kaynak yoktur. Tam tersine Mekke’nin en iyi okuyazarlarıydılar.¹⁸¹ Kaldı ki tezimizde de örneklendirdiğimiz

¹⁸⁰ Vatan, “Hz Muhammed okuma yazma bilirdi -3”, erişim: 06 Ağustos 2017, .
<http://www.gazetevatan.com/suleyman-ates-18344-yazar-yazisi-hz-muhammed-okuma-yazma-bilirdi>.

¹⁸¹ Osman Keskiöglü, *Kur’ân-ı Kerim Bilgileri*, (Ankara: TDVY, 2008):74.

gibi hiç okuma bilmeden ticaret filosu yöneten ya da nice güzel edebî eserler veren başarılı, tarihte iz bırakmış onlarca insan vardır.¹⁸²

Peygamber ticaret yapması sebebiyle yazı bilecekse bu yirmili yaşlarda olmalıydı. Çünkü vahiy geldikten sonra Peygamber pek ticari faaliyet yapmamıştır. Ankebut Suresi 48. ayetin anlamına dayanarak bütün müfessirler Hz. Peygamberin bundan önce okuma yazma bilmediğini söylerler. Öyleyse yirmili yaşlarda olması gereken ticaret sebebiyle yazı bilme tezi söz konusu ayetle geçersiz kılınmıştır.

Ateş'in "*Ümmî vasfı Peygamberin davetle görevlendirildiği toplumun genel vasfıdır.*" fikri de temel anlamıyla yanlıştır. Çünkü Hz. Muhammed (sav) sadece okuma yazma bilmeyen birilerine değil, Cenâb-ı Hakk'ın ifadesiyle tüm insanlığa müjdeci ve uyarıcı olarak görevlendirilmiştir.(es-Sebe 34/28).

2- Zeynel Abidin Aydın ise "Kur'an-ı Kerim'deki ümmîlikle ilgili ayetlere biraz dikkatlice bakıldığında, içeriklerinin Peygamber Efendimizin okuma yazmasıyla ilgili olmadığı görülecektir. Ümmî kavramı Kur'an-ı Kerim'de dikkatlice bakıldığında okuma yazma bilmeyen anlamına kullanılmamıştır." Diyerek tersine bu kavramın ilahi hitaba muhatap olmamış kişiler yani ehl-i kitap topluluğuna mensup bulunmayanlar manasına geldiğini anlatır.

Aydın'a göre Hz. Muhammed'in yaşam serüveni dikkate alındığında Peygamberin kendi zamanındaki Mekke standartları seviyesinde kültürlü bir insan olduğu görülmektedir. Dolayısıyla okuryazar olmaya çok önem atfetmesi hasebiyle kendisinin okuma yazma bilmesi gayet doğaldır.

Peygamber Efendimizin yaşadığı toplumda azda olsa okuyan yazan kişilerin varlığı bir hakikattir. Peygamberin yaşadığı bu topluma ümmî denmesinin sebebi kendilerine peygamber ve ilahi bir kitap gelmemesidir.

Bu değerlendirmelerinden sonra Aydın, kaynaklarda Peygamber Efendimizin okuma yazma bildiğine dair ciddi bir delil olmadığını fakat bunun yine de ihtimal dışı sayılamayacağını söyler.

¹⁸² Çalışmamızın 56. Sayfası.

Aydın ayrıca meşhur “Biz Ümmî bir milletiz”¹⁸³ hadisinin yanlış anlaşıldığını iddia ederek bu hadisteki ümmî kavramına okuma yazma bilmeyen anlamının verilmesini yanlış bulduğunu ifade eder. Ona göre ümmî kavramının isabetli kullanım şekilleri içinde böyle bir anlam yoktur. Aydın’da bu kavrama anlam kaydırması uygulamıştır diye Zeccâc’ı (ö. 311/923) suçlar. Ve hadisteki ümmî kelimesinin anlamının “kutsal kitabı olmayanlar” şeklinde anlaşılması gerektiğini ancak bu takdirde isabetli düşünülmüş olunacağını iddia eder.¹⁸⁴

Bu ifadelerine göre Aydın, Peygambere ehli kitaptan olmadığı için ümmî dendiği görüşündedir. Fakat Aydın Bakara Suresi 78. Ayette ehli kitabın içindekilere bile okuma yazma bilmedikleri için Kur’an’ın da bahsettiği şekilde ümmî dendiği gerçeğini görmek istememiştir. Arap milletine ümmîer dendiği Kur’an’la da sabittir ama fertlerden tek tek bahsedilirken okuma yazma bildiği halde birisine ümmî dendiği görülmüş şey değildir. Mesela Hz. Ebu Bekir ya da Ömer’den şahıs olarak bahsederken ümmî denildiğine dair hiçbir habere rastlanmamaktadır. Oysaki A’râf 157. ve 158. âyetlerde Allah (cc) Peygamberinden fert olarak bahsederken ümmî olarak bahsetmiştir. Zaten Ankebût 48. âyetle de Peygamberinin yazı çizi bilmediğini teyit etmiştir. Üstelik bu ayette geçen **كتاب** kelimesi nekra haldedir ki bu Hz. Peygamberin sadece ilahi kitap değil her türlü kitabı okuduğu iddiasını iptal eder.

Ayrıca Aydın’ın, okuma yazma bilmemek manası taşıyacak hale gelmesi için ümmî kelimesine Zeccâc (ö. 311/923) tarafından anlam kaydırması yapıldığını iddia etmesi de bir başka yanlıştır. Çünkü hicri 300’lü yıllarda yaşamış olan Zeccâc’tan onlarca yıl önce yaşamış pek çok ilim adamının ümmî kelimesini okuma yazma bilmemek şeklinde anladıklarını ve anlattıklarının tezimizin ilgili kısımlarında dile getirmiştik.¹⁸⁵ Zeccâc’ın (ö. 311/923) kendisinden sonrakiler neyse de onlarca yıl önceki ilim adamlarını yanlış yönlendirmiş olduğunu düşünmek akla aykırı bir durumdur.

3- Ziya Şen, bir makalesinde genel olarak şunları demektedir. Vahyin nazil olduğu yirmi üç yıllık süre zarfında vahiyler genelde O’nun huzurunda yazılmış ve çoğu zaman kendisi de bizzat bu olaya şahit olmuştur. Bununla beraber diğer

¹⁸³ Buhârî, “Savm”, 13.

¹⁸⁴ Zeynel Abidin Aydın, “Hz. Peygamber’in Ümmîliği Meselesi” *GÜİFD*, 2/1 (2012)/2:287–303.

¹⁸⁵ Çalışmamızın 35–36. Sayfası “İlk Devir Tefsircilerinin Görüşleri” .

devletlerle yapılan anlaşmalar, farklı ülkelere gönderilmek üzere hazırlanan İslâm'a davet mektupları ve yine o dönemde yapılan diğer yazışmalar onun huzurunda yapılmıştır. Kendisinin gözleri önünde yapılan bunca yazım faaliyetine rağmen, Hz. Muhammed'in (sav) okuma yazmayı hiç öğrenememiş olduğunu iddia etmek gerçeklerle bağdaşır bir tutum değildir."¹⁸⁶

Şen'in burada Peygamberimiz için öğrenememiş kelimesini kullanması hiç şık olmamıştır. Dense dense öğrenmek için uğraşmamış denebilir. İddianın ispatı müddeîye aittir kaidesine Şen iddiasını ispat edecek sağlam deliller getirmelidir. Hz. Muhammed (sav) elbette fetanet, feraset, basiret ve üstün zekâ sahibi yüce bir insandır. Peygamber gerçekten bunca yazışma faaliyetinin içinde bulunmuştur. Fakat bize gelen rivayetlerde küçük denebilecek sadece isim yazmalar bazı harfleri bilmeler dışında ömrü boyunca bir kez olsun herhangi bir şeyi birilerinin gözü önünde baştan sona olacak şekilde okuduğuna ya da yazdığına dair herhangi bir haber ya da delil bulunmamaktadır. Ki yazı yazdığı ile ilgili olan rivayetlerin diğer kaynaklarda ki vecihlerinde yazmayı kendisinin yapmadığı emrettiği bilgileri yer almaktadır.¹⁸⁷ Hele ki O'nun hayatındaki en önemli şey olan Kur'ân'ı Kerîm'i yirmi üç yıl süresince ne yüzüne okurken ne de yazarken bir kez olsun görülmüş değildir. Öyleyse bunun tersine yapılan bir yorum, zannî bir açıklamadan öteye gitmemektedir.

2.3.2. Peygamber okuma yazma bilmezdi diyenler ve yorumları

1- Tayyar Altıkulaç'ın çevirisini yaptığı makalesinde Abdu's-Sabur Şahin (ö. 2010) şu ifadelerle şekilde yer vermektedir. "*Hz. Muhammed (s.a.v.)'in ümmî olması, okuma ve yazma öğrenmeyi devamlı olarak istemeyeceği manasına gelmez. Fakat yetiştiği çevre icabı öğrenememiş, yaşı da ilerleyip öğrenme fırsatını kaybettikten sonra da böyle bir teşebbüste bulunmamıştır.*"

Şahin, "*Bu söylediklerimiz, içinde yaşadığı olaylar ve okuma yazma ile ilgili birçok mühim işlerle yakın ilgisi itibariyle Peygamber (s.a.v.)'in, hayatının sonlarına doğru, iyice öğrenmek ve bellek şeklindeki bir teşebbüsle olmasa bile bu iki şeyi*

¹⁸⁶ Şen, "Kur'an'da Ümmî Kavramı ve Hz. Peygamber'in Ümmîliği", 203–218.

¹⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5:263.

biraz öğrenmiş olmasına mani değildir. Ve bu iş tabii bir şekilde kendiliğinden olmuştur”¹⁸⁸ demektedir.

Peygamber’in (sav) okuma ve yazma istemediği için bu tür öğrenme faaliyetlerinde kasten uzak durduğunu düşünen zaten yoktur. Fakat sebebi bizce malum olmayan bir şekilde Peygamberin kendisi için bir öğrenme faaliyeti görülmemiştir. Bir iki satırlık herhangi bir yazıyı heceleyerek zar zor okuyan ve bir iki kelimeyi zar zor yazan bir kişiye kavramın tam manasıyla okuryazar bir kişidir denilebilir mi? Tartışılabilir.

2- Remzi Kaya’nın ise bu konudaki görüşleri şöyledir. “Peygamber Efendimiz ümmîdir. Buna rağmen Cenab-ı Hak O’nu vahyine muhatap kılmak sûretiyle bütün insanlar arasında en seçkin duruma getirmiştir. Peygamberin aşına olduğu birkaç mühim kelimeyi bilmesi O’nun okuryazar bir kimse olduğunu ispat etmez. Çünkü Kur’an’ı Kerim’in Allah (cc) tarafından vahiy almadan yazılabilmesi, insan aklının ve takatinin üzerindedir. Son Peygamberin, ümmî bir insan ve bütün âlemlere rahmet olacak yüce özellikleri bulunan, bütün insanlığa örnek bir Peygamber olduğu bilinmektedir. Bu duruma itiraz edenlerin, hakikate ulaştıracak delillerden yoksun oldukları müşahede edilmektedir.”¹⁸⁹

Kaya, birkaç kelimeyi zar zor okuyan ya da yazabilen bir kişiye okuryazar denemeyeceğini, Peygamberimize okuryazardır diyenlerin delillerinin yetersiz olduğunu hatta işe yarar hiçbir delillerinin bulunmadığını söylemektedir.

4- Hz. Peygamberin ümmîliği konusunda bize göre en objektif yazılardan birini yazmış olan Ahmet Önkal (ö. 2019) ise şöyle demektedir.

“Hiç tereddüde düşmeden kesinlikle Hz. Muhammed’in peygamberliğinden önceki döneminde okuma yazma bilmediğini kabul etmek lazımdır. Çünkü O’nun yetiştiği zaman ve ortamda ilim irfan faaliyetleri hemen hiç yok mesabesinde idi. Peygamber (sav), okuma yazma bilenlerin tek tek parmakla gösterilebileceği bir toplum içinde yetişmişti. Eğitim öğretimin bu kadar kıt olduğu bir zaman ve mekânda Peygamber okuma yazma bilen birisi olarak peygamberlik görevine

¹⁸⁸ Abdu’s-Sabur Şahin, “Hz. Muhammed Okuma ve Yazmayı Biliyor mu idi?”, 195–200.

¹⁸⁹ Remzi Kaya, “Kur’an’da Hz. Peygamberin Beşer ve Ümmi Oluşu”, *UÜİF*. 1/11 (2002):29–52.

başlasaydı muarızları iyice şüpheye düşerlerdi. O'nun önceki kitaplardan okuyup araştırarak kendilerinin önüne çıkıp çıkmadığı konusunda tereddüt yaşarlar ve davete iyice uzaklaşabilirlerdi. Allah (cc) Peygamberini okuma yazma bilmeyen ümmî birisi olarak seçmekle bu tür fitne ve fesada meydan bırakmamıştır.”¹⁹⁰

Önkal'a göre Hz. Muhammed'in risâletinden sonra özellikle Medine döneminde okuma yazma faaliyetleriyle çok sık alakası olmuştur. Bu ortamın getirdiği bir sonuç olarak, ömrünün son demlerinde, özel bir öğrenim gayreti de göstermeden yazışmalar sırasında pek çok kez gördüğü bazı kelime ve harfleri zihninde tutmuş olabilir. Bu da gayet tabii bir haldir.

Önkal, “*O'nun (sav) okuryazar sayılamayacak derecede ve kolay yazılabilen ve okunabilen bazı şeyleri bilmiş olmasına kanaatimizce hiç bir engel yoktur; bunu kabul etmek İslami naslarla tezat teşkil etmez.*”¹⁹¹ diyerek Hz. Muhammed'in peygamberlikten sonra çok fazla yazışma faaliyetinin içinde olmasından dolayı okuryazar denemeyecek bir seviyede olmak kaydıyla bazı basit yazı ve şekilleri bilebileceğini söyler.

O, Peygamber Efendimizin okuma yazma bilmediği görüşünde olanların kanıtlarının, bildiğini düşünenlerin kanıtlarından daha kuvvetli ve bilgi ifade etme açısından daha kesin kanıtlar olduğunu söyleyerek yazısını şöyle bitirir.

“Fakat peygamber (sav) okuma yazma bilirdi ve bilmezdi şeklinde ki iki görüşü uzlaştırmak mümkündür. Peygamber risâletinden önce okuma yazma bilmiyordu Ömrünün son zamanlarındaysa kendisine okuryazardır denemeyecek bir seviyede bazı basit şeyleri okur ve yazardı. Önkal'a göre bu görüş var olan kanıtların hepsini kullanmak, yani bir kısmını alıp bir kısmını almamak durumuna düşmekten korunmak olacaktır. Fakat böyle bir uzlaştırma yapılamayacaksa işte o zaman delillerin katî olanına uymak, zannî olandan kaçınmak gerekecektir.”¹⁹²

¹⁹⁰ Önkal, “Hz. Peygamberin Ümmiliği”, 249–260.

¹⁹¹ Önkal, “Hz. Peygamberin Ümmiliği”, 249–260.

¹⁹² Önkal, “Hz. Peygamberin Ümmiliği”, 249–260.

Görüldüğü üzere Önkâl da Zürcânî (ö. 1122/1710) gibi¹⁹³ Peygamber Efendimizin okuma yazma bilmediğine dair delillerin daha kuvvetli olduğu, bildiğini söyleyenlerin delillerinin daha zayıf olup kesinlik ifade etmediği görüşündedir.

Ona göre eğer bu konuda kesin ve tek bir hüküm verilecekse katî olan delile göre hüküm verilmelidir. Yani bu durumda Peygamber Efendimiz (sav)'in ümmîliği okuma yazma bilmemek anlamına gelen bir ümmîliktir. Başkaca görüşlerden sakınmak gereklidir.

2.4. Bölüm Değerlendirmesi

Hz. Muhammed'in bi'setten önce okuma yazma bilmemek anlamında ümmî olduğu Müslüman ilim adamları arasında ittifak edilen bir durumdur. Hatta Ankebût Sûresi 48. Ayetten dolayı Peygamberin Peygamberlikten önce okuma yazma bildiğini iddia etmenin küfre girmek olacağını ifade eden âlimler dahi mevcuttur.

Peygamberlikten sonrası için ise ilim adamları iki ana guruba ayrılmaktadır. Ekseriyette olan ve delilleri daha çok ve kuvvetli olan guruba göre Peygamber bi'setten sonra da ölümüne kadar okuma yazma bilmeyen bir ümmîdir. Diğer guruba göre ise Peygamber bi'setten sonra okuma yazma öğrenmiştir. Bu düşüncede olanların bir kısmı bu öğrenmeyi mucize sonucu bir öğrenme olarak düşünürken diğer bir kısmı peygamberin okuma yazmayı çalışma yoluyla öğrendiğini iddia etmektedir.

Peygamberin okuma yazmayı bir şekilde öğrendiği görüşünde olanların delillerinin daha az ve daha zayıf olduğu; bu iddia da olanların kullandıkları delillerin, özellikle de hadislerin diğer kaynaklarda geçtiği hallerini dikkate almadan hüküm verdikleri görülmektedir.

¹⁹³ Zürcânî, *Menâhilu'l-İrfân*, 1:367.

3. ŞİA ÂLİMLERİ VE MÜSTEŞRİKLERİN GÖRÜŞLERİ

3.1. Şia Âlimlerinin Peygamberin Ümmîliği Hususundaki Görüşleri

Şia âlimlerinin de Hz. Peygamberin ümmîliği konusunda tek bir görüş etrafında toplanmadıkları, bu konuda onlar arasında da her fikrin savunucuları olduğu müşahede edilmektedir. Şimdi onlardan bazılarını görelim.

1- Yine, kendisine Hz. Muhammed'in ümmîliği sorulan Ali b. Musa el-kazım b. Ca'fer es-Sadık (ö. h. 203)¹⁹⁴ Cuma Sûresi 2. ayeti kastederek "Bu nasıl olur? Allah (cc), kitabında, O (cc) ümmîler içinden bir peygamber seçti ki O (sav) onlara Allah'ın ayetlerini okuyor, onları temizliyor, onlara kitabı ve hikmeti öğretiyor." buyuruyor. Bir şeyi iyi bilmeyen nasıl öğretir? Peygamber (sav) 72 ya da 73 dilde okur ve yazardı. Peki, neden ümmî olarak isimlendirildi? Çünkü O Mekke halkındandır." şeklinde cevap verir. Görüldüğü gibi Peygamberin ümmîliğini Mekke'li anlamına almaktadır Ona göre Peygamber okuma yazma bilmenin yanında yetmiş küsur da yabancı dil bilmektedir.¹⁹⁵

2- Ebu Talib Ali b. El-Huseyn el-Musa el-Huseyni'ye (ö. h. 436) gelince o bu konuda kesin bir ifadede bulunmaz ve şöyle der. "Bu ayet (*Ankebut Suresi 48. Ayeti kastederek*) Peygamberin (sav) nübüvvetten önce güzel yazı yazamadığını ifade ediyor. Peygamberlikten sonrasına gelince biz bunun (güzel yazma ve okumasının) mümkün olduğu şeklinde yorumlanabileceğine inanıyoruz. Aynı ayetin Peygamberin okuma yazma bilmemesine yorumlanabileceğini de belirtiyoruz. İki durumdan birisi illâ kesindir demek mümkün değildir."¹⁹⁶ şeklinde iki görüşünde savunulabileceğini söylemiştir.

3- Ebu Ali el-Fadl b. el-Hasan b. el-Fadl et-Tûsî (ö. 548) ise Hz. Peygamberin, peygamberlikten sonra Okuma yazma öğrendiğini ve bunun Cebrâil aracılığıyla olmasının mümkün olduğunu söyler.¹⁹⁷

¹⁹⁴ İmamiye Şia'sına göre 12 imamın sekizincisi.

¹⁹⁵ Dûrî, *Ummiyyetu'r-Rasûl Muhammed*, 58.

¹⁹⁶ Duri. *Ummiyyetu'r-Rasûl Muhammed*, 59.

¹⁹⁷ Dûrî, *Ummiyyetu'r-Rasûl Muhammed*, 60.

4- Dûrî'nin verdiği bilgiye göre Cevad b. Muhammed Huseynî el-Âmilî (ö. 1226) *Miftâh'ul Kerâmet* isimli kitabında, Hz. Peygamberin (sav), Peygamberlikten sonra okuma yazma bildiğini söyler ve kendisi gibi düşünen Şif ilim adamlarının adlarını sayar.¹⁹⁸

5- Muhammed Hüseyin b. Muhammed b. Muhammed Hüseyin Tabâtabâî (ö. 1981) ise Kevser Yayınları tarafından Türkçeye çevrilen *el-Mizan Fî Tefsirîl Kurân* isimli eserinde Bakara Sûresi 78. ayetin tefsirinde “Ayette geçen “ümmî” kelimesi, okuryazar olmayan demektir. “Anne” anlamındaki “ümm”e mensupluğu ifade eder. Çünkü analık duygusallığı ve şefkati; çocuğu öğretmene gönderip onu eğitmesine elvermemiş dolayısıyla çocuk anasının verdiği eğitimle yetinmek durumunda kalmıştır. Ümmî, okuma yazma bilmeyen demektir.” Şeklinde bir açıklamada bulunur.¹⁹⁹

Ayrıca ona göre bu ayetten şöyle bir sonuçta çıkmaktadır: Yahudiler, kitabı okuyup yazan ve onu tahrif eden grupla okuma yazma bilmeyen ve tahrifçilerin uydurdukları yalanlardan başka kitapla ilgili olarak herhangi bir bilgiye sahip olmayan iki gruptan oluşuyor.

Tabatabaî (ö. 1981) A'râf Sûresi 157. ayetin tefsirinde ise ayeti; “*Onlar... Şu okuma ve yazması olmayan (ümmî) Peygamber'e uyarlar...*” şeklinde tercüme ederek şöyle der: “Peygamberimiz (sav) bu ayette üç sıfatla; resul, nebi, ümmî sıfatları ile anılıyor. Bu ve bir sonraki ayet dışında Kur'ân'ın hiçbir yerinde o, bu sıfatlarla anılmıyor. Üstelik bu ifadeyi, “*adını ellerindeki Tevrat'ta ve İncil'de yazılı buldukları*” ifadesi izliyor. Bundan anlıyoruz ki Peygamberimiz (sav), Tevrat'ta ve İncil'de bu üç sıfatla anılmıştır.”

“Eğer Peygamberimizi bu üç sıfatla nitelemenin amacı, O'nu kitaplarında yer alan sıfatlarla kendilerine tanıtmak olmasaydı, bu üç sıfatı, yani resul, nebi, ümmî sıfatlarını, özellikle bu sıfatların üçüncüsünü söylemenin hiçbir esprisi olmazdı.”

¹⁹⁸ Dûrî, *Ummiyyetu'r-Rasûl Muhammed*, 58.

¹⁹⁹ Muhammed Hüseyin Tabatabaî, *el-Mizân fî Tefsir'il Kur'ân*, (Kevser Yayınları, ts.) 1:339.

Ona göre Peygamberimizin ümmîlik sıfatı okuma yazma bilmemektir. Bu özelliği diğer özellikleri ile birlikte ehl-i kitaba daha önceden aynen haber verilmiştir.²⁰⁰

Şia âlimlerinin görüşleri incelendiğinde, Hz. Peygamberin okuma ve yazmayı hiç öğrenmediğini düşünenlerden, okuma yazma bildiği hatta onlarca yabancı dil bildiğini iddia edene kadar her fikirden ilim adamı olduğu görülmektedir.

İslam ve Müslümanlar üzerinde her zaman hesapları bulunan Müsteşriklerin, Hz. Peygamberin ümmîliği konusunda da mutlaka bazı sözleri vardır. Onlardan birkaçına bakmakta faydalı olacaktır.

3.2. Bazı Müsteşriklerin Hz. Muhammed'in Ümmîliği Hakkındaki Görüşleri

1- Leone Caetani (ö. 1935) ise adeta Peygamberimizi herkesten bir şeyler saklayan birisi gibi suçlayarak, “*Muhammed'in ümmî olduğu ispat edilememiştir.*” der. Ona göre Hz. Muhammed'in okuryazar olup olmama durumu hep tereddütlü bir halde kalmıştır. Peygamber (sav) haberleşme ve diğer işleri için her zaman yanında kâtipler bulundurmuş ve kendisi ısrarla herhangi bir metin okumaktan ve yazmaktan uzak durmuştur. Yazma ve okuma bildiği halde bunu en yakın sevenlerinden bile gizli tutmuştur. Caetani hezeyanlarına şöyle devam eder. “Peygamberin okuma yazma bilip bilmediğini tespitte çalışmak boşa kürek çekmektir. Çünkü Peygamber bu bilgiyi en yakınları da dâhil herkesten saklamıştır. Hz. Muhammed'in okuma yazma bilmesi ihtimal dâhilindedir fakat o bunu itirafa hiç yanaşmamıştır.”²⁰¹

Görüldüğü gibi bu adam bir ilim adamından çok câhil bir militan ağzıyla konuşmakta, okuyucusuna bilimsel gerçekler sunmaktan çok, dedikodu tarzı şeylerle meşgul olmaktadır. Hem Peygamberin okuma yazma bilmesini kendince ihtimal dâhilinde görmekte, hem bilip bilmediğinin tespiti çok zor demekte hem de ihtimal değil de sanki okuyup yazdığı kesinmiş gibi Peygamberi arkadaşlarından bile bu durumu saklamakla itham etmektedir.

²⁰⁰ Tabatabaî, *Mîzân* 8:?, (e-kitap şeklindedir, sayfa numarası yoktur) erişim: 20 Nisan .2019 <https://islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/mizan8/index.htm>

²⁰¹ Leone Caetani, *İslâm Tarihi*,(çev. Hüseyin Cahit),İstanbul 1924-27, 9:162-163.

2- William Montgomery Watt (ö. 2006), İlk vahyin inzali sırasında peygamberin “mâ akrau” sözünün “ben okuyamam ya da ezberden okuyamam” şeklinde anlaşılması gerektiğini söyler. İslam’ın ileriki evrelerinde Kur’ânın mucizevîliğini ispat etmek gayesiyle Hz. Muhammed’in okuma yazma bilmediği anlamına gelecek şekilde hadis âlimlerinin kelimeleri tabîî anlamları dışında kullandıklarını iddia ederek peygamberin okuma yazma bilmemesi fikrini bir dogma olarak değerlendirerek, “Karae ve Kur’ân” kelimelerinin Süryanice asıllı olduklarını iddia eder.²⁰²

Peygamberin Kur’an’daki bilgileri her hangi bir insandan, hele ki dili Arapça olmayan yabancı birinden almış olabileceği iddialarını akla yatkın bulmaz.

Ona göre “Kur’ân ayetleri düşünüldüğünde ümmî kavramı okuma yazma bilmeyen anlamında değil, ilahi vahye mazhar olmayan, ehl-i kitap grubuna dâhil olmayan hatta özelde Yahudi olmayan anlamındadır.” Peygamberin ümmîliğinden bahseden âyetlerde Hz. Muhammed’in tümüyle okuma yazma bilmediği konusunda bir iddia söz konusu olmadığını söyler. Ona göre bu kavram olsa olsa onun Yahudi ve Hıristiyan kitaplarını bilmediği anlamına gelebilir.

Ayrıca Watt, Peygamberin yaşam serüveni gözden geçirildiğinde O’nun, zamanındaki insanlar arasında Mekke ölçülerinde daha yüksek seviyeli birisi olduğunu, bu sebeple de okuyup yazabilen birisi olabileceğini iddia eder.”²⁰³

Watt, müslümanların peygamberin okuma yazma bilmemesi fikrini bir dogma olarak kabul ettiklerini ve bu dogmayı savunabilmek içinde İslâm âlimlerinin ümmî kavramının temel anlamıyla ilgisi olmayan yorumlara gittiklerini söyleyerek özellikle hadisçileri suçlar.

Watt, Kur’an’ı Kerim ayetlerini kendine göre yorumlamakta ve bu ayetlerden Peygamberin okuma yazma bilmediği sonucunun çıkarılamayacağını söylemektedir. Fakat Watt, aynı Kur’an’daki Ankebût Sûresi 48. ayette Peygamberin okuma yazma bilmediği görüşünün tespit edildiğini ve bu fikirde tefsircilerin ittifak ettiğini göz ardı etmektedir.²⁰⁴

²⁰² Watt, W. Montgomery, *Hz. Muhammed Mekke’de*, Kuramer, İstanbul, 2016.

²⁰³ Watt, W. Montgomery, *Kur’ân’a Giriş*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000, ss. 49-52.

²⁰⁴ Çalışmamızın 25. ila 30. Sayfaları arasında bu konu işlenmiştir.

Müsteşriklerin, Hz. Muhammed'in ümmîliğine itirazlarının arkasında genel olarak ne yattığının cevabını İslam kaynaklarında aktarılan bazı bilgiler vermektedir.

Cenâb-ı Hak, Hz. Muhammed'in özelliklerini daha önceki kutsal kitaplarda zikretmiş ve peygamberlere öğretmişti ki sonraki ümmetler Hz. Peygamber (sav) geldiği zaman bu özelliklerinden O'nu tanısinlar ve iman etsinler. Bu özelliklerin en öne çıkanlarından biri de Peygamberin okuma yazma bilmeyen bir ümmî olması idi.²⁰⁵

Peygamberin bu özelliklerini eski ümmetler madde madde aynısı olacak şekilde biliyorlardı.²⁰⁶

Bir Kur'ân ayetinde Allah (cc) bu konuyu daha iyi anlamamız için bize ışık tutmaktadır. "Kendilerine kitap verdiklerimiz O'nu (Peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Böyle iken içlerinden birtakımı bile bile gerçeği gizlerler." (el-Bakara 2/146).

الَّذِينَ اتَّيْنَاهُمْ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ أَبْنَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ

Dikkat edilirse bu ayette Allah hem ehli kitabın, Hz. Muhammed'i kendi öz oğullarını tanıdıkları gibi tanıyabilecekleri bilgiye sahip olduklarını haber vermekte, hem de onların bilmezden gelme sebeplerini izah ederek suçlarını ortaya dökmektedir.

Nasıl bir kimse öz oğlunu saçı sakalı, boyu posu, huyu, sesi, duruşu ve yürüyüşü ile tanırsa, ehli kitap olanlara da Hz. Muhammed'i kolay tanımaları için yetecek bilgiler verilmiştir. Fakat onlar bu bilgiye rağmen, bilerek hakka teslim olmamaktadırlar.

Rivayetlerde görüldüğü üzere Kur'ân-ı Kerîm'de dâhil tüm veriler ehl-i kitabın kutsal kitaplarında Hz. Muhammed'in çok rahat tanınabilecek ayrıntılarla vasfedildiğini bize bildirmektedir. Hem İncil'de hem de Tevrat'ta Hz. Muhammed'in öne çıkan en bariz özellikleri arasında O'nun ümmî olma vasfı vardır. Müsteşriklerin bir kısmı, Hz. Peygamberin okuma yazma bilmeme anlamında ümmî olma özelliğini

²⁰⁵ Suyûtî, *ed-Dürrü'l-Mensur*, 6:470.

²⁰⁶ Taberî, *Tefsir*, 20:52.

kasten örtmeye çalışıyorlar. Ki kendi kutsal kitaplarındakine benzemesin ve Muhammed'i ve getirdiklerini inkârlarında haklı olsunlar. Eğer Hz. Muhammed'e ümmîdir derlerse O'nun peygamberliğini kabul etmeye bir adım daha yaklaşacaklar, belki de mecbur kalacaklardır. Eğer kabul etmezlerse de kendilerini, kendi kitaplarındaki bir hakikate, bir kez daha açıkça ters düşmek utancı kaplayacaktır.

3.3. Bölüm Değerlendirmesi

Şia âlimleri arasında da peygamberin ümmîliği hakkında tek bir görüş olmadığı, onlar arasında da Peygamber okuma yazma biliyordu ve bilmiyordu şeklindeki iki görüşünde Savunucularının olduğu görülmektedir.

Müsteşriklerin ise genelde konuyu kendi istedikleri yöne kanalize etmeye çalıştıkları, subjektif değerlendirmeler yaptıkları dikkat çekmektedir.

DEĞERLENDİRME ve SONUÇ

Ümmî kavramının içeriği İslâm'ın ilk devirlerinden çok, daha sonraki dönemlerde tartışılmaya başlanmıştır. Ümmî kavramı ve içeriği tartışmasına dâhil olan hemen herkes, kavramı hangi kelimeye nispet ediyorsa o anlamın doğru olduğunu iddia etmiş diğer anlamlandırmalara yanlış gözüyle bakmıştır. Bu kavram birde son peygamber Hz. Muhammed'le ilişkili olunca doğal olarak çok daha önem arz eder hale gelmiştir.

Hz. Peygamber (sav) hakkında, ümmî kavramının sadece altı Kur'ân âyeti temel alınarak konuşulduğunda okuma yazma bilmemek anlamı içerdiği söylenemez. Müslüman ilim adamları Peygamber Efendimizin okuma yazma bilmediğine delil olarak daha çok Ankebût Sûresi 48. ayeti kullanmışlardır. Bu ayette Allah, Peygamberin vahiyden önce hiçbir kitap okumadığını ve hiçbir yazı yazmadığını ifade etmektedir. Hz. Muhammed'in ümmîliğinin okuma yazma bilmemek anlamına geldiği daha çok hadis rivayetlerinden çıkarılan bir hüküm olmuştur.

İlim adamlarının bir kısmı ilgili ayet ve hadislerden bazılarını delil göstererek Peygamberin okuma yazma bildiğini, bir kısmı ise bilmediğini iddia etmişlerdir.

Peygamber Efendimiz okuma yazma bilirdi diyenlerin görüşlerinin, delillerinin daha az ve daha zayıf olması, görüşlerinin aleyhine olan delilleri genelde görmezden gelmeleri, en temel iddiaları olan ümmî kavramının anlamının sonradan değiştirildiği fikrinin yanlış olduğunun ispat edilmesi, bu fikrin el-Bâcî gibi en meşhur savunucularından bazılarının ileriki zamanlarda iddialarından vazgeçip aslında peygamberin okuma yazma bildiği görüşünün yanlış bir görüş olduğunu açıklamaları, gibi sebeplerle isabetsiz bir görüş olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hz. Muhammed (sav) ümmî midir sorusuna hiç tereddüt etmeden gönül rahatlığıyla “Evet, kesinlikle ümmîdir” dememiz gerekmektedir. Çünkü peygamber Efendimiz hakkındaki bu sıfatı, Peygamberine bizzat Allah vermiş, Peygamberi de bu sıfatı kendisi için pek çok kez kullanmıştır. Bunun üzerine Sahabe Tâbiîn ve diğer nesillerden pek çok ilim adamı da Peygamberi bu sıfatla anmıştır.

Hz. Peygamber (sav) madem ümmî ise O'nun ümmîliği okuma yazma bilmemek anlamına mı gelmektedir?" sorusuna da kanaatimizce yine tereddüt etmeden, gönül rahatlığıyla "Evet" diyebiliriz. Çünkü Allah Ankebût Sîresi 48. ayette Peygamberinin vahiyden önce okuma yazma bilmediğini açıkça ifade etmiştir.

Peygamber Efendimizde hadislerinde, bilen ve yazan anlamındaki âlim ve kâtip kelimelerini, ümmî kavramının zıttı olacak şekilde kullanmıştır. Bu hadislere dikkat edildiğinde ümmî kavramının, Hz. Peygamberin kafasında da okuma yazma bilmemek şeklinde yer ettiği açıkça görülmektedir.

Peygamber Efendimizin hayatında gördüğümüz iki olay vardır ki Peygamber Efendimiz için kesinlikle okuma yazma bilmeyen bir ümmîdir, eğer okuma yazma bilseydi böyle davranması mümkün olmazdı, demek zorunda kalınmaktadır. Bu olaylardan ilki Uhud Savaşı öncesi kendisine gönderilen ve gizli bilgiler içeren bir mektubu kendisinin okumayıp bir sahâbîsine okutmasıdır. İkinci olay ise bir keresinde bir yazı yazması için defalarca çağırıldığı halde gelmeyen kâtibini, çok kızmasına rağmen bekleyip kendisinin yazmamasıdır ki bu olay ömrünün neredeyse son yılıdır. Birincisinde okuma bilseydi gizli mektubu kendisi okurdu, ikincisinde ise yazma bilseydi çok kızdığı halde beklemez kendisi yazardı demekten başka bir izah tarzı yoktur.

Sözün özü olarak şunu söylemek zorundayız. Elimizdeki verilerin sayısı ve sıhhati karşılaştırıldığında ve olayların mantıkî analizi yapıldığında diğer anlamları da içermekle beraber Hz. Muhammed'in ümmîliği kesinlikle okuma yazma bilmemek anlamındadır.

Hz. Muhammed'in hayatındaki en önemli şey Kur'an-ı Kerim'dir. Peygamberimizin hayatı boyunca bu yüce kitabı bir kez ve birkaç satır olsun, insanların gözü önünde bizzat yazıya bakarak okuduğu ya da yazdığı görülmemiştir. Eğer okuma yazma bilseydi hayatının gayesi olan Kur'ân'ı okurken ya da yazarken bir kez olsun görülürdü ve bu tartışma ortadan kalkardı. Fakat böyle bir sahne O'nun hayatında yoktur.

KAYNAKÇA

- Abdu'l-Hak b. Seyfu'd-Dîn. *Leme'âtu't-Tenkîh fî Şerhi Mişkâtu'l-Mesâbîh*, Sûriye: Dâru'n-Nevâdir, 2014.
- Abdussabûr, Şahin. "Hz. Muhammed Okuma ve Yazmayı Biliyor mu idi?" Trc. Tayyar Altıkulaç, *Diyanet Dergisi*, 4/12 (1973):195–200.
- Ahmed b. İsmâil b. Osman b. Muhammed. *el-Kevseru'l-Cârî ilâ Riyâzi Ehâdîsi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 2008.
- Ahmed b. İsmâil b. Osman. *el-Kevseru'l-Cârî ilâ Ehâdîsi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2008.
- Ali b. Muhammed (Sultan). *Mirkâtu'l-Mefâtîh Şerh-u Mişkâti'l-Mesâbîh*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2002.
- Allal, Halid Kebir. *Ebatılun ve Hurufatun Havle'l-Kur'anil Kerim ve'n-Nebiy Muhammed*. Cezayir: y.y. 2008.
- Âlûsî, Şehâbeddin Mahmûd b. Abdu'llah el-Huseynî. *Ruh'ul Meânî fî Tefsîri'l-Kurân'l-Azîm ve's-Seb'u'l-Mesânî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1415/1994.
- Askalânî, Ahmed b. Hacer. *Telhîsu'l Habîr*. Dâru'l-Kutubu'l İlmiyye, 1989.
- Askalani, İbni Hacer. *Feth'ul Bari Şerhi Sahih-i Buharî*. Beyrut: Dâru'l- M'arife, 1379/1958.
- Aydın, Zeynel Abidin. "Hz. Peygamber'in Ümmîliği Meselesi" *GÜİFD*, 2/1 2012: 287–303.
- Bağdâdî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî. *Câmiu'l-Beyân fî Te'vîli'l-Kur'ân, Müessesetu'r-Risale*, h. 1420/1999.
- Baysal, Erkan. "Muhammed Âbid El-Câbirî'de Nübüvvetin İspatı, İ'câz ve Ümmîlik" *BÜİFD*, 4/8 (2016/2): 151.
- Bazergan, Mehdi. *Kur'an'ın Nüzul Süreci*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.

- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî. *es-Sunen'ul Kübra*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2003.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Tefsir*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1985.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîh*. Dâru Tavku'n-Necât, 1422/2001.
- Câbirî, Muhammed Abid. *Medhal ile'l-Ḳur'âni'l-Kerîm*. Dârü'l-Beyzâ, 2006;
- Caetani, Leone. *İslâm Tarihi*. (çev. Hüseyin Cahit). İstanbul, 1924-27.
- Coşkun, Muhammed. *Kur'an'a Giriş*. İstanbul, 2010.
- Dûrî, Kahtân Abdurrahman. *Ummiyyetu'r-Rasûl Muhammed*. Ürdün: Dâr el-Beşir, 1996.
- Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî el-Mervezî, *Müsned*, Muessesetu'r-Risâle, h. 1421, 9:59
- Ebû Avâne, Ya'kûb b. İshâk. *Mustahrecu Ebî 'Avâne*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1998.
- Ebû Bekr b. Ebî Şeybe. *Musannefu İbn Ebî Şeybe*. Riyat: Mektebetu'r-Rüşd, 1409/1988.
- Ebû Muhammed Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ. *Şerhu Sünen-i Ebî Dâvûd*. Riyat: Mektebetu'r-Ruşd, 1999.
- Ebû Sa'îd b. el-A'râbî. *Mu'cemu İbni'l-A'râbî*. es-Su'ûdiyye: Dâru İbni'l-Cevzî, 1997.
- Ebu Süleyman Hamd b. Muhammed. *Mealim'us Sünen*. Halep: el-Matbaatu'l-İlmiyye, 1932.
- el-Bâkılânî, Ebû Bekr Muhammed b. Tayyib b. Muhammed el-Basrî. *İ'cazu'l-Kur'an*. Mısır: Dâru'l-Meârif, 1971.
- el-Eramî, Muhammedu'l-Emîn b. Abdullah. *el-Kevkebu'l-Vehhâc Şerhu Sahîhi Müslim*. Dâru'l-Minhâc, 2009.

- el-Hasenî, Muhammed b. İsmâîl b. Salâh b. Muhammed. *et-Tenvîru Şerhi Câmi 'u's-Sağîr*, Riyat: Mektebetu Dâri'l-İslâm, 2011.
- en-Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyî'd-Din Yahyâ b. Şeref. *el-Minhâcu Şerhi Sahîh-i Müslim b. el-Haccâc*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1392/1971.
- en-Neysabûrî, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk b. Huzeyme. *Sahîh-i İbn Huzeyme*, el-Beyrut: Mektebu'l İslâmî, tz.
- es-San'ânî, Ebû Bekir. Abdu'r-Rezzâk. *Musannef, el-Meclisu'l-İlmî*. el-Hind, 1403/1982.
- es-Sindî, Muhammed b. Abdi'l-Hâdî, *Hâşiyetu's-Sindî Alâ Sünen-i İbn Mâce*. Beyrut: Dâru'l-Ceyl, tz.
- eş-Şâfi'î, Muhammed b. İdris. *Musnedu's-Şâfi'î*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l İlmiyye, 1951.
- eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali. *Fethu'l-Kadîr*. Dimeşk: Dâru İbn Kesîr, 1414/1993.
- Ezdî, Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. Beyrut: Mektebetu'l-Asriyye, ts.
- Fahru'l-Hasen b. Abdu'r-Rahmân. *Şerhu Sünen'i İbn Mâce*. Kadîmî Kütübhanê, Karaçi, tz.
- Fayda, Mustafa. “*Abdullah b. Selâm*”, TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim: 29 Haziran 2019 <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdullah-b-selam>
- Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed. *Besâiru Zevî't-Temyîz fî Letâifi Kitâbi'l-Azîz*, Kâhire: el-Meclisu'l-A'lâ li'ş Şuûni'l-İslâmiyye, 1996.
- Glosbe, “Çok dilli online sözlük”, erişim: 3 Aralık 2018 <https://tr.glosbe.com/ar/en/امية>
- Glosbe, “Çok dilli online sözlük”, erişim: 3 Aralık 2018 <https://glosbe.com/ar/de/امية>

- Glosbe, “Çok dilli online sözlük”, erişim: 3 Aralık 2018 <https://glosbe.com/ar/fr/امية>
- Görünüm, “Okuma yazma bilmeyen Şairin Öyküsü”, erişim: 11 Aralık 2018 <http://www.gorunumgazetesi.com.tr/haber/14342/okuma-yazma-bilmeyen-sairin-oykusu.html>
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. İmaj Yayınları, 2003.
- Hatipoğlu, İbrahim. “Selmân-ı Fârisî” TDV İslam Ansiklopedisi, Erişim: 29 Haziran 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/selman-i-farisi>
- Havva, Said. *el-Esas fi't-Tefsir*. 6. Baskı. Kâhire: Daru's-Selam, 1424/2003.
- Hürriyet, “Ben Kral olduğumda, elçi ve hediye göndermedin!”, erişim: 07 Nisan 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/ben-kral-oldugumda-elci-ve-hediye-gondermedin-5208998>
- İbn Battâl, Ebu'l-Hasen Alî b. Half. *Şerhu Sahîh-i-Buhârî li İbn Battâl*. Riyat: Mektebetu'r-Ruşd, 2003.
- İbn Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed. *Keşfu'l - Müşkil, min Hadisi's-Sahîhayn*. Riyat: Dâru'l-Vatan, tz.
- İbn Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *Nüzhet'ül A'yun'in-Nevâzir Fî ilmi'l Vucûh Ve'n Nezâir*. Beyrut: Müesset'ur Risale, 1984.
- İbn Mulakkan, Ebu Hafs Ömer b. Alî. *et-Tavdîhu li Şerhi'l-Câmi'u's-Sahîh*. Sûriye: Dâru'n-Nevâdir, 2008.
- İbn Zenceviy, Ebû Ahmed Hâmid b. Muhalled. *el-Emvâlu li İbn Zenceviyye*, Suûdiye: Merkezu'l-Melik Faysal, 1986.
- İbn-i Kesir. Ebü'l-Fidâ *Muhtasarü Tefsiri İbn-i Kesir*. 7. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kurâni'l-Kerim, 1981.
- İbn-i Manzur, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrerem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî. *Lisânü'l-Arab*. 3. Baskı. Beyrut: Dâr'u Sâdır, 1414/1993.

- İbnu'l-Esîr, Ebu'l-Hasan İzzüddîn Ali b. Ebi'l-Kerem Muhammed b. Muhammed Abdülkerîm b. Abdilvahid. *Üsdü'l-Ğâbe fî Ma'rifeti's-Sahâbe*. Dâr'l-Kutubu'l-İlmiyye, 1994.
- İsfahânî, Ebû Nuaym. *Hilyet'ul Evliya ve Tabakat'ul Asfiya*. 6. Baskı. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabiyye, 1974.
- Karaman, Hayrettin - Dönmez, İbrahim Kâfi – Gümüş, Sadrettin – Çağrıcı, Mustafa. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. 2. Baskı. DİBY, 2006.
- Kaya, Remzi. "Kur'an'da Hz. Peygamberin Beşer ve Ümmi Oluşu", *UÜİF*. 1/11 2002:29–52.
- Kazvînî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce. *es Sünen*. Dâru İhyâi'l Kutub'l-Arabiyye, ts.
- Kefevî, Ebü'l-Bekâ. *Külliyât Mu'cemun fî'l-Mustalahât ve'l-Furûku'l-Luğaviyyeti Müessesetu'r-Risale*. Beyrut. ts.
- Keskioğlu, Osman. *Nüzûlünden Günümüze Kur'ân-ı Kerîm Bilgileri*. Ankara: TDV Yayınları. 2008
- Kuraşî, Ebü'l-Fidâ İsmail b. Ömer b. Kesîr. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm*. 2. Baskı. Dârun Tayyibetun Li'n-Neşri ve't-Tevzî', 1999.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferh. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. 2. Baskı. Kâhire: Dâru'l-Kutubu'l Mısriyye, 1964.
- Kuşeyrî, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim. *el-Musnedu's-Sahih el-Muhtasar*. Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, ts.
- Kutub, Seyyid. *fî Zilâli'l-Kur'ân*. Hikmet Yayınları, ts.
- Medenî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Vâkıdî el-Eslemî. *el-Megâzî*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru'l A'lâmî, 1989.
- Mertoğlu, M. Suat. "Ümmi". *DİA*, 2012, 42:309–310

- Mervezî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsned*. Muessesetu'r-Risâle, 1421/2000.
- Meş'ikah, Hâlid b. Ali b. Muhammed. *Şerhu'l-Umdetu li'ş-Şeyhi'l-İslâm İbni Teymiye*, Riyat: Dâru'l-Âsime, 1997.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ., *Tefhîm'ul Kur'ân*. 2. Baskı. İnsan Yayınları, 1996.
- Montgomery, Watt, W. Hz. *Muhammed Mekke'de*. İstanbul: Kuramer, 2016.
- Montgomery, Watt, W. *Kur'ân'a Giriş*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2000.
- Muhammed b. Alî b. Âdem b. Mûsâ. *Zahîratu'l-Ukbâ fî Şerhi'l-Müctebâ*. Dâru'l-Mi'râc, 1996.
- Muhammed b. Yusuf b. Ali b. Saîd. *el-Kevâkibu'd-Derârî fî Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî, 1981.
- Muhammed Enver Şâh b. Mu'zam Şâh. *Feyzu'l-Bârî alâ Sahîh-i Buhârî*. Beyrut: Dâru'l-Kutubu'l-İlmiyye, 2005.
- Mübârekpûrî, Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm. *Tuhfetu'l-Ahfezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî*. Beyrut: Dar'ul-Kitâb'il İlmiyye, ts.
- Müzeni, İsmâîl b. Yahya b. İsmâîl. *el-Muhtasar'u'l-Müzenî*. Beyrut: Dâru'l-M'arife, 1990.
- Mynet, "Okuma yazma bilmeden milyoner Oldu", Erişim: 30.07.2018, <http://finans.mynet.com/haber/detay/dunya/okuma-yazma-bilmeden-milyoner-oldu/93847/>
- Nermin Taylan, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Kral Ferdinand'da Mektubu" Erişim: 07 Nisan 2019, <http://nermintaylan.blogspot.com/2013/04/suleyman-hann-fransa-kralna-yazdg-mektup.html>
- Önkal, Ahmet. "Hz. Peygamberin Ümmiliği", *SÜİFD*, 2 (1986): 258–260
- Özsoy, Abdulvahap. "Hz. Peygamber'in Ümmiliği Hakkında Bir Tartışma Ebû'l-Valid el-Bâcî Örneği", *AÜİFD*, 31 (2009): 151–170.

- Sâbûnî, Muhammed Ali. *Safvet'ut Tefâsir*. 10. Baskı. Kahire: Daru's-Sâbûnî, 1399/1978.
- Sahîb, Abdu'l-Cebbâr. *el-Müsnedu'l-Mevdû'iyi'l-Câmi'i Li'l-Kutubi'l-Aşera*. Basım Yeri Yok, 2013.
- Said, Muhammed b. Yusuf b. Ali b. *el-Kevakib'ud-Derari fî Şerh-i Sahih-i Buhârî*. 2. Baskı. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türasi'l-Arabî, 1981.
- Soysaldı, Mehmet - Şimşek, Songül. “Kur'an'da Ümmî Kavramının Semantik Analizi Ve Bu Bağlamda Hz. Peygamber'in Ümmîliği Meselesi”, *EKEV Akademi Dergisi* 7/16, (Yaz 2003).
- Sürmeli, Mehmet – v.dğr. *Dini Terimler Sözlüğü*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, 2009.
- Süyûtî, Abdurrahmân b. Ebû Bekir Celâlu'd-Dîn. *ed-Dürr'ül-Mensur*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Şâfiî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Bahâdır b. Abdillâh et-Türkî el-Mısırî el-Minhâcî ez-Zerkeşî. *el-Burhan fî Ulumi'l Kur'an*. Beyrut: Dar'u İhyâi'l-Kutubu'l-Arabiyye, 1957.
- Şen, Ziya. “Kur'an'da Ümmî Kavramı ve Hz. Peygamber'in Ümmîliği”, *İslâmî İlimler Dergisi*, 1/2, (Güz 2006): 203–218.
- Şeybani, Ebû Abdullah, Muhammed b. Hasan. *İdâretu'l-Kurân*. el-Aslu'l-M'arûfi bi'l-Mebcut, Karaçi, ts.
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, “Araştırma ve Eğitim Genel Müdürlüğü”, “Aşık Veysel Şatıroğlu”, erişim: 11 Aralık 2018, <http://aregem.kulturturizm.gov.tr/tr,12798/asik-veysel-satiroglu-18941973.html>
- Tabatabaî, Muhammed Huseyin Mîzân 8: Erişim: 20 Nisan 2019 <https://islamkutuphanesi.com/turkcekitap/online/mizan8/index.htm>
- Tabatabaî, Muhammed Huseyin. *el-Mîzân fî Tefsir'il Kur'ân*. Kevser Yayınları, ts.

- Taberistânî, Ebû Abdillâh (Ebü'l-Fazl) Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî. *Mefatih'ul Gayb*. 3. Baskı. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999.
- Tatlı, Bekir. “İlgili Rivâyetler Yönünden Hz. Peygamber Döneminde Vahyin Yazımı Meselesi”, *A.ÜİFD* 49/1 (2008): 123–150
- Tîbî, Şerafuddin el- Huseyn b. Abdillâh. *Şerhu't-Tîbî alâ Mişkâtu'l-Mesâbîh*. Mekke: Mektebetu Nezzâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- Vatan, “Hz Muhammed okuma yazma bilirdi -3”, Erişim: 06 Ağustos 2017, <http://www.gazetevatan.com/suleyman-ates-18344-yazar-yazisi-hz-muhammed-okuma-yazma-bilirdi>
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'ân Dili*. Zehraveyn Yayın, ts.
- Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. İstanbul: Azim Yayıncılık, 1992.
- Yörük, İsmail - Şık, İsmail. “Kelam Açısından Hz. Peygamberin Ümmiliği”, *Dini Araştırmalar* 7:XIX, 173–189.
- Yûsuf b. 'Abdu'r-Rahmân b. Yûsuf. *Tezhîbu'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1980.
- Zeynu'd-Dîn Muhammed, *et-Teyşîru bi Şerhi Câmi'u's-Sağîr*. Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfî, 1988.
- Zeynu'd-Dîn Muhammedi'l-Med'û bi Abdi'r-Raûf. *et-Teyşîru bî Şerhi'l Câmi'u's-Sağîr*. Riyat: Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfî, 1998.
- Ziyâu'd-Dîn Ebû Abdillâh. *el-Ehâdîsu'l-Muhtâra*. Beyrût: Dâru Hudri, 2000.
- Zürkani, Muhammed Abdulazim. *Menâhîlu'l-İrfân fî Ulumi'l-Kur'ân*. 3. Baskı. Matbaatu İ'sâ el-Bânî, ts.

ÖZ GEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: Enver ÇELİKSU

Uyruğu : TC

Doğum Yeri ve Yılı: Çekerek, 12/09/1968

e-posta:enverhocam66@hotmail.com

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Yılı
Lisans:	Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	1992
Yüksek Lisans:	Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi	2019

İŞ TECRÜBESİ

Tarih	kurum	Görev
1992-1994	Manisa-Gördes İhl	Öğretmen
1995-2016	Yozgat İhl	Öğretmen
2016-2017	Yozgat Milli İrade İhl	Müdür
2018-2019	Yozgat Ayşe Ilcak Kız İhl	Öğretmen

YABANCI DİL BİLGİSİ

Yabancı Dilin Adı: KPDS(.....) ÜDS (.....) TOEFL (.....) EILTS (.....)

İngilizce.....